

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023. 03. év sám

AZ EGYIDEJŰSÉG RELATIVITÁSA című kiállítás munkáival

MARNO JÁNOS: Morzsák (vers)

BENKŐ IMOLA ORSOLYA, BALÁZS ATTILA prózái

SZERÉNYI TAMÁS, BALOGH ENDRE, CSATÓ ANITA versei

KOMSA GABRIELLA tanulmánya KÁNYÁDI SÁNDORRÓL

DOBOS BARNA, ABLONCZY BALÁZS kritikái

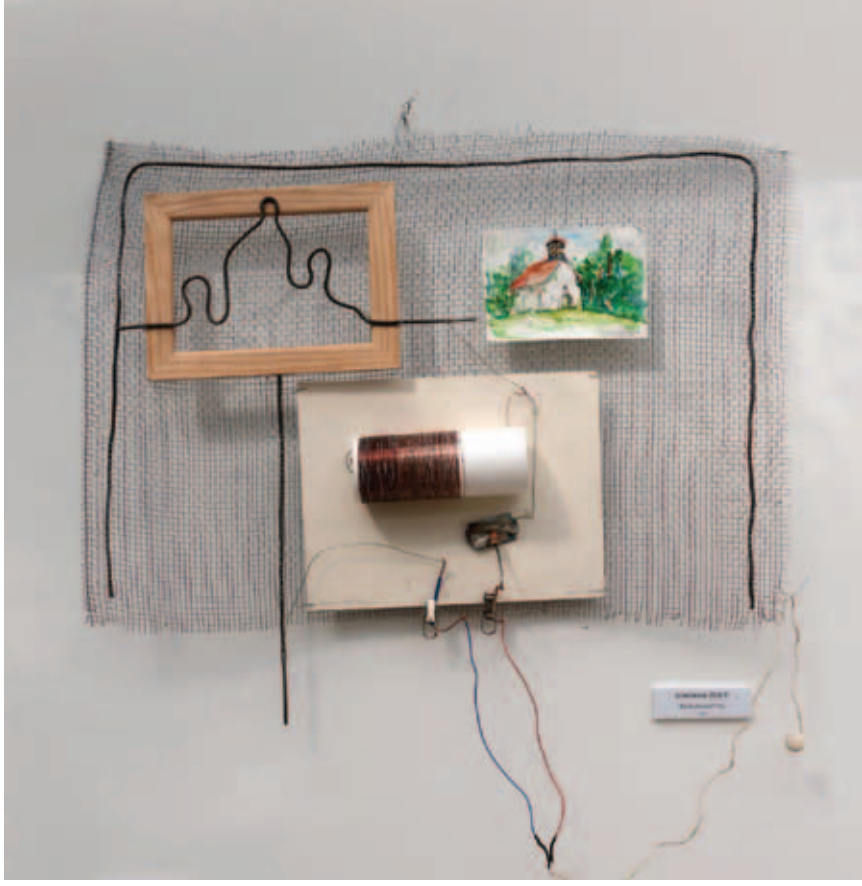
KORTÁRS 2023 03

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KOROKNAI ZSOLT, Bedrótozott táj, 2018, objekt, vegyes technika; POLGÁR BOTOND, Szárhegyi haiku, 2017, szárhegyi márvány

BALLA JÓZSEF (1910–1991), Kápolna, 1978, olaj, vászon; LIPKOVICS PÉTER, Vízgyűrűk, 2017, C-print

TARTALOM

- 3** | MARNO JÁNOS: Morzsák (*vers*)
- 7** | BENKŐ IMOLA ORSOLYA: Mackósajt (*próza*)
- 9** | SZERÉNYI TAMÁS: Ébredés (*vers*)
- 11** | BALOGH ENDRE: Köztünk vannak (*vers*)
- 12** | BALÁZS ATTILA: Mocsár és hasonló remek állapotok – A déli végek fantasztikus irodalomtörténetéből (*próza*)
- 19** | GRÓH GÁSPÁR: A hiányzó válaszok regénye – Szilágyi István: Agancsbozót (2. rész)
- 28** | SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XX.
- 31** | LAKATOS-FLEISZ KATALIN: „A gentlemantól az ördögig” – A napló mint írásforma Szentkuthy Miklós életművében
- 36** | KOMSA GABRIELLA: A Kányádi-mitológia legfontosabb állatmotívumainak konnotatív szerepe a gyermekversekben
- 41** | MOLNÁR MIKLÓS: A Tisza-parton ezt keresem
- 45** | NOVOTNY TIHAMÉR: Az egyidejűség relativitása – Tematikus válogatás a Gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Központ gyűjteményéből (*képzőművészet*)
- 65** | CSATÓ ANITA: gobelin; gobelin variáció (*versek*)
- 67** | KISS JUDIT ÁGNES: Egy nőalak szürke kontúrja (*próza*)
- 74** | GUILLAUME MÉTAYER: Szerelmi vallomás
- 80** | SCHRANZ ÁRON: „Nem volt meg belőle, csak a címe” – Heltai Jenő bohémregényei a művészregény műfaji alakzatának tükrében
- 92** | HLAVACSKA ANDRÁS: Az irodalom aszkétái
- 94** | PÉNTEK IMRE: Elégtétel egy mellőzött grafikusnak (Arató Antal: Perei Zoltán [1913–1992] – Grafikák)
- 98** | DOBOS BARNA: A költők torkából kihalászott gramofon (Konkoly Dániel: A hang kísértetei)
- 102** | ABLONCZY BALÁZS: Péterfi Gábor / Trianon és a revízió

E számunkat AZ EGYIDEJŰSÉG RELATIVITÁSA című kiállítás munkáival illusztráltuk.

A borítón: POLGÁR BOTOND, Szárhegyi haiku I., 2017, szárhegyi márvány;

BARÁTH FÁBIÁN, Egy erdő emlékére, 2017, égetett fa, bronz.

A reprodukciókat Novotny Tihamér és Zakariás István készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Dobri Imre kritikája Az Isten földje című filmről

Buda Villő kritikája a Debreceni Csokonai Színház Für Elise-előadásáról

Várkonyi Zsolt interjúja Halper László gitárossal új, Voodoo Chiles című albumáról

www.kortarsonline.hu

A Kortárs folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

MARNO JÁNOS

Morzsák

MARNO JÁNOS (1949) Budapest

ANYÁM SWANNJA

Megcsillan a kelő fény a gyógyszerertár
öklömnyi bádoghagymatornyán.
Swann cingár, osztályidegen
alakja rezge méltósággal tolja
vissza orrnyergére a lecsúszott
szemüveget, s karcsú, finom ujjaival
dobolva, vagy nem is annyira dobolva,
inkább zongorázva a felhőszínű
márványpulton böngészi át
az elébe terített receptlapokat.
A kombinált por nem szerepel köztük,
azt élőszóban fogja kérni anyám.
Ami engem illet, szeretem elveszteni
idő előtt a fonalat, anyám
mögé bújni, vagy tolni magam elé őt,
hiszen nélküle hol volnék most? sehol, sehol se volnék,
nemlétemet sem kutathatná hol riadtan,
hol dühödten roncsolt idegzetű
testemben az elmém, meglétem üres
fikció maradna; nemlétem ellenben
anyám révén tisztázandó jövő,
nehéz feladat, múltamat tekintve,
így ránézésre, teljesíthetetlen.
Miért is kellett nekünk, Istenem, miért
éppen egy egészségház, épp a község
egészségházába betelepednünk!
Anyám aggódik az egészségemért.
Erről tanúskodik a számtalan receptből
nem egy és nem kettő, számtanból ámbár
rémlik, hogy szintén gyengélkedem, és
ezért is aggódik értem; hiszen ő sem
erős benne; Swann kitűnő vegyész
és kitűnő matematikus, és túl van
talán a hatvanon, míg anyám alig múlt
negyven; Swann elől nem bújhat el az ember,
ő átlát az anyámon, meglátja benne
a kislányt, aki kicsivel kisebb is nálam,
a kicsivel alatt a fejemet értem,
azt, hogy pont egy fejjel nőttem az anyám
feje fölé, nem időszerűen, hanem Swann
szemében, de mit számít ez, amikor
engem csak gyanakvón méricskél
ő, a csupa-hattyúnyakú-collstock, az
anyámat nagyságos asszonynak szólítja:
Mit parancsol még a nagyságos asszony?,

mondja anélkül, hogy a méltósága
 ezáltal csipetnyi csorbát szenvedhetne;
 sőt, aki így beszél, abban a tekintetes
 polgárember arisztokratikus játékossága,
 pajkossága is még eleven; humora
 van ennek az aszalt embernek, oly
 finom humora még hozzá, ami nem
 fakasztja harsány nevetésre a közönségét,
 hanem apró gödröcskéket és a két
 szájszegletben a mosolynak. És
 ez a mosoly nyomban bevésődik is
 az ember epide(r)mikus emlékezetébe, –
 (csak ne vacogtatna harsányan a tetoválás réme)
 hogy is mondjam, hogy ne értsem magam félre,
 de a félreértéstől se félve mondjam,
 hogy mi jár a fejemben, mikor először
 törölök, és azonnal írok valamit a helyébe,
 amit sebesen radírozok máris,
 hátha nemcsak a saját bőrömet vinném
 vele a vásárba; a gyógyszerértárban
 mélyebben érzem egy templomban magam,
 mint a templomban. Csend van, Swann
 patikamérlegen szűri együvé anyám
 számára a kombinált port, melynek
 összetevői egy életre ismeretlenek
 maradnak előttem. Mint mondtam fentebb,
 nem is nézek oda nyíltan. Legfeljebb
 leselkedem. Elég az hozzá, hogy el-
 porladunk mindannyian. A kombinált
 port kis tasakokba osztja szét, tasakonként
 adja hozzá az ostyalapocskákat.
 Szeretem őket a nyelvemre venni,
 hagyni, hogy ott megolvadjanak, és átvéve
 nyelvem ízét nyelhetem közvetve jó-
 formán magamat. Anyám mint védőnő
 feltétlen híve a gyógyszeriparnak
 és Swann-nak, aki odahaza Proustot
 olvas és Wagner lemezeket hallgat,
 nem Debussyt, aki rám hat jótékonyan,
 ha baj támad valamiért vagy már kész is a baj.

(PIRÍTÓS, VAJJAL)

Kidobott órák az ablakon, dobog
 a szív és cseng a fül, csengettyűt függeszt
 a fülre a beteg idő. Anya eltűnt.
 Istenem, add, hogy megkerüljön.
 Nélküle ködbe merül a ház körül
 a világ, nincs még egy ház se közel,
 se távol, nincsen egy úttest, rajta egy jármű,
 járda, melyen egy sejthető alak kelhetne-

járhatna, sem dió-, sem cseresznyefa,
 vagy udvar, ami régóta elhanyagolva,
 kamra a sarkában, mintha sosem lett volna;
 szinte fehér a köd, mint a tej, amit most fejt
 az erdész felesége, s mintha most
 lehelte volna ki lelkét a Teremtő,
 magába burkolózva. Bóghet a tehén.
 A tőgyét siratja. Bözsi, a süketnéma,
 csípőficamos leányanya jön fel
 a lépcsőn az emlékezetben, és mindjárt
 hallani is az ugatását a vatta-csendben.
 Nem azért ugat, mert nincs megfizetve.
 A mellkasát fájlalja, talán a szíve
 nincs rendben. Nehéz lesz takarítania
 a tejfehér váróteremben. Törölnie
 zsír- meg sárfoltokat, hintőport, szerte
 a pólyázón s a terepzöld linóleumon.
 Kutya nehéz követni mindezt. Vannak persze
 ismerős nevek, amelyek egymást hívják
 elő, majd egyszer csak ködbe vesznek,
 s a Néma Bözsi nem szólíthatja őket;
 anya is szólíthatatlan, ha egyszer
 elnyelte a föld, a névnek az íze
 azonban ott tanyázik a nyelven, benne
 a szájbán, eleven fedél alatt, csak
 a torkodra ne menjen: félrenyelheted,
 és még megfulladsz. És akkor felbukkan
 máris egy név: Albert, a sakkmester
 Albert, egy szerényebb ruhás-szekrényember,
 mind a két bástyáját leadja, és úgy ver
 meg öt-hat lépésben. Korát tekintve
 Swann-nal hozható egy szintre. Nincs idősebb
 jel egyik halántékon sem. Albertnek
 nem esete a másik nem, hiába szekrény-
 ember, őt csak a munka és a győzelem
 hajtja mindig előre – a nő láttán
 visszahőköl; színtelen lesz és kedélytelen.
 Kár volt megszületnem. Unom magam ebben
 a téleesti esőben. Mióta felszállt a köd
 és leszállt a nap, esik. Ez élet neked?
 A nő öreg ráadásul, és hiú
 a végtelenségig, Albert úgy tudja, költő.
 És a költőkről azt gondolja, kenyérre
 lehet őket kenni, s ha még megpirítod is
 azt a kenyeret, elolvadnak, mint a hó,
 felszívódnak, beleivódnak a kenyér
 pórusaiba. Rühes költők, minden
 hajjal megkent, viszketeg álszentek, esznek
 és isznak és úsznak az árral, és nem
 adják meg a tartozásukat időben. Idővel
 pedig elfeledkeznek róla, s úgy is
 múlnak ki, lélegeztetőgépen a nevükkel.

(HŰSÉG)

Elég a jajgatásból, a szokások
 szidalmazásából, anya cigarettázott
 sokat, szívta a füstöt, mely aztán őt nyelte el.
 A köd eufemizmus. Aki köhög tőle,
 annak persze több; Marcel, jó lesz jobban
 vigyázni a nyamvadt tüdődre, ha
 rajtuk múlik, ezek rágyújtanak ülve
 akár a betegágyad szélén is. Anyám
 egyik parázsról tér a másik parázsra,
 úgy olvassa ágyában a Bimbózó lányok...-at,
 és egyáltalán nincs tekintettel Proust
 asztmájára. Agórafóbiájára. Swannt
 féltékenysége kínozza, a szerelem szót ne
 is hallja, sem a szerelme nevét, nincs is
 jelentősége, már hogyné volna, egy név
 nem csupán ízt őrz, illata is olykor felhőt
 képez, képzelt felhőt egy süket szobában,
 melyet szívvel belélegelsz. Úgy van, belélegelsz
 a szabadba emlékezetedben, festők
 hevernek a lejtős oldalon körbe,
 sípolásodat vagy szavadat lesve. Anya
 már odaát aggódik érted. Hogy mondd? Odaát
 aggódhat tovább és tovább ad infinitum a lélek?
 Én ezt nem hiszem. Anya a lelkét adta értem,
 amit hol értek, hol nem, ám amikor igen,
 olyankor az ő lelke a lelke. A sajátom
 piszkoslatlabdacs a szemétkosárban.
 S egy kekszrúd csomagolópapírja,
 mely viselheti akár Albert nevét is.
 Anyám jövedelméből már arra sem futja.
 S kakaóra, mellyel a kekszipor összegyűrve
 és meghintve kókuszreszelékkel,
 feledtethettem hazafelé a sarki
 kifőzde gőzét s bűzét egy pár grammnyi
 tekerccsel. Az utolsó már nem-
 igen emlékszem, összemosódtak a szagok
 az ízekkel, mozdulatok öltöttek arcot,
 kanyarodtam fel a Mártírok útján,
 s mire felérkeztem az Ostrom utca Széna
 téri sarkához, a gyógyszertárhoz,
 szabad kezem már söprögette sortom
 s ingem redőzetéből a morzsalékokat.

BENKŐ IMOLA ORSOLYA

Mackósajt

BENKŐ IMOLA ORSOLYA (1979) Szeged

A repülőgép szárnyai megremegnek. Lenke szorosabbra húzza magán a biztonsági övet a nehéz, földnemű, foszlós felhők között. Szokása az ablak mellé foglalni, és mereven bámulni lefelé, amíg azt nem érzi, zuhan, mint a kő.

Mellette egy nagy pocak horkol. A hasháj áttüremkedik a karfa alatt, puha, mint a dagadó kalács, hozzáér Lenke derekához. Az ablak felé húzódik, de a pocak egyre nagyobb teret követel, egy idő után Lenke feladja, és hagyja, hogy összeérjenek, a melegtől lassan összetapadjanak. Az idegen melegség megnyugtató. Lenyúl a hátizsákba, halkán húzza szét a cipzárt, kivesz egy háromszögű mackósajtot az uzsonnás dobozból. A piros húzókát hirtelen rántja fel, ahogy apa tanította neki gyerekkorában, a sztaniol kétfelé hullik, alá tartja a tenyerét, és szinte zaj nélkül gyűri össze a papírt. A markába szorult sztaniol fémes érzése mindig apára emlékezteti. Apa szája fölött, még ha mosolyog is, megfeszül egy izom. A mackósajt édeskésen szétmállik a fogai között, pont olyan íze van, mint gyerekkorában, amikor apa két hét után hazatért Magyarországról, és rengeteg finomságot hozott, amit addig soha nem láttak, soha nem kóstoltak. A nagy asztalt a nappaliban telepakolta vajkrémekkel, sajtkrémekkel, téli szalámival, Túró Rudival, ismeretlen sajtokkal, vérnarancssal, grapefruittal, banánnal. Akkor látott életében először igazi fehér kenyeret: puha volt és súlytalan a nehéz krumplis kenyerekhez képest, amit a nagymama süített. A bátyjával üresen falták a cipót, közben fogócskáztak az asztal körül, vigyorgó szájukban forogtak és eltűntek a nyálas kenyérgalacsinok, míg apa elő nem kapott egy kerek dobozkát. Tetején csokornyakkendő, frakkos pincér mackó feszített, és miután felnyitotta, piros háromszögek sorakoztak benne. Akkor mutatta meg apa, hogyan kell kibontani a sajtot, és pillanatok alatt eltüntetni a dobozka tartalmát.

– Nem mész sehová! – feszült meg apa szája felett az izom. Ez a megránduló arcizom váratlanul tükröződik Lenkében, mint a kaleidoszkópban a mozaik. A szilánkok színes ablakká rendeződnek, amin nem lehet kilátni a világra. Pedig Lenke már tizennégy évesen is látni akart, menni akart. Díjnyertes színrajzaival a hóna alatt művészeti iskolába készült. Jobbnál jobb ajánlásokat kapott, tanárai nagy jövőt jósoltak neki, de apa nem hagyta. Hiába könyörgött anya, Lenke bátyja, Lóránt, a nagyszülők.

– Lenke, hidd el, jót akarok – simogatta meg lánya fejét a nyakas székel. Arca viszont feszes maradt, mosolytalan.

A sűrűn megfeszülő arcizmok előtt Lenke megszökött. A határon Lóránt vitte át, aki már nagykorú volt. A kocsit viszont anya szerezte, akinek arca, akár a tükör: az emberek szerették benne meglátni saját jószágukat. Apa mit sem sejtett a szökési tervről, ráadásul aznap egyhetes üzleti útra ment, nem tudhatta, hogy nem csak ő indul el. Búcsúzáskor anya mosolygódöröcskéi vidáman integettek, amíg el nem tűnt a zöld Dacia a szeme előtt. Úgy viselkedett, mintha a gyerekei rövid kirándulásra mennének, miközben tudta, a szöktetés nem marad következmények nélkül. Lóránt összevont szemöldökkel vitte felvételizni a hűgát. Jobban izgult, mint Lenke, szorította a sötét folyosón a kezét, mielőtt a terembe lépett volna, és kipirult arccal várta a vizsga után. Minden úgy történt, ahogy Lenke tanárai jósolták: felvették a művészeti iskolába.

De apa nem tűrhette, hogy lánya művész legyen, amikor rendes szakmát is tanulhatott volna, ahogy mindenki a családban. Beült a kocsiba, és egy keddi napon a szürke merev tekintet berontott a kollégiumi szobába, és egy nagy kofferbe kapkodva összecsomagolta Lenke ruháit. Hazavitte a síró, rúgkapáló, üvöltöző lányát. Kiskorú volt, senki nem tehetett semmit, az igazgatónő sem. Apa rendelkezett felette, apa tulajdona volt. Attól a naptól fogva nem beszéltek egymással.

A pocak álmában felhorkan, jobb oldalára fordul. Lenke izzadt dereka, karja ugyan felszabadul, de hiányérzete támad, mint a kiállításmegnyitón, ahová apát is mindig meghívta. Készült rá, várta. Apa kedvenc borából vett két-három palackkal, hogy azzal kínálhassa, rendelt medvehagymás pogácsát is, mert azt szerette. De apa nem jött. Egy idő után Lenke a megnyitón, ha felkérték pár szóra, neki beszélt. Láta maga előtt hunyorogni, ahogy szemhéja szűk nyílásán szűri a fényt, úgy, mint gyerekkorában, amikor apa feldobta magasra, és elkapta, és Lenke azt kiabálta, hogy még magasabbra, és apa még magasabbra dobta. Jó volt megérkezni az erős karokba, amik biztosan fogták, nem eresztették, soha le nem ejtették. Lenke olyan örömmel beszélt a kiállításmegnyitón, amiből anya és Lóránt fuvaroztak haza apának is.

A gép süllyedni kezd. Lenke szédül, hányingere van, kapaszkodik a karfába. A pocak felébred, csodálkozva nézi. Nem érti ijedtségét, de felszabadítja neki a másik karfát is, hogy kapaszkodhasson. A gép csikorog, nagyot döccen landoláskor. Az utasok tapsolnak, Lenke sóhajt, végre kiszabadul a szoros övből. Szedelőzködés közben elköszön a pocaktól. Távolodóban nézi nehéz, döcögő lépteit, alacsony, zömök termetét, gyérülő szürke haját, hallgatja guruló bőröndjének zaját, míg el nem tűnik a szeme előtt.

A hangtalanul sikló ajtó mögött Lóránt várja. Összekapaszkodnak, megremegnek az ölelésben, légzésük szagga. Mire magukhoz térnek, már csak néhány ember kószál körülöttük.

– Elhoztad? – kérdezi Lenke a bátyjától.

– El – válaszol kurtán Lóránt.

– Akkor induljunk, pár óra múlva besötétedik.

– Jó leszek így? Ne öltözzünk át?

Lenke megnézi szürke rövidnadrágos, rózsaszín pólós, izmos bátyját, aki olyan barna, mintha most jött volna a tengerről.

– Jók leszünk így, ne aggódj – veregeti meg a vállát. – Remekül nézel ki, tetszeni fog neki!

Beülnek a kék Opelbe, és a hegyek felé veszik az irányt. A Székelykő lábánál állnak meg. Lenke felnéz a kopár csúcsra, a nap állását vizsgálja. Még napszállta előtt megjárják. Nekivágnak. Útközben székely vicceket mesélnek, amiket apjuktól tanultak. Apjuk nem mesélt a gyerekeinek, hanem vicceket mondott. Gyakran kitalálta őket, legalábbis így képzelték, mert senki más nem ismerte ezeket a vicceket, soha mástól nem hallották. Esténként nehéz volt a nevetéstől elaludni, sokszor anya jött be, hogy most már elég legyen, holnap nem tudnak felkelni. De apa nem bírta abbahagyni, aztán anyát is elkapta a nevetőgörcs, addig röhögtek, amig céklavörös arccal, potyogó könnyekkel, fájó hasizmokkal be nem zuhantak az ágyba. Miután apa visszahozta Lenkét a művészeti iskolából, ez is elmaradt. Haragos csend költözött a házba.

Lenkének és Lórántnak fáj a hasa a nevetéstől, mire felérnek a csúcsra. Vöröslik és süllyed a nap, a szél simogatja tarkójukat. Lenke bátyja előkap a hátizsákjából két doboz mackósajtot. Lenke nem érti. Lóránt résnyire kinyitja az egyiket. Apa van benne.

A szél nevetve kapja fel apát, megjáratja a hegy körül, belefújja Lenke hájába, Lóránt fülébe, felkeveredik a levegőben, beissza magát a porúsokba, a lélegzetvételbe. Lenke és Lóránt forognak, táncolnak az apjukkal.

SZERÉNYI TAMÁS

Ébredés

Precíziós napkelte,
nyakamba ömlik
a narancssárga fény,
mindenen áthatol,
vidéken a nap is
szebben süt,
még a levegő
is más, csak a
szenvedés jár
ugyanannyi
fájdalommal.

Régi ágyon fekszem,
kiálló rugója nyomja
az oldalamat,
lerúgom magamról
a takarót, és várom,
hogyan jobb legyen,
még részeg vagyok,
csak annak tudok örülni,
hogyan kevesebb pénzből rúgtam be,
mint amennyit vonatjegyre költöttem.
Anyám nincs otthon, apám ott van,
de mintha ott se lenne, fejemet
a csap alá dugom
és várok.

Felköltözni a nagyvárosba
a járdaszigetek közé,
egzotikus városok,
Havanna meg Róma
és egyéb lakótelepek
tőszomszédságába,
ha nem is tévedés,
de nyilvánvaló
félreértés.

Hazatérve meglepetést
és sértődöttséget színlelni, és
megfelelő indokot szolgáltatni,
mintha nem lenne teljesen jogos,
mintha nem számítottam volna rá
azok után, hogy harminckét évesen
egyik napról a másikra hazaállítok
egy gurulós bőrönddel,
benne az életem.

SZERÉNYI TAMÁS (1991) Újfehértó

Éhes vagy?
kérdézi anyám,
miután hazaér,
nincs étvágyam,
de kérek, az éhség
az együttműködés
jele, nincs más választás,
el kell fogadnom a látványt,
amit a látóhatár kínál, szántások
és nagybirtokok mögött, a föld görbülete
rejt el, mindannyian a perspektíva foglyai vagyunk.

BALOGH ENDRE

Köztünk vannak

Más van a száján,
mint a szívén. Mosolya
fénylő, udvarias.
Ad a látszatra,
mutatja a képét.
Hogy vagy? – már
a kérdés is panel,
hazugság, a válasszal
nem foglalkozik.
A köz véleménye
tartja életben.
Érzékeny műszer,
ami mást is mér,
de önmaga napja ő
maga. Politikus.
Láthatatlan szálak
kötnek össze másokkal.
A táblán sok szereplő.
Neked is kedvesnek
kell lenni vele, vagy
kitol a szélre.
Leszűkített világ,
a szabadság hiánya. Nincs
Stockholm-szindrómád.

Bejelentés

Nézd, korábban is jeleztem már,
ennél transzparensebben ezt nem lehet,
én tényleg elmegyek a gyerekekkel,
mindent alaposan végiggondoltam,
te maradhatsz itt, ha úgy gondolod,
majd jönnek hozzád, hétvégén,
vagy hétközben is, ahogy szeretnétek,
elhozom őket, vagy te is kanyarodhatsz értük.
Maradhat itt szobájuk, ruhájuk, játék,
ágynemű, bármi, elvégre közösek ezek,
sőt, inkább a gyerekekhez tartoznak,
remélem, te is úgy gondolod, hogy
a végén mindent ők örökölnek.
Ne haragudj, te is tudod, hogy nem
ment már ez, engem nyomasztott,
hogy együtt vagyunk, de most majd
felszabadulunk. Mindkettőnknek
világos, nekem mennyire fontos, hogy jóban
legyünk, nem vagyok képes gyűlölködni, minden
korábbi feleségemmel, barátnőmmel
rendezett a viszonyunk, veled is legyen így.
Még azt kérem, hogy erről a bejelentést
majd együtt tegyük meg a rokonoknak,
barátoknak, a félreértések elkerülése végett.

BALOGH ENDRE (1971) Paks

BALÁZS ATTILA (1955) Budapest

BALÁZS ATTILA

Mocsár és hasonló remek állapotok

A déli végek fantasztikus irodalomtörténetéből

Farkas szimatolt fekete pófával a domboldalon, néhány juharfa menedékében, a nádist leste lent a mélységben. Hatalmasra nőtt öreg ordas, tapasztalt régi vadász, tudhatta, hogy az elvékonyult tavaszi jég törik a súlya alatt, elkerülte hát az ingoványt, és messze, a partosabb részekben kapaszkodott északnak. A tél derekán húzódott át a befagyott, átmenetileg tetszhalottá vált élő vízzen, a Dunán, Szlavóniából, s most itt hajtja az éhség valamerre. Társait agyonverték rég, őt magát puskával űzték tovább – szebb álmait már rég elfelejtette. Lesántult, ólom van a testében, de csak vágat, lopakodik tovább és tovább, viszi irháját ösztönösen előre, megtépázott becsületével együtt. Lent, a földgyűrődés tövében, a mocsár peremén ösvény kanyarog a hóban, vadászkalapos férfi közeledik rajta. Az öreg farkas először érzi úgy, hogy már nincs ereje menekülni, inkább egy picit beszélgetne vele. Ha kell, akár a farkát is megcsóválná. Mesélne neki, ám amikor a tekintetük találkozik, az ember megtorpan, mintha földbe gyökerezett volna a lába.

– A Máriáját, de egy ronda féreg! – hangzik tüstént a szájából, ám ugyanakkor gyorsan magához tér, még gyorsabban lekapja válláról a kétszövűjét, hogy menten odapörköljön. Meg is teszi, ám elvéti, mert előtte jól belötte magát (a feltételezett szer neve: *kokain*, amelyet a dél-amerikai indiánok használtak mindig is, hogy jobban tudjanak mászni és mesélni, s a mi Kosztolányi Dezsőnk is kipróbálta), így a farkas eliszkolhat, átmenekülhet egy másik, nagy valószínűséggel szintúgy expresszionista mesébe Majtényi Mihály elől (szül. Markovits, Nagybecskerek, 1901).

Arrább aztán a vadász – miközben az ijesztő ordas máshol hét kecskegidaival, majd egy Piroska nevű lánykával van elfoglalva, de mindegyik történetből egyformán rosszul jön ki, gyomorköve lesz végül – a susogó nádas felett táncoló, lenge ruházatú, selyemharisnyás lápi tündéreket nézi. Bámészkodás közben majdnem belecsúszik Pusztakúla felé az útját keresztülszelő árokba, ami azt a gondolatot szüli a fejében, hogy azért valamire mégis jó a fránya árok. De mire is? Partjáról például biztonságosabb a piócafogás. A víz oda gyűlik mind a domboldalról, és szűkíti az ingoványt. – Ez a lényeg! Hogy szűkíti. És ez a lényege magának a Ferenc-csatornának is, amelyről ő, Majtényi Mihály többször is írt, meg ír is majd a *mocsár* fogalmának számára felejthetetlen és legyőzhetetlen búvőkörében.

Jómagá szépirodalmi próza segítségével igyekezett lecsapolni a bűzlő állóvizet, festett föléje színes szóvirágokat, s mindennek írott emléke – ha erősen megkopottan is, de – a hátrahagyott műveiben mindmáig él. Bár az igazsághoz tartozik, hogy már nagyon vékony az a szál, ami még fenntartja azt az egészszet a levegőben, mint nádkévék közt a szellő rezegtette pókháló azt a kiszáradt szúnyogot, azzal az ő tönkrement Stradivari hegedűjével.

A vadász után egy darabig kihalt a táj, a nádbugák hajladozását leszámítva nem nagyon mozdul semmi, kivéve azt, hogy a képbe egy pillanatra felülről belelóg a mikrofon. Akkor két vastag ködmönbe bújó férfi tűnik fel az úton, mindegyikük kezében jókora dunsztosüveg, övükben kés. A nádat szemlélik, hogy esetleg majd hol lesz a legjobb vágni, most azonban piócazni érkeztek. Meleg forrásokat keresnek, amelyek környékén nincs jég, s ahol a nádaly is

szeret lubickolni. Ahogy a Farkasles nevű magaslat alá érnek, az egyikük, aki felpillant – mintegy belenéz a kamerába –, a szemmel láthatóan fiatalabbik: hirtelen megtorpan, majd a kése után kap.

– Ugyan mi lett? – kérdi a másik.

– Úgy tűnt, farkast láttam odafönt – hangzik a válasz.

Társa jót nevet.

– Csak káprázott a szemed, farkas rég nem járt ezen a tájon.

Darabig gondolkodik a fiatal, majd:

– Ugye, neked nem szokott olyan érzésed lenni, hogy néha, mint a szélé, megfordul az idő iránya?

– Hogy hátrafelé igyekezne?

– Valami olyasmi. Visszasodor a múltba, vagy a múltat hozza inkább ide, ahogy vesszük.

– Mondtam már többször, hogy neked nagyon furcsa eszed van. Furcsákat gondolsz, meg különös kifejezéseket használsz.

– Persze, mert anno fejre ejtett a bábaasszony.

Ezen mindketten jót nevetnek, amikor is hirtelen elkomolyodnak. Díszes régi hintót látnak közeledni abból az irányból, amelyből jöttek. Olyat, amelyet manapság már főképp csak múzeumokban lehet megcsodálni.

– Nini, egy valódi oldtájmer! – füttyent csodálkozva a fiatalabbik.

A kocsis vadul ostromozza a lovakat, úgy kell előlük félreugrani. Akkor mintha kiáltozna valaki a hintóból, s a kocsi megáll. Testes, nagy fejű ember hajol ki, akinek a haja olyan, mint a mérges csődör sörénye.

– Ez itt a kúlai árok?! – kérdi kiabálva.

A két gyalogos bólogat, hogy igen.

– No, akkor nem messze a falu, ugye? Meg a Kiss József birtoka... – hangzik a jármű irányából, miközben meg sem várva rendesen a választ, becsukódik az ajtó, a sörényes fej eltűnik. Távozóban egy fényes érme repül ki feléjük a hintó ablakából. Felszedi az öregebbik, nézi-nézi csodálkozva: egy pénzérme II. Leopold osztrák császár képével. Önkéntelenül megvakarja a fejét, majd keresztet vet. Fogaival próbálja ki a pénzt: valódi.

Élő víz című regényében írja Majtényi – miután a *Mocsár* címűt már rég megírta, de a *Kokain*-elbeszéléseket is, amiből kitűnni látszik: az irodalom önmagában is erős kábítószer –, hogy elsőnek a Tiszán inneni kerület tabuláris fiskálisa, Ambrózy Gábor kapott parancsot. De mifélett? Ez a parancs arról szólt, hogy a létesítendő hajózási csatorna (a későbbi Ferenc-csatorna) ügyében halaszthatatlanul keresse fel Kiss József kincstári mérnököt. Persze, a kérdés az volt, hogy hol. Zomborban Kruspér Ádám referendárius esküdözött, hogy a tél óta nem látta azt az embert. Szerinte ott lehet valahol a birtokán, abban a szenttamási ingoványban, ahová így olvadáskor eljutni rendkívül bajos. Talán ha várnának egy kicsit még.

– Ó, várni azt nem lehet! – nyögött fel kínjában Ambrózy, arról a széles homlokáról patakozó izzadtsággal, majd megmutatta elsőre a császári iroda levelét, másodikra a Hadi Tanácsét, aztán nyomatékul a Budai Helytartóságét, amelyek közül akár egy is alkalmas volt arra, hogy embereket, sorsokat mozgasson. Életeket tegyen tönkre egyetlen tollvonással, egyetlen kardsuhintással. Sutyty.

Erre a nagy hasú Kruspér is úgy felugrott, mint akit darázs csípett, akár egyszerre három is, majd lihegve, hadonászva rendelkezni kezdett: lovas hajdúk induljanak az ispánokhoz végig az út mentén, mozgósítsák a vármegyét, mindenki álljon készenlétben a következő parancsig. Egy szó ellenvetést nem akar hallani, különben két kezével nyúzza meg az illetőt. S nem átallotta azt sem e nagy hatalmú ember, hogy reumája ellenére felkapaszkodjon a fogatra,

kísérőnek. Utána hogyan vergődtek át a sáron, azt csak a kiizzadt négy ló tudná megmondani. Útközben Kruspér minden tanácsért fizetett, ne mondják odafenn, hogy az ügy érdekében nem tett meg mindent. – Így értek el a külai árokpartra, ahonnan már csak jó vágványira volt a kamarális falu. A nagyraktár előtt lassított a négyes, ahol fedetlen fejjel ott állt csaknem vigyázzba meredve az ispán. Maga segítette ki a nagy hasú urakat a kocsiból, betessékelve őket a melegre, ahol nem melleleg az előrevágtató futár nyomán terített asztal mosolygott rájuk. Mert egy kis szusszanásra még a legnagyobb sietésben is jutnia kell némi időnek.

Azt ma már eminnen, ami erre következett, Marco Ferreri olasz rendező *A nagy zabálás* című filmjéhez hasonlíthatnánk a felejthetetlen Michel Piccolival az élen. A házigazda tanácsára törköllyel nyitottak, közben azért lassan elmondódott, hogy tulajdonképpen Kiss Józsefet kell megtalálniuk, s hogy a nagy terv a csatorna megépítése, ehhez kell a Kiss mérnök úr. A pálinka aztán lassan megtette a hatását, a feszültség csökkenni kezdett, az étvágy pedig növekedni.

Majtényi pontosan felsorolja, mi minden érkezett ott gyors ütemben. Rövidesen jó erős leves került az asztalra. De nemcsak tehénhús, hanem konc is meg tyúkfí, meg rizskása, s volt benne petrezselyem, eleven bors, malosa szőlő. Nem sajnálták a gyömbért sem, a sáfrányt sem tőle. Leves után egy kis kukrejtél került eléjük, bármi legyen is az... ja, nyárson sült tehénhús. Vereshagyma, zsálya, fehér kenyér, rajta gyömbér, sáfrány, persze. Ettől sem sajnálták az utóbbi kettőt.

Követte a kolozsvári káposzta. No, az felséges volt, meg is nyomta kissé a gyomrokat, ezért pihentetésül most pikádát szolgáltak fel az asszonynepek, nagy cintálakon. Ez is tyúkhúsból készült, nyárson, disznó és berbécszűs jól összevagdaltva a tyúk mellehúsával, összekeverve petrezselyemmel, majorránnával – ezt a vagdalékot hintették a sült tyúkra: az egészet leöntötték citrommal, ecettel, borral, tetejére még citromkarikákat is raktak, borsot és szerecsendiót is hintettek rá.

Volt aztán mustos pecsenye, cseh rántott, bábfánk és gomolya. Emellé bort, vöröset és fehéret kínált az ispán.

A lakmározást laza terefere követte, ám az nem tarthatott sokáig. Kiderült, hogy az ispán nem értesült időben a császár haláláról, ezért ő még II. Lipót nevében ítélte el jó pár jobbágyat botozásra az úriszéken. Bár ezen még jót nevettek, csakhamar ajkukra fagyott a mosoly, amikor a szoba sarkából szép lassan előmászott a teljesítendő feladat életre kelt Rémképe. Felállt, leporolta nadrágját, kiegyenesedett, majd vérfagyasztó mosolyával rájuk nézett:

– Uraim, nagy időpazarlás történik itt, nincs egy ilyen vagy hasonló érzésük? *Scheisse!*

Eleinte szépirodalmon kívüli, annak a peremén settenkedő, aztán abba beemelt vagy mintegy belelökött, való igaz, hogy Kiss József a németek betelepítéséért felelős személy volt Bácskában és Bánátban, közben rájött, hogy annak óriási kerékkötője a terület súlyos mocsárjellege. Igazából senki se törődött vele odáig, azonban amíg a mocsárbetegséggel valahogy megküzdöttek a helyiek, a betelepítettek úgy hullottak, mint a legyek. Meg cudarul nehéz volt a közlekedés, nem utolsósorban felsejlett, mennyi értékes területet lehetne nyerni egy nagyméretű lecsapolással. Ezért némi jól bevált próbacsatornázás után Józsefünk, Gábor testvérével karöltve, aprólékosan kidolgozott tervet terjesztett fel a bécsi udvarnak, amelyik aztán a maga esze és tempója szerint persze sokáig késlekedett a válasszal, utána egyszer csak: *add, Uram, de rögtön!* – No, ezért kellett ugrania Ambrózy Gábornak, meg utána sorban mindenkinek.

Nyúl szaladt a rókához, róka szaladt a bagolyhoz stb. Akár ha Mesemondó Misike valamely régi rekonstruált meséjéből szólna, ugyanakkor a dolog technikai része meg a szerbiai DTD csatorna későbbi kiépítése (Nikola Mirkov mérnök műve egyébként) már nem tartozik szorosan a belletrisztika nagyjából mégiscsak behatárolható területéhez.

Így eltekintünk ettől itt.

Maradunk még picit emitt.

Esetleg az utolsó járatig:

Kharón híres ladikjág.

(Önköltés, valamely régi füzetből)

Egyszer aztán Bori tanár úr azzal jött be a tanszéki órára, hogy mindenki kerítsen egy papírlapot, majd firkantsa rá, mi jut eszébe arról, hogy: Híd. Különböben ha valakinek nincs kedve hozzá, nem muszáj. Úgy emlékszem, mindenkinek volt kedve. Gondolom, azt mindenki tudta, ha nem is olvasta folyton, hogy létezik ezzel a névvel ott Újvidéken egy folyóirat, amelyiket a két világháború közt alapítottak, elhamvadt a második világégésben, hogy később újrainduljon. Felröppenjen vörös főnixként a felszabadulás után. Én nagyjából ezt írtam le, meg Majtényi Mihály nevét, nem utolsósorban Kiss Józsefét, aztán nem jutott erre több idő. Tanár urunk ott helyben, egy cigarettaszünetben átfutotta a bölcsebbnél bölcsebb firkálmányokat – futhatta, mert nem voltunk sokan épp –, majd kérdezett ezt meg azt a „szerzőktől”. Tőlem azt, hogy miért van odaírva Kiss József is a végére. Majtényit érti, hiszen főszerkesztője volt egy ideig a Híd-nak, de Kiss? Azért-e, mert Majtényi egyik irodalmi hőse? Nem érti pontosan.

– Azért, tanár úr – válaszoltam –, mert a mi kis Vajdaságunkban a csatornaépítéssel szaporodott meg a hidak száma... izé... márpedig a hidak...

Itt elakadtam, Bori pedig annak az embernek az arckifejezésével nézett rám, mint aki hirtelen nem tudja, hogy sírjon-e vagy nevéssen, szerencsére az utóbbi mellett döntött. Kisvártatva biccentett, hogy leülhetek, s átvette a szót. Azon az órán a Híd folyóiratról beszélt. Mondván, amit egyébként az irodalomtörténetében le is írt, hogy a Híd indulásakor a harmincas években az ifjúsági mozgalmak folyóirata volt, radikálisabb balra tolódása harminchatban következett be, hogy harmincnegyolctól egyenesen Jugoszlávia Kommunista Pártjának magyar nyelvű orgánumává váljon. Ez az elkötelezettség a tisztán és pusztán „csak” szépirodalom rovására ment, amibe belejátszott az expresszionista aktivista literatúrától való idegenkedés, miközben a lap szemlélete egyre szorosabban kötődött a szociális irodalom eszményéhez. Ezzel együtt a formai követelmények, az esztétikai szempontok háttérbe szorultak.

A háborús évek aztán irodalmunk munkásait is megtizedelték. Volt, aki harcban esett el, sokan zsidó származásuk miatt haltak meg, többen egyszerűen eltűntek. Vagy csak úgy esett, hogy épp azokban az években ért véget az életük. Így például Farkas Geizáé. Utóbbiról könyvében Bori elmondja, hogy bár Budapesten született, birtoka a bánáti Eleméren volt, ahol kisebb megszakításokkal élt és dolgozott. Elsősorban szociológusként, de élvezhető regény is maradt utána. Például: *A fejnélküli ember*. Amúgy szeretett a csoportok lélektanával foglalkozni, amiből én tömören úgy vettem ki, hogy Geizánk tkp. azon gondolkodott útjában az első világháborúból a másodikba, hogy miként válhat jól megszervezett csapatmunkával ember embernek farkasává.

Nemcsak úgy, hogy az idősíkok és a „kameraállások” váltásával ábrázolt egyéni örületében levágja egy másik férfiú fejét, amelyet utóbb a saját Karcsi

nevű fia fejének néz, hanem tömegesen. – Ha úgy vesszük, Farkas Geiza ebben csálhatatlan prófétának bizonyult.

Érdekes adalékul szolgál a Farkas-témához Barácius Zoltán nagybecskereki születésű, tengerészből lett színész, író publicista. Barácius már itt, a huszonegyedik századunkban írta a szabadkai Hét Napnak leadott cikkében, hogy valamikor rég egy reggelen, amikor még nagy-nagy érdeklődéssel nyúlt minden könyv, minden írás után, édesapja közölte vele, hogy azon nyomban indulnak, a teherautó már ott áll a ház előtt. Mennek Elemérre, Farkas Geiza házához. Ha a bútorokat nem tudják is megmenteni a barbárok széthúzásától, a padlózatot a felszedéstől, legalább a könyvtárat mentsék meg. – Ó, igen! Azt a több ezer kötetből álló gyűjteményt.

A gazda – tudnivaló – évekkel azelőtt hunyt el Budapesten, a birtokon az enyészet lett az úr, de az értékesebbnél értékesebb kötetek megmaradtak. Ha az emlékezete nem csal, állítja a cikkíró, három vagy négy alkalommal fordultak be a hatalmas teherautóval az óriási eleméri birtok széles udvarára, ahol válogatás és rendszerezés nélkül dobálták fel a könyveket a járműre, majd irány a becskerekai magyar művelődési egyesület, annak a Petőfiről elnevezett nagyterme. Az utolsó fordulónál kidurrant a gumi, a kamion megbillent, de a rakomány nem szóródott szét, úgy a kínlődős-káromkodós kerékcseré után sikeresen célba értek. Azokból a kötetekből állt aztán össze az egyesület könyvtárája, amelyet évekig az ő édesapja gondozott. Tette ezt nagy hűséggel és odaadással az apa, mert tudta, hogy Eleméren valódi gyöngyszemekre lett.

Odahaza egy alkalommal azt mesélte a családfő, miközben csinos karikatkat vagdosott mindenkinek a friss eleméri kolbászból, hogy Geizát anno gyakran látták Nagybecskereken, ahol be-betért egy-egy vendéglőbe. A Koronában volt a törzshelye, ahol néha kártyázott is a barátaival. Preferánszoztak. Amúgy zárkózott, halk szavú embernek ismerték, aki sohase, még a legnagyobb részegségében sem kiabál olyat, hogy például: *hé, kocsmáros, italt adjál!* Kártyaadósságait rendesen törlesztette, amit egyébként nyugodtan megtehetett, hiszen a birtoka kilencszáz holdon terült el, annyira tökkelütött ugyanakkor nem volt, hogy az egészet a szerencsejátékos csúcsizgalom kedvéért egyszerre, egy lapra feltegye. Ennél nagyobb szenvedélye volt az irodalom, olyannyira, hogy ez a függőség Geizát a sikeresnek ígérkező tudományos pályáról majdnem letérítette. Mindenesetre nagymértékben gátolta az előrehaladásban.

– Bizony, élete alkonyán is ott dülözt Farkas Geiza a kettő közt, hogy végül teljesen elhallgasson – bólint Barácius, aki előtt ebben a pillanatban ott áll bemagolandó Hamlet-szövege, de még nem nyúl hozzá.

Szemmel láthatóan gyötrődött Farkasunk – folytatódik a textus –, privát síkon a házassága nem sikerült, azonban megpróbált talpon maradni; sokat utazgatott a nagyvilágban, szeretett Bécsben és Budapesten lenni, hogy végül pontosan Budatétényben érje a halál akkora magányban, hogy a házigazdája elsőre nem is tudta, kinek jelentse a szomorú hírt. Legvégül úgy esett, hogy nem a Farkasréti, hanem a Kerepesi temetőben hantolták el, róla híres írójogászkodunk, dr. Várady Tibor írt monografikus művet, amely jelen pillanatban még kiadatlan.

Item, vissza a Hídhöz. A háború után újraindult folyóirat egyértelműen a szocialista irodalom eszméjét hirdette, ami már nagyon ódivatú dolognak tűnt sokunk számára az Új Symposion folyóirat termékeny létezésének idején. Különben is akkor már a mi kis tanszékünk egyik kulcsfigurája, dr. Bánya János állt a folyóirat élén, aki fejlett esztétikai érzékkel rendelkezett, s nem is

ódzkodott azt kimutatni. Kifejezetten ugyan nem volt kedve szembeúszni a szocialista-kommunista árral, bár a tiszta szocreállal igen, amely amúgy túl sokáig uralta a terepet. Ennek ellenére nem érdemes több szót pazarolni rá. Talán annyit, hogy az irányzat legtipikusabb gyűjteménye a *Téglák, barázdák* című antológia volt, amelyről szerkesztői úgy nyilatkoztak, hogy valódi tükre az újjáépítés korszakának. Abban az író is a dolgozók, az építők, a harcosok sorában tudja magát lendülettel és boldogan. Mert érzi, hogy elsődleges feladata az új élményekben és eseményekben gazdag napjainkat, Tervünk nagy ígéreteit tükrözni. – Tehát egy sor téglá, egy sor barázda, s így tovább. Két sor csillag.

E sorok írójának magyartanárból lett rádiós kabaréfőnök édesapja mondta róla, erről az antológiáról, már nem az iskolában, hogy valósággal vöröslött a sötétben. Oda lehetett állítani a fürdőszoba ajtajához, hogy éjszaka ne vétse el az ember.

Nos, Bányai, aki a Híd-szerkesztés előtt maga is symposionista volt, egyébként az egyetemen a rendszerint az első sorban ülő miniszoknyás lányok kedvence, szerette néha megbotránkoztatni a társaságot, nemre, hajszínre és testalkatra való tekintet nélkül. No, nem öltözött női ruhába vagy valami hasonló ilyesmi, de tett egy-két kikacsintós kirohanást a magasb esztétika ellen. Persze, ezt a kacsintást el kellett kapni, nekem is csak sokadjára sikerült. Lehet, másoknak előbb, de nem osztották meg velem, s különben is a fene egye meg: *Én írom ezeket a sorokat!*

Történt, hogy egyik előadásán Bányai hirtelen a filmről kezdett beszélni. Talán Bergman került szóba, talán a *Suttogások és sikolyok*, mindenesetre filmesztétika, amelynek egyik emelkedett pontján váratlan fordulat következett be. Tudni kell ehhez, hogy akkoriban a fő jellegzetességeiben akár a szocreál, nem utolsósorban a partizánfilmek zömének paródiájaként is értelmezhető spagetti-western volt állandó forgalomban a jugó mozikban. Így például a központi nagytér másik oldalán lévő Népmoziban, ahol én is gyakran előfordultam, tökmaggal degeszre tömött kabátzsebbel, a nadrágzsebben pedig napraforgóval, hogy lehessen váltogatni. Ez akkor volt, amikor már Tarzant kiszorította Django a peremvárosba, a telepi Petőfi Sándor Kultúrkör vetítőtermébe például, a magyar kisebbség fellegvárába, ahol sikerült megkapaszkodnia. Szerencsére még hosszú időre azzal az okos és szimpatikus majmával, a *Csítával*, ami szerbül pusztá véletlenségből az olvasás fogalmával azonos. (Csita egyébként nagyon tehetséges majom volt, imádott az ujjával festeni meg képeskönyveket nézegetni; 2011. december 24. napján hunyt el Floridában, súlyos veseproblémában.)

Ment utánuk Jane is ki a Petőfibe, azzal a mindig formás lábával, abban nem volt hiba, abban viszont igen, hogy ott gyakorta került sor bunyóra az amúgy is izgalmas mozizás közben. Vagy talán éppen azért, mert egyesek unalmasnak találták a filmet? Fene tudná már megmondani. Egyszer, emlékszem, valaki azért kezdett el balhézni – de az már inkább valamelyik Belmondo-film alatt történhetett –, mert állítólag a mellettük ülő másik valaki a mozi sötétjében félig lehúzta a cipzárt az ő filmbe feledkezett barátnőjének a vadonatúj kigyóbőr csizmáján. Pontosan nem emlékszem a kimenetelre, de az biztos, hogy ez volt az egyik legérdekesebb ok a fogropogató, oltári verekedésre.

Mindenesetre dr. Bányai János a makaróni-westernt emlegette, mondván, hogy abban nincs se csalás, se ámítás, s az legalább az, aminek mondja/tartja magát, ugyanakkor az ironia és paródia vegytiszta formája. Egyben a demitizálásé. Sergio Leonét emlegette kedvenc rendezőjeként, de nem ám a *Volt egyszer egy vadnyugatot*, hanem éppen ő, akivel nem eshetett meg, hogy

félresikerül a választéka, vagy esetleg némi szaga legyen, ahogy állítólag Pe-tőfinek volt (nem csak némi), Bányai *A Jó, a Rossz és a Csúfra* esküdött. Miként manapság Quentin Tarantino. – Érdekes rímelés.

Egyszer aztán az történt, hogy éppen a kiskutyámat pisíltettem fenn a Főutcán egy galagonyafa alatt, amikor arra lettem figyelmes, hogy egy amolyan nyurgábbféle lovas közeledik felém az úton. Fején széles karimájú kalap, hosszúkás arcán több napos borosta, szája szegletében rágnivaló, kialudt szivarka. Valamiféle mintás poncho alatt báránybekecs, dereka magasságában gyors előrántásra alkalmas hatlövetű. Lezserül ingadozott a ló hátán az állat lépéseinek ritmusára, majd amikor megállt előttem, még lezserőbbül áttolta a csutakot a szája másik szegletébe, majd lassan, tagoltan megkérdezte:

– Hé, ecsém, ez az út vezet kifele a Telepre?

Csodálkozásomon túlesve szaporán bólogatni kezdtem, hogy igen. Erre a lovas biccentett hálás köszönetül, majd megsarkantyúzta a lovát. Ment tovább, hogy a következő galagonyafánál lehajoljon, a kezét nyújtsa, s egyetlen rántással egy fiatal nőt segítsen maga mögé a nyeregbe. Úgy mentek aztán kettesben tovább. Önkéntelenül visszapergettem magamban a filmet, s legnagyobb döbbenetemre nem a Leone trilógiájából is híres Anonymust alakító Clint Eastwoodot láttam immár a ló hátán, hanem dr. Bányai Jánost. A hölgy pedig nem lehetett más, mint az ő okos és szép asszisztense: Thomka Beáta.

Úgy döntöttem, próbaképp utánuk szólok.

– Kétféle sarkantyú van a világon! – üvöltöttem. – Az egyik az ajtón jön be..., hát a másik?!

– A másik az ablakon – válaszolta nevetve Bányai János úgy, hogy meg sem fordult, Beáta pedig csak kapaszkodott, s nem szólt semmit. Követtem őket a tekintetemmel, amíg el nem tűntek valahol a vasúti sorompó mögött. Közben azon töprengtem, hogy a fenébe nem tudja egy ilyen művelt és tájékozott ember, mint Bányai, hogy merre van Újvidéken a Telep.

GRÓH GÁSPÁR

A hiányzó válaszok regénye

Szilágyi István: *Agancsbozót*

(2. rész)

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

A ZENE TITOKZATOS HATALMA

A regényben az izgalom és (ne kerteljünk) az unalom, a titokzatosság feszítő erejének és a banalitások átláthatóságának váltakozása leginkább komolyzenei alkotások tempó- és dinamikaváltásaira emlékeztet. Ebben a szövegfolnyamban is vannak lassú és gyors tételek, azokon belül is megjelennek témák és variációk, hogy a végén egy viharos fináléval záruljon ez a szabálytalan szimfónia (vagy éppen opera?). Hogy egy irodalmi művel kapcsolatosan zenei kompozíciós elemek jussanak eszünkbe, azért Szilágyi sokat tesz. Hőse ki is mondja, hogy barlangi-kolostori elzártságában a zene jobban hiányzik neki, mint a másik nem. A női princípium amúgy is kimarad a regényből, a nők hiánya „idővel már nem az érzékeit zaklatta, hanem a képzeletét”.¹ Viszont a „csendpokolban”² anynyira szomjazza a zenét, hogy szinte már fél is tőle. Mintha akaratlanul Platónra utalna, aki szerint politikai értelemben minden zene gyanús, vagy Tolsztojra, aki a zenében nemcsak a legnagyobb ke-ritőt látta, hanem valami üdvözítő fenyegetést is. Merthogy a „zene arra ösztönöz, hogy elfeledkezem magamról, a valódi állapotomról, valami más állapotba visz át, nem a magaméba. A zene hatása alatt, úgy rémlik, azt érzem, amit voltaképpen nem érzek, megértem, amit nem értek, meg bírom tenni, amit nem bírok.”³ Tolsztoj képlete sejtelmes többszörösséggel illik a barlangiak zeneszomjára. Merthogy nem előzmények nélkül való: azért olyan nehezen viselhető számukra a zene hiánya, mert korábban is segítségével menekültek mindennapjaiból, mint narkotikumot is használták, és hiányában megszenvedték az elvonási tüneteket. Ezért és amikor előtör emléke, újból megélik, amit egykor. Hogy mit jelent ez, miért is félelmetes, azt a főhős beszéli el, aki „rettegve ismerte föl: [a zene] kitakarja, védtelenné, kiszolgáltatottá teszi. Ha ugyanis Bach hegedűre írott szólószonátája igaz (a kérdés eleve abszurd, de nem számít), akkor az ő léte hazug. Mindenestül.”⁴

A parttalan csendet időnként mégis megtörik a tudatban felhangzó dallamok (hogy idővel a kovácsok majd az üllőkön is zenei idézeteket csengessenek: ez már majdnem lázadás). A titokban a barlangban is jelen lévő dallamok igazsága nem tűri, hogy végképp elpusztuljon az idő, elnémított hangsorok kísértének a leszűkült akusztikus térben, hogy aztán kiderüljön: a benne élők mindannyian szomjúhozzák a zenét, amihez értenek is. (Jószereével ennyi utal arra, hogy kifejezetten intellektuális lények – voltak. Amíg nem lettek barlangi kovácsok.) A klasszikus művek motívumainak mégoly gyalró megszólaltatása már kommunikáció, amitől csak egy lépés, hogy beszéljenek is a zenéről – ez pedig előkészíti a további beszélgetéseket. (Amelyek során felmerül a szökés kérdése is.) A zenében ott van a múltjuk, mélyre ásott identitásuk. Az elbeszélő is, egyebek közt közép-európai titkai, így 1956 forradalma is: mert itt a rádióállomások a nagy történelmi pillanatokban Beethovenhez fordulnak. (Hogy ez is mennyire valóság, azt – a kézirat elkészülte után – a bukaresti rádió is igazolta: 1989 decemberének drámai fordulátát a híreknél hamarabb jelezte, hogy az obligát népzene helyett komolyzenét – Beethovent is! – kezdett sugározni.) De – név nélkül – előkerül Végh Sándor alakja is, akinek a 20. század legnyomorúságosabb éveiben Pablo Casalsszal és a többiekkel összehozott vonósnégyesesezése is több volt, mint zene: tudták, hogy vannak pillanatok, amikor „a legtöbb, amit tehetnek, hogy őrizték, mentsék magukkal a muzsikát”, mert „arra mindig szükség lesz, amíg ember marad. Ezzel pedig, ha egyszer újra megnyílik a hangversenyévad, el kell számolniuk.”⁵ Ez az irodalomra és az írókra is igaz, ezért kell az íróknak is írniuk. Tudjuk tehát, hogy mi hajtotta Szilágyit is az *Agancsbozót* írása idején.

A szóba kerülő zeneművek részint ismertebb darabok (Liszt, Paganini, Brahms), de akad köztük kifejezetten vájtfulú zenerajongóknak kedves Beethoven-vonósnégyes, Bartók- és Bach-szerzemény is. A legtöbbször mégis Mozart kísértete látogat a barlangba. Igaz, a Kierkegaard által minden zeneművek fölé emelt *Don Juan* (*Don Giovanni*) nem keresi fel őket. (Talán jobb is.)

De nem a konkrét művek és mondatok érdekesek, hanem a zene anyagtalan *érzékesége*. Ez olyan észrevehetetlen finomsággal csalja elő a tudatból kizárt szabadságvágyat, hogy a regényhősök észre sem veszik. A verbálisan megidézett zeneművek fölbukkanása az a lejtő, amelyen nincs megállás: azon csúsznak, egyre gyorsabban, de kezdetben öntudatlanul a lázadás felé. A kommunikációban ott az eltitkolt szabadságigény, mert bármi legyen is a téma, a beszélgetések súlypontja kívül esik a tárgyukon, valójában már akkor is a szökésről beszélnek, ha arról egyetlen szó sem esik. A bizalmatlanság terhét jelzi, hogy nyíltan, visszavonhatatlanul nem merik tervezni. Hogy miként lehetne szabadulniuk, az rendre csak hipotetikusán, mintegy játékos gondolat kíséretként vethető föl. De a szökéssel kapcsolatos fantáziák még így is hamarosan tervezgessé súlyosodnak.

A „régiek” nem véletlenül hallgatnak – utalhatunk a korábbi Kierkegaard-idézetre a szabadság és a kommunikáció kapcsolatáról – arról, hogy a nem-szabadság ismérvei közt ott van a bezárkózás, a kommunikáció elutasítása, amiből az is következett, hogy a jogaiba visszaiktatott kommunikáció a *nem-szabadság* tagadása. (Jogos tehát ismét a diktatúrákra és végzetükre gondolni: arra, hogy miért létszükségletük a cenzúra, és miért nem nélkülözhetik a besúgók hadának szolgáltatát.)

AZ ARÁNYTALANSÁG ÜZENETE

Az *Agancsbozót* művészi értelemben azért problematikus mű, mert van benne valami zavarba ejtő aránytalanság, leggyakrabban a köznapiság ballasztanyagának túlméretezésében. Nem egyszerűen, rendszeresen. Ezt is meg lehet magyarázni, de annyira elfogultak nem lehetünk, hogy ezt minden vonatkozásában tudatosan tervezettnek, művészi programnak gondoljuk. A technológiai leírások esetenkénti szervetlenségét éppen az mutatja meg, hogy milyenek, amikor szervessé válnak, ahogyan az a szamuráj kardok, a katanák és vakizasik kovácsolását, edzését és köszörülését bemutató jelenetsorban mutatkozik meg. (Ami mögött ott van az a játékosan komoly, de a folyamat leírását hitelesítő tény, amit egy interjúból tudhatunk: a köszörülés oly kedves elfoglaltsága Szilágyinak, hogy ő gondoskodott arról, hogy háza táján minden kés borotvaéles legyen, ahogyan barátai és szerkesztőtársai bicskái is...)

A „szakmázás” itt önmaga fölé nő, a mester tökéletességigénye átcsap egy művész alkotási dühebe. Közismert, hogy az *ars* szó eredetileg művészetet és mesterséget egyaránt jelent, ahogyan a görög *techné* is. Sajátos, hogy hasonlóan a kettős jelentésű szavak két értelme a későbbiekben elválik: a latin a művészetre, a görög – technológia – csak a mesterségre utal. Az eredetileg csak a szokásos munkafolyamatokba is meglévő, de bonyolultabb technológiai kihívásból személyes ügy lesz, a (művészi) teremtés forgószele a külső kényszer előírt munka megszokása fölé röpti az elbeszélőt. Nincs alku: a tökéletesség az egyetlen mérték. Van egy másik Rendelkező Szándék is, ami felülírja azt a másikat, ami csak a rabság luxusában dolgozókkal rendelkezik. Annak engedelmessége, a deresedő haj is egészen megőszül, hogy a penge fényének csillogását ne zavarja tükröződése, mert ez is kell ahhoz, hogy végül megjelenhessen a megálmodott „derengő jégfény” a pengén. A regénynek ez a része hamisítatlan művésznovella. Ahhoz, hogy az alkotó által megélt katarzist ilyen hitelesen megírhasa, Szilágyinak is meg kellett tapasztalnia: így tudhatjuk meg az *Agancsbozót*ból, hogy mit élt át, milyen szenvedély hajtotta a *Kő hull...* (majd a későbbi regényei) írásakor, és hogy miért volt szüksége regényeinek megírásához akár egy évtizedre.

De miért nem volt szigorúbb a regény egészét tekintve? Lehet, hogy ugyanolyan igény hajtotta, csak hogy a tökéletességhez nem elegendő az elszánás? Utóbbi a valószínűbb: Szilágyi szintjén már nem lehet egy terjedelmes regényt összezsapni, egyáltalán: szenvedély nélkül megírni sem lehet. De, ezek szerint kell más is. Mondjuk így: talán a kegyelem. Ám ugyan nemcsak kenyérrel él az ember, de csak és kizárólag igéből sem élhet: a tökéletességhez kellenek alapvető külső feltételek. Ha ezek hiányoznak, a leggondosabb munka után is ott maradnak a pengén a kalapácsnyomok, végső-kig csiszolva legfeljebb vékonyodik, de áhított ragyogását nem nyerheti el.

Elmondása szerint az író nem gondolt arra, hogy ez a regénye egyszer majd megjelenik, ami valamiként fel is mentette az abszolútum keresésének kényszere alól. Nem véglegesen, csak időlegesen: a Szilágyi által is többször említett, e regényét illető poétikai váltással való kísérlet célja nem a tökéletesség, hanem egy új írói szemlélet kialakítása volt. (Ahogyan regényének hőse sem a csúcs-

technológiát követelő pengékkel kezdte: mikor kovácsolni kezdett, először még csak nem is vasból, hanem rézből kalapálta a kardokat, hogy gyakoroljon. Amikor később legfeljebb múzeumi másolatként megmutatható változatokon dolgozott, eszébe sem jutott a tökéletesség: gyakorolt, ha még nem is tudta, miért.)

Vagyis a végső igénnyel formált műre készülni kell. Irodalmi zsenyekkel, tehetséget próbáló korai művekkel. Felkészülési tornákra nemcsak a sportban van szükség: kellhetnek az irodalomban is. Egy megnyugtató remekművel a háta mögött Szilágyinak a meg nem jelenés nem teher lehetett, hanem fel is szabadíthatta. Ezt a szabadságot arra használta, hogy új ábrázolástechnikával kísérletezzon. Az *Agancsbozót* így sem lett áldozata az író önmegújító és kísérletező kedvének, de észrevehető, hogy esetenként írói műhelygyakorlatnak, majdani írói technikák kipróbálásának gondolta. Ezért nemcsak a kész, befejezett művet kell látnunk benne: úgy is kell néznünk, mint egy nagy művész vázlatfüzetét, amibe minden felelősség nélkül rajzolgatva készül majdani nagy művekre. Egy ilyen füzetben vannak remekművű grafikák, de vannak benne olyan oldalak, amelyeken valóban csak vázlatok láthatók.

Ez a regény nincs mindenben véglegesre csiszolva, némiképp készülődés, erőgyűjtés, de később valamiként minden hasznosult belőle vagy megírása tapasztalataiból. És akkor is a remény írta, ha a reménytelenséggel eljegyezve készült. Mert az író már csak olyan, hogy ír. Miért is ne: más érvényes cselekvési lehetőségtől elzárva ez az egyetlen esélye. A kiszolgáltatottság sokat levesz a felelősségből – az íróéból is. Írja tehát a mindennapi reménytelenség szorítása fölé emelkedve a regényét, mert ez is egyfajta, és nem akármilyen szabadság. (Na, tessék, megint az egzisztencialisták!) És ha már így áll a dolog: miért is ne játszana kedve szerint az írói műhelyében használatos eszközökkel – miközben azt is tudja, hogy azok *valójában* mire valók.

BESZÉLY ÉS VALÓSÁG AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG TÁVLATÁBAN

E regény elemzésekor az *elbeszélő* kifejezés a főhőst jelenti. Jelenthetné, minden stilizálás nélkül, magát az író is, de még akkor sem azonos vele, ha egyes szám első személyben beszél. Valamiként mégis egyek, bármennyire is szétválík a szerző alkotói fikciója és mindennapi élete, mert (minden stilizáció ellenére) a mű teremtett világa összeér azzal, amiben az író él. Hőse barlangi életének leírása egyúttal az ő „fogsága naplója”, hiszen egy diktatúrában senki sem szabad – egy író annyiban, hogy írás közben egy másik fogságba szökik. *Kénytelen vele*. Az írás Szilágyi számára is (ahogy Mészöly Miklós mondta) „lelki higiénia” kérdése; öngyógyítás. (A lehetetlen élethelyzetbe került Németh László azzal menekült a naplójához, hogy „nem marad más, mint a fogalmazás”). Terápiás szerepe ellenére mégsem pótcselekvés: valóságos mű születik általa. Ha (legalább részben) elfogadjuk, hogy az író élethelyzete és alkotása szervesen összekapcsolódik, kínálkozik az olvasat: az író éppen azt teszi, amit hősei. Odaadással kovácsolni (fölsleges) kardokat ugyanazt jelenti, mint más, vonzóbb lehetőség híján sok-sok oldalon át (fölsleges?) odaadással elmélyülni e kardok kovácsolásának technológiai leírásába. A barlang kovácsai is a munkába merülnek, ezzel mintegy értelmet (legalábbis célt) visznek egy értelmetlen rendszerbe, noha az így is értelmetlen – de a munka mégsem az.

A *Prédikátor* könyve szerint „minden hiábavalóság”. A különféle örömök, de még a bölcsesség is az: merthogy a bölcs és a balga ugyanúgy elmúlik, miként mindaz, amit maga után hagy (mert természetesen méltatlanokra száll, de ez se számít). A *Prédikátor* azt mondja, hogy „szívem örömet merített minden fáradozásomból, és ez volt a jutalmam minden fáradozásomért”. (Na, tessék: már a *Prédikátor* is egzisztencialista lett volna?)

A hiábavalóságoktól csak egy menekvés van: olyasmit csinálni, ami (valamennyi) örömet ad. A regény főhőisének útkeresésében ez meghatározó mozzanat. Eleve azért vonul ki mindennapjaiból, mert már semmiféle örömet nem talál fáradozásában. Tehát a hiábavalóságtól menekül, hogy aztán csöbörből vödörbe essék. Amikor ezzel szembesül, némi belső tiltakozás után (annyira-amennyire) tudomásul veszi, hogy olyasmit kell csinálnia, ami fölsleges – ennek ellenére valamennyire érdekli és leköti, így tudja elviselni totális kiszolgáltatottságát. Tudomásul veszi hát, hogy nem érti ugyan, mi és miért történik vele. De öntudatlanul végiggondolva helyzetét, arra az ugyancsak kimondatlan következtetésre jut, hogy valójában senki sem értheti meg a sorsát – ha nincs egy barlangbörtönbe zárva, akkor sem.

Így a barlangi kovácműhelyben személyes tapasztalatává válik a Prédikátor igazsága: „nem lehet jobbat az ember, mint hogy egyék, igyék és kedvét lelje a munkájában”. Ezért elfogadja, hogy ez is „Isten kezéből jön”. Ezek a szavak nemcsak az *Agancsbozót*beli elbeszélő viselkedését magyarázhatják: az író számára fontosabb, hogy az írásban örömét lelve írjon, mint az, hogy műveivel elkészüljön.

Ebben nem más az *Agancsbozót* sem, mint Szilágyi más művei. Abban viszont különbözik, hogy története az író jelen idejében formálódik – mégis átlép egy másik idődimenzióba, kilép saját korából: a barlang világa kívül esik az időn, napi valóságon. Az így formált szürreális (vagyis démonikus) közegben néhol egyenesen *termelési regény* lesz szövegéből. Elemei közül sok (ahogyan Szilágyi több novellájában) meglepően valóságos, a hétköznapiak beleérnek a mű világába: a főhőse által elhagyott társadalom vállalati miliője mindazoknak ismerős lehet, akik éltek ebben az időben, és még a barlang-fikcióban is felmerülnek a korszakot jellemző elemek. Vagyis írás közben az alkotó úgy szakad ki a maga életéből, hogy ki sem lép belőle. Nemcsak egy regénynek, egy embernek és létezésének is vannak, lehetnek egymástól elszakadó, de mégis egy koordináta-rendszerben megjelenő rétegei: ahogy Füst Milán mondta: az ember lelke gyülekezet.

Az *Agancsbozót* rétegzettsége az életmű egészéből könnyebben érthető, mint önmagából. Ezért arathat az új kiadás nagyobb szakmai és olvasói sikert, mint az első. Akkor a heveny lefolyású politikai izgalmak elterelték a figyelmet az író (azóta kiteljesedett!) bölcséletéről, ami a Szilágyi-regények értelmezésében többnyire kevesebb figyelmet kap az indokoltnál. Ennek oka az lehet, hogy metaforikus beszédmódja, a költői képek ereje másfelé terelik a figyelmet, miközben az író óvakodik nyelvének hangsúlyos intellektualizálásától. Ez fokozottan így van az *Agancsbozót* esetében: Szilágyi maga rejtje e regénye szerkezete, nyelvi eszközei mögé gondolatiságát. Mi több: amikor mégis nyíltabban mutat ebből valamit, ugyanezzel a mozdulattal vissza is fogja nyelvteremtő erejét. (Nem mindig: időről időre elbűvölő mondatokkal lepi meg olvasóit.)

Maga a bezártság-összezárttság, a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség, a szereplők mintegy laboratóriumi kísérlet keretei közti mozgatása eközben kifejezetten kedvez a létértelmező beszélgetések vagy narráció fölépítéshez. Ebből (némi elemzői önkénnyel) arra következtethetünk, hogy az író számára a gondolatiság fontosabb az epikai világépítésnél. Ezt a gyanút erősíti, hogy a regény végeztével a történet fölvetette kérdések sora marad válasz nélkül. Nem feledékenységből: ez Szilágyi világképének lényegi jellemzője. Nem az a fontos, hogy kikkel mi, miért, hogyan történik – mindez, ahogy az életben, akkor is esetleges, ha zárt rendszert alkot. A lényeg, a törvény tiszta beszéde máshol keresendő, tárgya inkább a bölcséleté vagy a vallásoké: szabadság, kiszolgáltatottság, az élet egészének mibenléte és értelme, és így tovább.

Nemcsak az *Agancsbozót*ban van ez így. Szilágyi novella- és regényhősei a napi dolgokban tesszik, amit kell. Határozottak, céltudatosak vagy akár tétovák, de a végső kérdéseket tekintve egyformán bizonytalanok. Nem lehetnek mások: az emberiség minden teljesítményével együtt is kiszolgáltatott, mert a mindenséghez mérve porszemnél is kisebb. Eközben minden egyes ember mégis megannyi univerzum: végessége sűrítve példázza, hogy az is véges, amit végtelennek gondolunk: galaxisok jönnek és mennek – csak éppen milliárd években zajlik életük.

Az ember egyéni életidejének van kezdete, vége, születik, él, meghal – ilyen értelemben a legkacskaringósabb életút is lineáris. Így illeszkedik a legfontosabb három idődimenzióba. A sajátjába, a történelmi közösségébe és az univerzuméba. (Az örökkévalóság más kávéházba jár.) Egyedi linearitása egy ciklikus kozmikus rendbe épül, így lesz körforgás belőle: egyének, közösségek (nemzetek!), de hát a galaxisok is, születnek és elmúlnak. Van, akinek (ahogy a *90. zsoltár* mondja) hetven év jut (a nyolcvan „ritka szép”, és van, aki Arany Jánossal akár azt is gondolhatja, hogy „Hatvannégy esztendő: / Untig elegendő”). Kinek mennyi jut, azt kell kitöltenie, birodalmaknak, népeknek századok, esetleg ezredek, az általunk ismert világnak 13 milliárdnál több. Okkal érezhetjük, hogy mulandók vagyunk, de minden az. (Ennek beismerésével pedig visszaértünk a Prédikátorhoz...)

Az író teremtette világ szereplői, történései ebben a rendszerben egyszerre forognak körbe-körbe, és haladnak az elmúlás felé. A Szilágyi-bölcsélet metafizikai jelentését köznapi, még stilizáltságukban is valóságos elemek hordozzák: az író, ha akarja, ha nem, nem tud kiszakadni sem bölcselate, sem „hétköznapisága” erőteréből. Akkor sem, amikor egy kor légkörét köznapi emberek sorsán keresztül mutatja meg. E szempontból mindegy, hogy tímárok, ácsok, fegyverforgató hősök, megyebírók vagy alkalmi kovácsok működésére figyel. Közben nem zavarja, hogy a megfigyelés maga is befolyásolja azt, amit lát. Ezúttal épít is erre: hadd legyenek az írói műhelyében született

alakok úgy önmaguk, hogy közben ő is játszik velük. Az *Agancsbozót*ban ez azt jelenti, hogy hősei csak részben felelnek meg a mindennapok normáink: a valóságos emberek nem ilyenek, de az általa teremtett figurák tulajdonságai, viselkedésük mégis a valóságot képezi le.

E kísérletét nemcsak világirodalmi ösztönzések igazolják: neki van szüksége arra, hogy egy közösség élethelyzetét modellezve szemléltessen másként meg nem jeleníthető folyamatokat. Kísérletében az olvasó elé állított modell működését a köznapi valóság törvényei szabályozzák. Ilyen értelemben a tanmese valóságábrázolás is, de természete szerint elhordoz egy mélyen átélt (jelentős részben a református tanításokra támaszkodó, azokból kinövő) gondolati rendszert. Mégsem válik *valóban* (teológiai vagy filozófiai) példázattá. Elvontságát és következetességét tekintve ez megtörténhetne, de egészét tekintve képlékenyebb, nyitottabb, elevenebb. Utóbbi vonásait tekintve folytatása a korábbi (és megelőlegezése a későbbi) Szilágyi-regények absztrakcióinak: elvontságában is anyag- és ételszerű.

Ezt írója személyes életútja hitelesíti. Itt nem a zilahi tímárok árnyai kísértének, hanem a vasipari inasévek; de közben már az írás idejének jelenvalósága mutatkozik abban, ahogy a barlangi műhely ellátása egy külső erő szándékától függ, a barlangi műhely foglyai a kondukátor korában nem vagy alig hozzáférhető javakban (húsfélék, kávé, dobozos sör, szivar, sokféle bor stb.) részesülnek. Amiről eszébe juthat annak, aki élt abban a valahai diktatúrában, hogy a szerkesztőségeknek otthont adó irodaházak büféjében akkor is lehetett valódi kávé és felvágottat kapni, amikor ilyesmi a közönséges boltokban, presszóknál az átlagemberek számára elérhetetlen volt. Vagyis a Velük (a hétköznapiakban is) Rendelkező Szándék a neki szolgálókat jól tartotta, hogy ne is gondoljanak arra: mindenben tőle, azaz a *rendszer*től függenek. Pontosan úgy, ahogy gazdájuktól a rabszolgák: nincs joguk önmagukhoz. (Amikor pedig helyzetükön tűnődve a mindenre kiterjedő függőségük gondolata fölmerül közöttük, akkor nem megnevezhetetlen jelenüket elemzik, hanem az annak előképét jelentő sztálini időkkel példálózhatnak.)

A kiszolgált-kiszolgáltatottak egymáshoz való személyes viszonya, kényszer szülte „kollektív személyiségük” működése, dinamikája, emberi kapcsolataik, játszmáik így is a diktatúrák világának jellemzőit mutatják. Olyasmit, amiről minden, a regény születésének világában élők voltak tapasztalatai. E közösségekben éppen a közösség sérült, beléjük épült a kényszeres bizalmatlanság (amit csak részben korrigált az egyes személyek közti bizalom, ami viszont elválasztotta őket a többiekől). Sok mindenről beszélhettek, csak arról nem, ami a legfontosabb volt, és ha mégis kellett mondani valamit, az csak példálózva, hipotetikusán, azonnal érvényteleníthetően hangozhatott el.

Szigorúan véve ez a regény is értelmezhető ilyen hipotetikus beszédnek: a barlangi világ téren és időn kívül marad, és ha a benne élők sorsában valaki a sajátjára ismerne, az természetesen csakis a véletlen műve... Az *Agancsbozót* világa ebben az értelemben maga a valóság, ami teljes mértékig indokolta az 1990-es megjelenését követő ideologisztikus-politikai értelmezéseket.

AZ IDŐ ARCAI

Szilágyi közléséből tudjuk, hogy Baránszky-Jób László a *Kő hull...* után azt mondta: „nagy gondja lesz ennek a fiúnak, ... mert ebből [a regényt meghatározó élményvilágból] egy van, olyan kizárólagosak az eszközei, hogy mindent fel kell majd újítania, új eszközöket kell majd teremtenie, és egy teljesen más dolgot csinálni”.⁶ Vagyis az író okkal és kívülről is megerősítve gondolta úgy, hogy ki kell szabadulnia a *zilahiság* csapdává válható vonzásából. Nem csupán a személyiségét megformáló családi élményrétegtől akart elszakadni, hanem saját szövegével is másféle diskurzust kívánt kialakítani.

Ami az előbbi szándékot illeti: a Zilah-élménykört el lehetett engedni, az abban formálódott értékrendet, gondolkodásmódot, kulturális mintákat, lelki tartalmakat, metafizikát, karaktert nem. Az e determinációhoz való viszony annak ellenére változhatott, hogy Szilágyi nem adta fel örökségét. Akárhogy stilizálta személyessé vált családi sorsát, az a továbbiakban is átütött minden művén. Sőt: még alapvető poétikai meghatározottságától sem szabadulhatott meg *egészen*. Írói technikáját illetően Szilágyi az *Agancsbozót*ban úgy nyitott új fejezetet, hogy bár nem a családi legendáriumra, hanem a maga élményeire, tapasztalataira épített, de mind realitásában, mind fiktív valóságában a korábban ismert reflexek szerint mozgott.

Poétikáját illetően az író átöltözhet, de az új kabátot is a régi ember viseli. Ahogyan az *Agancsbozót* elbeszélője is, aki többszörösen „átöltözve” ugyanaz marad. Nem változik, mikor egy vállalat tehetséges,

de az átlagba simuló műszaki szakembereként kilép társadalmi közegéből, hogy természeti (azaz szabad) lényként határozhassa meg magát, és akkor is a régi marad, amikor „balesete” után egy sziklahasadékba rejtett barlang titkos kovácsműhelyében az ottani „kincstári” munka-mundért ölti magára.

„Beöltözik” – mint a fogadalmat tevő szerzetesek. Ez a viseletváltás ugyanúgy jelképes, mint amikor (újabb) szökésére készítve kopottas, de saját ruhadarabjait felvéve eredeti (de melyik?) identitását ölti magára. Beöltözik és kivetkőzik, kivetkőzik és beöltözik: utólag nyer értelmet az a gondosság, amellyel megmenekülése után használatra kész állapotban, öntudatlan szándékoltsággal a későbbi menekülésére készülve helyezte biztonságba megmentett holmijait.

Önmaga elől is elrejtett szándékát új társai nála jobban érzékelték (vagy feltételezték). Ezért kellett egyiküknek (csapdába ejtése jelképes állomásaként) egy rituális pörölycsapással megsemmisítenie az óráját: vegye tudomásul, hogy számára is megszűnik az idő. Ami persze lehetetlen: az idő méretlenül is diktál, mert *úr mindenekben* (ezt is a Prédikátor mondta ki először ilyen egyértelműséggel): a kozmosz rendjét nem írhatják felül diktátorok vagy méltóságuktól megfosztott halandók. Az órák, napok, hetek, hónapok, évszakok múlhatnak számlálatlanul, de ha más nem mutatja az időt a barlangban, az ellátmányok érkezésének pontos rendjéhez igazodni kell.

A regény anyagának sűrűségét, sejtelmes többértelműségét nagy gonddal épített bizonytalansága is szolgálja, a fel nem tett, mégis jelen lévő, zavarba ejtően válasz nélkül maradó kérdéssorban ott van a feleletekhez szükséges kulcs. (Igaz, nem mindig található meg az a zár, amit nyit.)

A regény döntő fontosságú jelenetsorának, a szamurájkardok készítésének leírásából tudhatjuk, kovácsolásuk titka, hogy anyagukat újból és újból ki kell nyújtani, majd összehajtva ismét homogénné kovácsolni, minden alkalommal addig verve a készülő pengét, amíg egyneművé válik. Ezzel a huszadik hajtás után már milliónál több réteg alkot egységet. De a penge a kovácsolás befejezésével sincs készen: hátra van az edzés és köszörülés. Így készültek általában a Szilágyi-regények is: újra és újra „hajtván”, de mindig egységessé „kovácsolva” szaporodnak rétegei, de az csak később derül ki, hogy ugyanolyan lényeges, ami még hátravan. Mindehhez mélységes alázat és teljes koncentráció, minden külső körülmény teljes kizárása is kell. Az *Agancsbozót*nak nem adatott meg, hogy így szülessen: olyan években és olyan körülmények között írta Szilágyi, amely lehetetlenné tette, hogy semmi másra ne figyeljen.

Vagyis csak anyaga volt adott, de hiányoztak a feltételek ahhoz, hogy írója teljes koncentrációval dolgozhasson rajta. Alighanem ez a hiány készteti arra, hogy elmondja, mit is jelent számára az írás, hogyan kell járni a lehetséges tökéletesség felé vezető úton. Akár szamurájkardot köszörül valaki, akár regényt ír.

Szilágyi a megtalált hivatásába felejtkező ember átlényegülését mutatja meg, és ekkor a sok, nehézkesnek látszó technológiai tanmese egy átfogó, allegorikus ábrázolás rendjébe illeszkedik: így vall az író szakmáról (művészetről), életről. Azt mondja, nem születhet nagy mű, ha az elérhetetlennek gondolt cél felé törés mellett elfér más is, és nem (akár alkalmi) életszentség termi. Amikor viszont létrejön ez a kegyelmi állapot, akkor csoda lesz az alkotás és a mű is.

Ami megmutatja, milyen teherbíró képessége lehet akár egy részletező technológiai leírásnak is. Nem véletlen tehát az a szakmai önhittséget nem nélkülöző kijelentés sem, miszerint *minden* technológia: a szamurájkardok készítésének technológiája attól válik fontossá, hogy elfér benne a metafizika: *lehet* katarikus. A katarzis pedig nemcsak azt rázza meg, aki közvetlenül részese, hanem azokat is, akik észreveszik, hogy valami különleges történt: ami új fényben mutatja a világot. Ezért lehet a japán kardpenge köszörüléséből csoda, ami után bizonytalanná válik az addig kikezdhetszerűnek gondolt szabályok rendszere. Ez roppant bonyolult lelki és gondolati folyamatok eredménye. Az is kell hozzá, hogy az érintettek megsejtsék: a más (japán, perzsa) kultúrák gondolati és szemantikai rendszerében született technikai előírásoknak nemcsak a maguk világában lehet értelmük. Metafizikai jelentésük beilleszthető a „modern” (értsd: a felvilágosodás utáni európai) kultúra keretei közé is. Mert hogy a kereszténység és megtagadó örökösei is másként vélekednek életről-halálról.

Ha technikai extremitások (mint majd a damaszki penge bakkecskevizetben edzése) akár tudományos magyarázatokkal is igazolhatóak, akkor még annak is lehet értelme, hogy úgy lehet tökéletessé edzeni egy pengét, ha kellően felhevítve átdöfik egy ember testén. Merthogy ez is része az ősi technológiának. De ez már túl van egy átléphetetlen határon, és akkor lázadni (azaz: szökni) kell. Nem azért, mert bárkiből áldozat lehet, hanem mert elkövető is. Amikor az elbeszélő és társai ennek felismeréséig jutnak, felmerül bennük a (korábban is említett) gondolat: a Velük Rendelkező

Szándék *valójában* nem a damaszkuszi penge ősi előírások szerint is tökéletes újragyártásával, hanem az emberi tűrőképesség határaival kísérletezett.

Merthogy ilyen kísérletező korban élünk. Aktívan vagy passzívan mindnyájan részesei vagyunk egy csomó örült kísérletnek. (Csak jelzésszerűen: a nukleáris technológia, a ki tudja, hány évtized alatt sem lebomló DDT elterjedése, az ózonpajzsslyukasztó freonok közhasználat, a mikroműanyagként vérünkbe nyomuló matériák, a kifürkészhetetlen következményű nanotechnológiák, a génsebészettel létrehozott új organizmusok vagy éppen a mesterséges intelligencia megjelenése. Van, amiről kiderült, hogy mi az ára, van, amiről nem.) Az eredmények (vagy következmények) közt ott van a tömeges melanóma, a férfiak terméketlensége, a sosem látott arányban jelentkező allergiás és mentális nyavalyák, és annyi más, amiről még kockázatként sincs tudomásunk. Aztán jöhet (ha jön) a kijózanodás, bár annak tudomásulvétele így is elmarad, hogy nemcsak a medve, az ember sem játék. Pedig nem akarjuk, hogy úgy kelljen leélni az életünket, „mintha az egész valami szörnyű betegség lappangási ideje volna”.⁷

A barlangba zárt, végtelenül tűrőképesnek mutatkozó szakembereknek a magaslati alvilágban nincs valóságos életük. Ahogyan a kísérleti nyulaknak sincs. Biztonságosnak és kényelmesnek látszó, bár kiüresedett létüket egykedvűen hordozzák. Igazából még bele sem törődhetnek, mert az életük (vele az alkalmazkodóképességük) sem az övék. Ezért a végsőnek gondolt pillanatokig nem merül fel bennük, hogy valójában egy démoni erőnek vannak kiszolgáltatva. Csak akkor kapnak észbe, amikor úgy sejtik: a démon támadni fog, és csak ekkor rémülnek meg. Van egy pont, amikor a menekülés ösztöne még ilyen körülmények közt is aktiválódik, ez nem morális vagy intellektuális döntés kérdése.

A mindent elsöprő tengerrengést jelentő *cunami* szóval akkor találkoztam először, amikor egy etológiai tanulmányban arról értekezett a szerző, hogy a rajban élő tengeri halak túlélését segítő rotáció, amelynek eredményeként mindegyikük nagyjából arányosan annyi időt tölt a raj külső, veszélyes részén, mint a belső védettségben, cunami esetén fölbomlik: mindegyik hal menekül, amerre lát. Van tehát a veszélyérzetnek egy olyan föllobbanása, ami felülírja a korábbi szokásokat és szabályokat. Az ember persze ember, és nem hal. De a fenyegetettség egy foka benne is felülírja korábbi reflexeit, és ilyenkor egészen másként, kiszámíthatatlanul viselkedik. A rabságukat természeti törvényként fogadó kovácsok szökése ilyen pillanatban következik be, ekkor megszűnnek a korábban elfogadott szabályok. (Igaz, négyen nem négyfelé, csak két irányba szöknek.)

Ezt a zsigeri és szellemi háttérű robbanást nemcsak szimbolikusnak, hanem akár allegóriának is vélhetjük. A regény születésének idején a mindennapokban képtelenségek lettek valósággá, a lidércnyomás létformává vált – de aztán elkövetkezett az a pillanat, amikor nem lehetett tovább elviselni. Akkor jött a forradalom. (Maradjunk ennél a megjelölésnél, részesei így élték meg – a politológiai elemzéseket most hagyjuk.) Ezért kapott a regény az 1990-es megjelenést követően aktuálpolitikai olvasatokat.

Kézenfekvőnek tűnt a kovácsműhelybe internált férfiak beszélgetéseiben fölbukkanó „Velünk Rendelkező Szándékban” az éppen összeomló diktatúrát látni, vagy akár a tervgazdaság irracionális öncélúságát felismerni a semmire sem használható kardok raktári készletre gyártásában. Olyan világtól búcsúztunk akkor, amelyben teljes társadalmak szolgáltak egy eszmét, amelyről addigra még elkötelezett hívei is tudták, hogy megvalósíthatatlan (és nemcsak azért, merthogy az eszmék már csak ilyenek). De egy kiépült rendszer tehetetlenségi ereje van akkora, hogy létezésével igazolja magát. Ezt mondta a rendszerváltásról és előzményeiről született első regényét megíró Grendel Lajos az *Einstein harangjaiban*: egy ön-átmentő titkos ügynök cinikus gyónásában azzal jellemezte az összeomló berendezkedést, hogy a szocializmusban a legfőbb érték a szocializmus. Ha elfogadjuk a barlangi kovácsműhely működtetésének először feltételezett okát, vagyis technológiai célú kísérletnek tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a kardok kovácsolásában a kardok kovácsolása volt a legfőbb érték. Azt viszont nem tudhatjuk, hogy ez a kísérlet nem egy nagyobb rendszer alrendszere-e, és hogy végül szolgált-e valami mást is a műhelyt üzemben tartó sátáni tudatosság (vagy szeszély).

A VALÓSÁG POKOLI MÁSA

Szilágyi fikciója és a realista valóságábrázolás sok ponton összeért, néhol átfedte egymást. A kommunista rendszer gyakorlatára való utalásokat mindenki érthette. A bezártság, a rabszolgává tétel, a függés elfogadása, a tudatosan kialakított, folyamatos megfigyeltségérzet, sőt a szarvasvadászat

évről évre ismétlődő kimenője (erre utal a regény címe), a várt és tartósan emlegetett, gondosan adagolt mintha-szabadság (*a kierkegaard-i nem szabadság*) is illeszkedett ebbe a konstrukcióba. Lehet, hogy véletlen, de ahogy (az elbeszélő érkezéséig) a műhelyben dolgozó kovácsok háromévenként részesülhettek ebben a kalandban, úgy a román állampolgárok is háromévente kaphattak nyugati útlevelet. Közben társaik mintegy túszként a barlangban maradtak (ahogyan a kiengedettek családtagjai odahaza), így az aktuálisan kedvezményezett vadász nem gondolhatott szökésre – mert mi lesz akkor a többiekkel?

Azt persze furcsállhatta az olvasó, hogy miért nem egyeztetnek, miért nem próbálkoznak együtt a szökéssel, hiszen ez mintha módjukban állt volna (ahogyan végül így is lett). Ehhez a bizalom hiányzott, amihez pedig a kommunikáció és a szabadság: mindegyikhez a másik kettő. Aki megélte a diktatúra korát, és járt ekkoriban Erdélyben, annak nagyon is ismerős ez a helyzet. Emlékezhet arra, hogy bizalmas barátai körében mindenki óva intette más, bizalmas barátaitól, mondván, bárki lehet besúgó, vigyázni kell mindenkivel, mert mindenki gyanús vagy gyanússá tették – ahogyan azt is, aki a többiekkel való óvatosságra intett. A maga visszafogottságában is erre a légkörre ismerhetünk a barlang zárt közösségének ábrázolásában. Hogyan is bízhatnának azok egymásban, akik még a nevüket sem árulják el? Hogyan lehet őszinte az, aki nevével együtt a múltját, identitását is titokban tartja? Hogyan lehet ilyen körülmények között szót érteni egymással?

Hiszen akinek nincs neve, az szinte nincs is, ezért kapnak a rabok, a lágerlakók név helyett számot, mert ezt követően az ember már nem külön világ, csak darabszám szerint nyilvántartott leltári alapegység. A vállalt névtelenség más, hősie: biztos, ami biztos, akinek forradalomban, ellenállásban nem tudják a nevét, azt nem lehet elárulni, és ő maga sem lehet árulóvá. De itt valamiként már mindenkit elárultak (ha más nem, a sorsa), másként nem kerültek volna abszurd helyzetükbe. Tehát már nincs értelme titkolózni, hacsak nem saját maguk elől bujkálnak. Nem akarják megmutatni magukat, mert ha nevük van, történetük is van, amely más történetekhez kapcsolódhat.

A legjobb tehát eleve kizárni a megmutatkozás és megismerhetőség kockázatát. Az anonimitás biztonság, azt őrzik hallgatásukkal. Nem tudhatják, hogy a történet elmondhatósága miatt az elbeszélő (mitologikus háttérű) neveket adott nekik. Ezzel valamennyire arcot is kaptak, amit akkor is viseltek, amikor el akarták rejteni. Az elbeszélő valódi nevét nem ismerjük, csak azt, amit saját magának adott: egy külső tulajdonságát jelölve, a többieknek az egyetemes művelődéstörténet mitikus kovácsaiból csinált keresztapát. Vagyis saját magát még ironikusan sem tekintette mitikus hősnek, csak betagolódott a többiek közé. A névadás eltérő modellje mutatja, hogy ezzel is védte integritását: ha már *kívülálló* nem lehetett, legalább *különállóként* pozícionálta magát.

Ebből a különállásból lesz ellenállás. Nem kell ahhoz az előzményeket ismerni, hogy tudjuk: egy korábban kialakult kis csoport szerkezetét megbontja, ha új tagot kell befogadnia. Vagyis már az elbeszélő érkezése új helyzetet teremt. Ez önmagában is van olyan fontos, mint az, hogy személyisége lényegesen más, mint a „befogadóké”. Ő, ha nem is beszél róla, ragaszkodik történetéhez (bár nem osztja meg velük). Ez a többiekre is hat, nem a „régiek” integrálják a jövevényt, hanem megfordítva. Ezt lassanként ők is érzékelik, különösen a köszörülés-krízis pillanatnyi elmezavarnak tekintett mániákus, katartikus, majd a robbanásig jutó feszültségét követően. Az elbeszélő kikezdi a némaság parancsát, aminek beláthatóan beláthatatlan következményei lesznek. (Ahogyan bármiféle cenzúra csak addig érheti el célját, ha teljes. A legkisebb repedés is elég, hogy előbb-utóbb széttépje a rendszert.)

Bölcselkedésük során jutnak egyre közelebb konkrét helyzetük felismeréséhez. Korábban az elvontság általuk gyakorolt foka jelenthet némi védelmet számukra a hatalom (a Velük Rendelkező Szándék) gyanakvása ellen. Nem annyira emelkedettségük, hanem óvatosságuk indokolja a fennkölt beszédmódot, hiszen úgy gondolják, hogy folyamatosan megfigyelik, lehallgatják mozgásukat, beszélgetéseiket. (Mindenesetre a lehetőség megvan erre.) Ezért a fontos dolgokról hipotetikusán fogalmaznak, lehetőleg közterek mögé rejtik gondolataikat, magukról is olyan általánosságban beszélnek, mintha életük nem is velük történt volna. De ennyi is elég, hogy megroppantsa a sorsukba nyugvás (ál)békéjét. És amikor feltételesnél is feltételesebb módon (hogy még véletlenül se lehessen számon kérhető) behatol körükbe a menekülésről való beszéd, még utólag sem egyértelmű, hogy korábban képtelenségnek látszó vágyukat megerősíteni akarják, vagy kibeszélni magukból.

Ezeknek a beszélgetéseknek is megvan a maguk lélektani és epikai története, aminek megfejtése, elemeinek koherenciája, a hagyományos értelemben vett *cselekmény* követése egy rejtvény-

fejtő kíváncsiságát és alaposságát feltételezi – ettől lesz olyan izgalmas a regény befejezése, váratlan fordulatokkal, action gratuite-nek vélhető, mégis gondosan motivált cselekedetekkel, írói bravúrnak számító fordulatokkal.

EPILÓGUS NÉLKÜL

A történet aztán véget ér, de inkább csak megszakad. Lezárul és nyitva marad, amikor a sziklák közé rejtett hámból végül csak elszöknek a kovácsok: de a hámor bármikor üzembe helyezhető. A menekülők további sorsát illetően nem tudunk semmit, csak abban lehetünk biztosak, hogy egyikük meghal (szinte a maga döntéseként). Hogy mi lesz velük később, arról sejtelmünk sem lehet, ahogyan Bodor Ádám regényhőseinek sorsát sem tudjuk végigkövetni. A szigorúan ellenőrzött zónából kijutnak, de hogy hova kerülnek aztán, arról nem esik szó, azt legfőljebb a Velük és Velünk Rendelkező Szándék tudja, mert vélhetően mindenütt jelen van. Okkal félhetnek a regény hősei attól a szabadságtól, ami csak tágasabb börtön. A talán nem is létező teljes szabadság olyan ismeretlen számukra, hogy el sem tudják képzelni, miként lehet boldogulni benne.

Mégis el kell indulniuk felé: a hatalom, a Velük Rendelkező Szándék végül kiprovokálta ellenállásukat, a korábban elképzelhetetlent, amelynek kísértete (mint a *polgárháború előérzete*) mégis belemegy a regény világát: mert természet adta szükségszerűség. Ez a sejtélem, még a legsötétebb reménytelenségben is áthatotta a hetvenes–nyolcvanas évek Erdélyének magyarságát – de a román társadalmat is.

Ez az érzés nem volt mozdulatlan, de dinamikája észrevétlen maradt. Ez is ott van a regényben, sőt, nagyon erősen hat rá. Ezt az előbb-utóbb robbanáshoz vezető feszültséget is megjeleníti Szilágyi. Regényében két determinációt kapcsol össze: az egyik a regény epikai vonulatában jelenik meg, a másik a köznapi valóság sanyarúságára reagáló töprengés, amit kiegészít a köznapi valóságelemek szövegbe forgatása, amely többnyire nem jellemezte Szilágyit. Ebben a regényében mégis érzékelhető ezek jelenléte.

Ha csak a köznapok áttételes megjelenítése lenne a regény, mára akár érvényét is veszthette volna, de ennek az ellenkezője történt. Bölcséleti elemeiben olyan őslélmények jelennek meg benne, amelyek szétfeszítik egy politikai rendszerrel való vita dimenzióit: atavisztikus félelmek, a kiszolgáltatottságba-függésbe belenyugvás/ellenállás kérdése általánosabb, mint egy diktatúrához való viszony. Ettől lesz mai olvasata az egykorinál érvényesebb, a regénnyel való új, másféle diskurzus kitágítja értelmezési tartományát.

Amiről szól, az nem csak egy régió és egy korszak problémája: az egzisztenciális szorongás nem korhoz kötött és nem (politikai) rendszerspecifikus. Az *Agancsbozót* olvasható a modern ember személyiségvesztésével való szembenállás vagy a sorskeresés, az autonómia keresésének regényeként is. Vagyis sok, önmagában is érvényes, de együttesen még erőteljesebb hatású értelmezési lehetőséget kínál. Olyan azonban nem, amiben nincsenek nyitva hagyott kérdések. Pontosabban: ajtók és ablakok, amelyekből más, hasonlóan titokzatos világokba lehet átsétálni és látni. És azok titkai fontosabbak lehetnek, mint amikre itt fényt deríthetünk. Nemcsak Szilágyi bölcséletét illetően gondolhatjuk ezt, regényének epikai rétegében is rendre ott vannak az újabb kérdéseket kiváltó részmegfejtések: ismeretlen marad a kezdet, és ismeretlen a vég. Vagyis itt van egy regény számtalan rejtéllyel, amelyeknek egyetlen érvényes megfejtésük van: a megfejthetlenség.

JEGYZETEK

¹ SZILÁGYI István, *Agancsbozót*, MMA Kiadó, Budapest, 2021, 115.

² *Uo.*, 117.

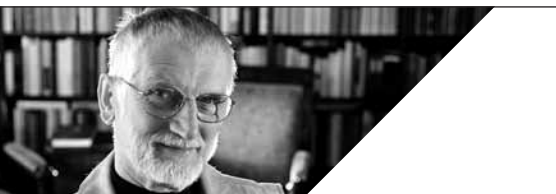
³ Lev TOLSZTOJ, *Kreutzer szonáta = Tolsztoj művei* 3., ford. NÉMETH László, Magyar Helikon, Budapest, 1965, 67.

⁴ *Uo.*

⁵ SZILÁGYI, *i. m.*, 486.

⁶ Szilágyi István, beszélgetőtárs FEKETE Vince, MMA Kiadó, Budapest, 2022, 65.

⁷ SZILÁGYI, *i. m.*, 147.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XX.

(Vylyan Kékfrankos) Debreczeni Mónikát, a Vylyan Szőlőbirtok és Pincészet tulajdonosát és férjét, Rázga Miklós színművészt baráti *borkóstoló* találkozásra várjuk feleségemmel 2022. június 2-án, napsütéses nyár eleji délutánon. Egy éve pihennek már pincénkben az ajándékba kapott borok, de nehezen találtunk mind a négyünknek megfelelő időpontot, én meg fejembe vettem, hogy szeretnék hangsúlyozottan *irodalomérzékenyen* bort kóstolni egy szakember szőlőbirtok- és pincetulajdonossal.

Sok-sok éve, 2003 kora nyarán, a budai Mág-náskert étteremben, egy munkavacsorán ittam először Vylyan bort: *Villányi Montenuovo cuvée, 2001*. Harcsát ettünk *Krúdy módra Ráczosan*. Jó volt a harcsa, jobb volt a bor. A Nők Lapjában olvastam (2003. május 7.) Debreczeni Mónika nyilatkozatát: „Azt szoktam mondani, hogy azért lettem borász, mert régi alkoholista családból származom – ez persze marhaság, csak jól hangzik.” Színes fotó: boldog mosolyú, szemüveges, csinos ifjú hölgy, kezében vörösboros pohár, háta mögött két sorban hordók. Eszembe jutott, hogy hasonló marhaságot akkoriban én is mondtam a vérnyomásomat mérő doktor-nőnek: *Sajnos, alkoholista vagyok!* Ez is jól hangzott, ám a főorvos asszony szigorúan rám nézett: *Ilyen bőrrel! Ne beszéljen bolondokat!* – és fölírt valami enyhe vérnyomáscsökkentőt. Azóta is szedem. Karban tart. Azóta is esténként vörösborot kortyolgatok. Karban tart.

Húsz év múltán készülök a baráti találkozóra Debreczeni Mónikával. Olvasom a borász vallomását. „A nap süt, az ég kék, a fű zöld. A szőlő terem. A bor erjed és érik. Az ember dolgozik és remél, aggodík és örül. Élvezi munkája gyümölcsét, és örömmel mutatja azt meg másoknak. Az idők kezdete óta így megy ez, így van ez most is. Aki belekavarodik a szőlő és a bor világába, azt e világ nem engedi soha. Boraink erről a szenvedélyről és az alkotás örömről mesélnek...”

Még nem tudom, milyenek lesznek a ma este kóstolt Vylyan borok (Villány a középkorban: Vylyan), még izgatottan várom a boldog találkozást, barátkozást a Vylyan kékfrankosokkal, de két szó szoros kapocs kettőnk, *szenvedelmes* borász és író között. Majdnem három évtizede én is *belekavarodtam* a szőlő és bor világába, és engem is fogva tart az *alkotás öröme*.

Mónika javasolja, hogy először a friss bort igyuk, és haladjunk időben visszafelé. Meggondolja magát, arra kér, mind az öt Kékfrankost töltssem ki a poharakba: kóstoljuk egymás mellett a borokat, ne egymás után.

A *tudományos* borkóstolásnak megvannak a szigorú szabályai: palacknyitás, töltés, szín, illat, egy korty, ízlelés, köpés... mindenki véleményét mond, jegyzetel, aztán jöhet a következő bor: palacknyitás, töltés, szín, illat, egy korty, ízlelés, köpés...

Régi történet, házi borkóstoló Villányban, Mónika mesél. A pincészet akkori főborásza, Ipacs Szabó István a sokadik palack után egy fóliába csavart, „rejtett” butéliából töltött bort a poharakba. Egy korty, ízlelés, már-már mindenki... Ipacs Szabó hársányan felkiáltott: *Egy köpés száz euró!* Ijedtében mindenki lenyelte a bort. A titok-bor csodás világhíresség volt, egy *Petrus* – halandó ilyen aranyárban mért italt ritkán kortyolhat. Vagy soha.

Vylyan kékfrankosokat kóstolunk. Mónika évtizede még úgy gondolta: „Villányban zászlósfajta-ként egyre inkább a Cabernet Franc kezd kiemelkedni...” Aztán kezdett „kacérkodni” a Kékfrankossal: „A Pinot Noir az állandó szerelem, bár mostanában megcsalom a Kékfrankossal” (Magyar Nemzet, 2014. október 25.).

Kortyolunk, kóstolunk. Öt palack sorakozik az asztalon: 2012, 2013, 2015, 2016, 2018.

A 2013-as Kékfrankost mind a négyen utolsó helyre rangsoroljuk. Mónika az asztalon elegánsan félretolja az évjárat számával megjelölt poharat, és ítélezik: *Felejtsük ell!* egyetértően követjük. Mónika hivatalból gyakorta, nagy mennyiségben kóstol borokat, van olyan alkalom, mondja, amit a szakma „gyökérnapnak” nevez. Az ilyen napon minden bornak valami bántó mellékíze van, egyik bor sem ízlik senkinek. Ilyenkor a leghelyesebb befejezni a kóstolást. Előfordul, hogy a következő napon aztán, csodák csodája, a borok újra élnek.

Feleségemmel egymásra nézünk, egyszerre jut eszünkbe a híres színházi történet. Vígszínház, több mint ötven évvel ezelőtt, tíz órakor próba, Schisgal: *Szerelem, ó!* A színpadon három csodálatos színész, Ruttkai Éva, Darvas Iván, Bárdy György. A nézőtérén a legendás rendező, Várkonyi Zoltán. Szürkén, kedvetlenül, lassacskán csordogál a próba, mindhárom színész kötelességtudóan „teljesít”.

Félóra múltán Várkonyi váratlanul felkiált: *A próbának vége! Ma tehetségtelenek vagyunk! Holnap találkozzunk.* Csak nagyon tehetséges embernek jut eszébe egy ilyen mondat, s van bátorsága azt kimondani. (A 2013-as palack másnap estig pihen a borhűtőben. Kísérletezem: hátha! Tudomásul veszem: tegnap nem *gyökérnap* volt, a tehetséges borász nem tévedett; az esti csendben erkélyünkön a maradék 2013-as Vylyan Kékfrankossal meglocsolom a virágokat.)

Kékfrankos, 2018. Hamvas Béla sziporkázó szellemét idézve nyilatkozom e borról. Szerintem ezt a Kékfrankost színházi előadások *első* szünetében érdemes inni: *simulékony* bor. Játsszanak bár a színészek tragédiát, komédiát, tragikomédiát, abszurd vagy posztmodern színjátékot – hangulatoldó, kedvcsináló, öröm-jóízű ital ez a négyéves vörösbor; a szünet végét jelző csengetésig ezt a bort kortyolgatva felszabadultan, *simulékonyan* beszélgethetünk bárkivel, bármiről. (A második szünetben bölcsebb indulattompító Unicumot fogyasztani.)

Kékfrankos, 2016. Mónika szerint ez az év *komor* évjárat volt, meggyőződése, hogy az évjáratoknak is van személyiségük. Kortyolom a bort, játszom a szavakkal: *komor* vagy *komoly*? A tudós nyelvész, hajdani tanárom, Bárczi Géza professzor úr szerint: „A *komoly* szó története nem választható el a *komor* szótól. Eredetük bizonytalan, legvalószínűbb, hogy két különböző eredetű szó keveredett itt össze...”

„Mint *komor* bikáé, olyan a járása...” – Arany János elbeszélő költeményében éjszaka vészjóslóan lépdél hazafelé a hadfiaktól vérig sértett, indulataitól gyötört Toldi Miklós.

„A piros orrú vendéglős ezalatt egy fémedény nyel tért vissza, amelynek fenekén még némi pörköltmaradványok látszottak, mégpedig *komoly* marhapörkölt maradványai” – készül délidei, aznap harmadik bőséges étkezésére Krúdy Gyula hőse, a nagy étvágú Pátri.

Egy *komor* bikával eltökélten kerülöm a találkozást; egy *komoly* marhapörkölttel boldogan siettetem.

Mónika szerint *komor* bor a 2016-os Vylyan Kékfrankos, pohara alján csillog a maradék. Szerintem *komoly* bor, éjfélután már üres a palack.

Kékfrankos, 2012. Elbűvöl, amikor tömör, sűrű, sötét bíborszínű bort iszom, és nem látom a pohár mögött sejtelmesen lobogó sárga-fehér gyertyalángot. Félórát levegőzött ez a bor, lenyűgöz az első korty.

– Valami finom kesernyét érzek, de én ezt szeretem... – okoskodom. Hallgatunk: ünnepi bort kóstolunk. Krúdy Gyula – aki rosszállóan nézett a pincérre, amikor a rajnai rizlinget nem rajnai pohárban szolgálta fel, s ha a Tabán girbe-gurba utcáin bo-

lyongott, pontosan tudta, melyik kiskocsmába kell betérnie, ha majoránnás kakaspörköltet, s melyikbe, ha este kifogott halból készült harcsapörköltet akart pirkadatkor vacsorázni – bölcs, *bortudós* felismerése jut eszembe: „Most még egyforma a szőlőfűrt mindenütt ezen a darab földön, ahol szőlő terem. De majd ha borrá érik a szőlő, majd ha pincébe zárva megismerkedik a fogság gyötrelmeivel és forrongó szenvedélyeivel, majd ha felolvadnak benne a könnyek és sóhajtások, amelyek a kapálgatásnál körülvették, akkor tudjuk meg, hogy mi a különbség bor és bor között.”

Vylyan Kékfrankos, 2012. – átéljük, *megtudjuk*, hogy mi a különbség bor és bor között. Ez a tízéves Kékfrankos érett korú, tehetséges, érzékeny művészemberre emlékeztet, aki visszapillant és előre lát, akinek múltja van és van jövője, aki sokat tud, és tudja, hogy nem tud semmit... Boldog vagyok, mert *ma* isszuk ezt a bort: ez a Kékfrankos *már* fönt és *még* fönt van a csúcson. Ha lenne pincémben még néhány palack (eldöntöm: lesz!), nem várnék jövő ideoj ünnepnapokra ezzel a borral. Szeretteim, barátaim számára ezzel a borral teremtenék még ebben az évben nem felejthető ünnepnapokat.

Miklós szerint – nála az első helyen – ez a 2012-es Kékfrankos „udvarló” bor, ifjú hölgynek kínálná első randevún. A 2016-os palackot akkor nyitná ki, amikor fiával – „férfi a férfival” – sorsdöntő (*komor* vagy *komoly*?) beszélgetésre készül.

Feleségem borban a fiatalabb évjáratokat kedveli, én az idősebbeket, de a 2015-ös mindhármunk kedvence. Mónika elárulja, hogy egy korábbi, otthoni kóstolás alapján ő úgy gondolta, a 2012-es boré az első hely, azt követi 2018, 2015, 2016. Egyetértünk: ma este a 2015-ös Kékfrankos a legizgalmasabb, legtüzesebb, legtöbb titkot rejtő bor asztalunkon, a poharakban. *Ma este!* Élőlény a bor, palackban is változik, fejlődik, hanyatlík. Változunk, fejlődünk, hanyatlunk mi is. Ha majd évek múltán Villányban újra kóstoljuk ezt az öt bort, más lesz a sorrend.

Hamvas Béla szerint a villányi kékfrankosokhoz kiváló kísérő az aprósütemény és a kaviáros szendvics. Mi – folyamatosan apasztva mind a négy palackból a bort – ma este inkább a szalámis, sajtos, kolbászos, körözöttes, hússalátás, libamájás szendvicsfalatkákat fogyasztottuk jóízűen.

Szép este volt.

Másnap megpróbálom magamnak megmagyarázni, miért volt izgalmasan gyönyörű a Vylyan Kékfrankos borkóstoló este. Kinyitok egy 2018-as Vylyan Montenuovo cuvée-t. Felidézem a pillanatot, amikor tizenkilenc évvel ezelőtt ezt, a birtok 20. század eleji birtokosáról, Montenuovo hercegről elnevezett bort kortyolgatva még nem tudtam: nem

a francia Cabernet Franc és Pinot Noir lesz a Vylyan Szőlőbirtok és Pincészet zászlósora és tulajdonosának szerelme, hanem a magyar Kékfrankos.

Magamban elteszem emléke Mónika tegnapi utolsó mondatát: „Bízunk abban, hogy aki bora-inkat (mértékkel) fogyasztja, ezáltal valahol jobb emberré válik.”

Hiszek a borásznak: ma este jobb emberként kóstoltam (mértékkel) a négyéves Vylyan Montenuovo cuvée-t.

(Dűlőtúra) Borász barátom, Gere Attila vezeti a terepjárót, indulunk a villányi „hegyekbe”. Megkerüljük a Kopárt, nehezen hihető a látvány: a hegy felét ma is bányagépek, robbantások, emberi ostobaság pusztítja. A Fekete-hegy tövében szüretelnek. Feleségem kilép az autóból, „csen” magának néhány szem szőlőt, boldogan mosolyog, *Jaj, de finom!* Fölérünk a domb tetejére, a kilátótoronyként magányos Telekiházba: lenyűgöző a látvány és a csend. Néhány bárányfelhő szaladgál az égen. Pohár rozé – egy korty bor, amelynek emléke a fontos és felejthetetlen, nem az íze. Eldübörög a ház előtt egy traktor, üres műanyag ládák tornyai csúszkálnak ide-oda az utánfutóban. Október van, süt a nap. Itt, Dél-Baranyában a legmagasabb a napsütéses órák száma hazánkban. Ezt nemcsak az emberek, a szőlőtőkék is tudják.

Indulunk lefelé az Ördög-árokba: meredeken emelkedő szőlősorok az egyik oldalon, sűrű erdő a másikon. Az őszi napfényben *füstölögnek* a fák.

Csillagvölgy – vajon miért nevezték el ezt a lankás lejtőt valakik valamikor Csillagvölgynek? Kinek a csillaga állt meg hajdan szerencsét hozva itt, a völgy fölött? Gere Attilaé biztosan ott ragadt az égbolton. A pincészet udvarán megcsodáljuk a működő gépsort: *bogyózó*. Futószalagra öntik ládából a szőlőt, szorgos asszonykezek rendezgetik, terelgetik a fürtöket, aztán dolgozik a gép, látjuk a szőlőszemeket aláhullani a rostán.

Hosszú rámpán ballagunk lefelé. Régi magyar bölcsesség: „A pince ott kezdődik, hogy bor van benne. Ha nincs, akkor az csak egy gödör.” Homályba vesző hordósorok között ballagunk: jobbra-balra hordóerdő. Néhányon felirat: Ü. K. Érdeklődünk: *Üres, kénezett* – világosít fel a borász.

Illetlenül kopogtatunk: a hordó ridegen kong. Haladunk, a másik oldalon barátságos kondulással válaszolnak az új borral teli hordók: *Kopár Merlot 2022.10.06.* – olvasom a hordók falán a krétafirkát.

– Tegnap töltöttük le, egynapos bor – mondja Attila –, másfél évig tartjuk hordóban, most régiben, aztán kerül majd újra.

Ámulok, bámulok: soha nem ittam még *egynapos* bort; Istenem, milyen csoda lesz másfél év múlva ez a Solus? Hallgatok, nekem már most is...

A hordósor végén – Kopár-hegy, de másik dűlő – új korty: egy tonna tannin (csersav), nem tudom kinyitni a számat. Attila megnyugtat: *Ebből lesz az igazi nagy Solus! A Kopár Nagyharsány felőli oldaláról, a Szarkás-dűlőből származik, érthető: ott alkonyatkor minden nap két órával tovább süt a nap, mint a Villány felőli oldalon.*

Johann Sebastian Bach szerint egyszerű megszólaltatni az orgonát, csak a megfelelő időben kell a megfelelő billentyűket lenyomni. Nagy bort készíteni sem ördögösség: a megfelelő hordókból, a megfelelő arányban, a megfelelő időben, a megfelelő ideig kell...

Tehetséges varázslás a borkészítés: a borásznak a *megfelelő* időben kell engedelmeskednie a bor akaratának.

Búcsúzva a pincétől egy korty (pontosabban két pohár) egyéves Kékfrankos. A borász még vár a bor palackba zárásával, én már ma boldogan kortyolom... nincs időm várni még egy évig.

Amíg a dűlőtúráról s a Gere-pincéből a Mandula étterem felé robog velünk a terepjáró, van időm azon gondolkodni, milyen bort fogunk inni feleségemmel a mai estebédhez.

Krúdy Gyula szerint vacsoraidőben a leves nélkülözhetetlen. Döntünk: *Kappanleves, sültpaprika, gyömbér*. A kezdet tökéletes, jöhet a bor: egy palack *Járdovány, 2020*. Tudom, már csak itt iható, és már itt sem sokáig. A jó bor legrosszabb tulajdonsága, hogy hamar elfogy. Örömteli ráadás a *Borjúbécsi barna vajjal, burgonyapürével*, feleségemnek a *Gombapaprikás nudlival, zöldségekkel*. Dicsérem a bort, feleségem a gombapaprikást... Mindketten a boldog sétakocsizást a Kopár körül Gere Attilával.

– Kérek még egy pohár Járdoványt!

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az Írók Boltjában, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

LAKATOS-FLEISZ KATALIN

„A gentlemantól az ördögig”

A napló mint írásforma Szentkuthy Miklós életművében

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) Kolozsvár

„Eszembe jut, mikor Monacóban jártam: a tenger partja fölött egy széles autószertráda fut, de valójában pilléreken álló híd, úgyhogy a szertráda alatt befolyik a tenger, és az ember folyton hallja a zúgást. Borzasztóan szeretem ezt a hangot. [...] Mindenhova elkísért. Így zúg bennem minden múltam minden eseménye, gondolata, figurája, érzésvilága, örök jelenlétben.”¹

Szentkuthy hatalmas naplóhagyatékából az első részletet, az 1930-as évektől 1949-ig vezetett 2013-ban nyitották ki a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Változatos tematikájú, rendkívül tömör szövegek ezek, megtalálhatóak bennük a mindennapi élet apró-cseprő eseményei, készülő művek tervei, ötletei, saját vagy más művekre vonatkozó reflexiók, gondolati eszmefuttatások, érzések, hangulatok. Sűrítettsége révén a naplóbejegyzés a széljegyzetek technikájával rokon, amely technikát, írói módszert az író szavaival jellemezhetünk a legtalálósabban: „Mert ha hiszitek, ha nem, ott aztán olyan tömörséget valósítok meg, mint a román oszlopfők kis helyre összezsúfolt jelenetei.”²

Szentkuthy 1939-től rendszeresen, naponta vezetett naplót, halála napjáig. Valójában már a harmincas évektől kezdődően írt naplóbejegyzéseket, de még nem naponkénti rendszerességgel, illetőleg az ezekben a bejegyzésekben még nincsenek naponkénti datálások. Végrendeletében naplót zárolta, a kezdetektől, azaz a harmincas évektől 1949-ig írottakat halálától számított huszonöt évre. (Értelemszerűen a mostani vizsgálódás csak a napló ezen részét érintheti.) Az 1949 és 1988 közöttiek a halálától számított ötven évre zárolta, ezek 2038-ban hozhatók nyilvánosságra.

Miért írt Szentkuthy ilyen hatalmas mennyiségű naplót? Mi volt a célja vele? – tehetnénk fel a korántsem csak költői kérdést. A választ maga az író adja meg egyik megszólalásában, miszerint: „Nem a megörökítés, az emlék lerögzítése izgat. Nem azért írok naplót, és nem azért imádom a fényképeket, hogy maradandóság-szomjamat kielégítsem, hanem csupán azért, mert *akkor* lesz valóság számomra az, amit átélek, ha lefényképezem vagy leírom”³ (kiemelés az eredetiben).

Egyrészt tehát itt van Szentkuthy hatalmas valóság- vagy életéhsége, amiben minden pillanatnyi, folyamatos, befejezetlen, és itt van a lejegyzés vágya, ami ugyan nem a maradandóság miatt lényeges, hanem mert a megélt élet csak az írás révén lesz valóság.

Élet és írás különös egyensúlya Szentkuthy nemcsak „főművében”, az óriásnaplóban, hanem a már korábban publikált naplókban is centrális probléma. A hamarosan a *Prae* után, 1935-ben megjelent *Az egyetlen metafora felé* című naplószerű elmélkedésekben is ugyanúgy helyet kap, mint *Az alázat kalendárium*a című, szintén naplószerű jelleget mutató kötetben, akár a játékos, maszkírozó kedvvel megalkotott művészek szájába adva. És akkor még nem is beszéltünk a különböző naplószerű, átmeneti műfajokban tett vagy akár az életrajzi, áltörténelmi regényekbe szőtt álarcos vallo-másokról!⁴ Élet és írás egyensúlya egy folyamatosan hol ide, hol oda billegő mérleghez hasonlít. Szentkuthy számtalan helyen hangsúlyozta az élet primátusát az írással szemben, úgy tűnik, hogy ez a dilemma állandó vívódást jelentett számára. Egy feloldhatatlan kettősség ez: hiszen ugyan élet és írás kapcsolatában az élet az első, de ahhoz, hogy az életről megértő tudomásunk legyen, írni kell. Ne gondoljuk, hogy egy intellektuel álkérdés ez, kimódolt, keresett problémagyártás, ugyanis az élet- és az írásvágynak ez a sajátos megélése teszi Szentkuthy szövegeit olyanná, amilyenek, vagyis mélyen impresszionista, azonnali benyomásokat is szövegbe emelő, folyton változó, sok

Jelen tanulmány az MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium pályázat támogatásával készült.

esetben a befejezetlenséget⁵ is vállaló írásokká. Szövegeiben az írás, a lejegyzés mintha versenyt futna az élet lüktető, folyton változó, gyors folyásával, ugyanakkor a szikrázóan éles reflexiókban, a kapcsolatokat kereső, összefüggéseket gyártó attitűdben már a kifejezés munkáját érhetjük tetten.

Közhely, hogy Szentkuthy nemcsak emberként, de íróként is az állandó jelenben élt. Ugyanakkor érdemes e közhely mögé néznünk, mert többek között alapvető regényszerkesztési eljárásoknak bukkanhatunk a nyomára. Még a konvencionálisan az elbeszélés múlt idejét alkalmazó regényformában is sok esetben előtűnik áll az, aki beszél, a maga sajátos nézőpontjával, amikor is meséjében a múlt idejű elbeszéléséhez képet legalább olyan fontosak a jelen apró, életszerű mozzanatai. Ez történik például az *Önarckép álarcokban*, azaz jeles művészek portréit feldolgozó regényeinek elbeszélőinél sorra.

Nem túlzás, ha azt állítjuk – magának az írónak a gondolatát idézzük –, hogy az egész életmű naplójellegű, naplóformát mutat. És félreértés ne essék, egyáltalán nem az önvallomás, az önfeltárás, az énésség miatt. Hol kezdődik és hol húzódik a személyiség határa? – Szentkuthynál nem ez a naplóírás tétje. A naplóforma sokkal inkább alapvető írástechnikai kérdésekhez vezet minket.

NAPLÓ – SZÉLJEGYZET – ÁLARC

Az eddig elmondottak – hogy minden Szentkuthy elébe kerülő dolog azonnal burjánzó életsűrűséggé válik – írónk könyvhöz, saját könyvtárához való viszonyát is érthetővé teszik. Szentkuthy talán sokak számára meglehetősen szentségtörő módon használati eszközöknek tekintette könyveit, amelyek – még a legértékesebb albumok is – széljegyzetek tömkelegét, az író saját kézjegyenek nyomait viselik magukon. Legendás könyvtárának – mintegy huszonötezer kötet – legelrejtettebb zugaiban is különös naplójegyzetek rejlenek.

Hogyan helyezhetők el életművében a széljegyzetek, azaz a könyveinek margójára írt rövid, tömör bejegyzések? Rögtön meg is válaszolható a kérdés, ugyanis széljegyzet és napló mélyen egymásra utaltak; Szentkuthy maga is azt vallotta, hogy naplói kevésbé érthetők a könyvtár közelsége nélkül, könyveinek datált széljegyzetei pedig a napló vonatkozó részeiből kapnak magyarázatot.⁶ A könyveibe írt széljegyzetei miatt ragaszkodott hozzá végrendeletében, hogy naplói és könyvtára maradjanak együtt.

Amit Szentkuthy az életről mond, az az olvasásra is érvényes. Azaz nemcsak az élet válik valósággá akkor, ha lejegyzi, az olvasás is akkor válik életté, ha írásban *megvalósul*.

Széljegyzet és napló kapcsolatában egy olyan sajátos, az író teljes világképére érvényes rend mutatkozik meg, amely a véletlen, esetleges kapcsolatoknak, az ellentétek váratlan átfordulásának erős értelmező erőt tulajdonít. Ez a világszemléleti alap magukban a Szentkuthy-művekben is megvan, de a széljegyzetekben mégis másként mutatkozik meg. Különösen az impozáns művészeti albumok képei mellett található sűrű beírásokban látható az, ahogy a kommentárok, dátumok, szabad asszociációk, ötletek a képpel együttesen hatnak a befogadó tudatában. Maga a kép beolvasztja a mellette levő szöveget, de fordítva is hat: a szöveg hatására a kép illusztráció is lesz. Nemcsak az író valamikori olvasásmódját mutatják meg a széljegyzetek egyfajta naplóként, hanem a mű egy olyan életközegét, életszerűségét, amit az író egyéb írásaiban számos helyen hangsúlyoz. Havasréti József megfogalmazása szerint: „A széljegyzettel ellátott könyvoldal olyan tükör, mely egyszerre saját és idegen – akár Narcissus mítoszában az arckép és a szent forrás vize –, hiszen a könyvre firkáló olvasó szellemi portréját tükrözi, de idegen közegen, egy másik kéz által szerzett szövegen keresztül.”⁷

Ilyen értelemben a képek köré írt széljegyzetek Szentkuthy rajzainak, naplóillusztrációinak, valamint dedikációival rokon marginális, ugyanakkor markáns és egyedi műfajai között helyezhetők el. Mindegyik műfaj közös jegye, hogy egy kiinduló művet, szöveget kapcsolatba léptet egy újabb, másodlagos szöveggel működő közeggel. A hangsúly a kapcsolatba lépés próbálkozó, tapogatózó, kérdésekkel teli jellegén van, a műalkotás, a kép időtlen sugárzásának, valamint a kézírásnak esetleges, időben (dátumokban) megmutatkozó közöttiségén.

A 2013-ban kinyitott naplók feldolgozásakor ellenőrizhetjük az általa annyiszor emlegetett sürített stílust, és összehasonlíthatjuk könyvtára számos könyvének széljegyzeteivel, amelyeken a naplószerű bejegyzések tanúskodnak erről a tömörségről. A tömörség, rövidítés egyrészt a mindent lejegyzés, az élet nyomában való versenylétezés vágyából táplálkozik. Másrészt ezek a bejegyzések minden tömörségük mellett széles asszociációs horizontot mutatnak. Kicsiben tehát

a Szentkuthy által vallott íráseszményről tanúskodnak, csakhogy itt a kapcsolati feszültségek a szűk írástér miatt még meglepőbbek.

A primer lejegyzés, a rögzítés vágya a széljegyzetekben lépten-nyomon odatolakodó dátumokban érhető tetten. A dátum külön világ a jegyzetek szöveges kommentárjai mellett, amely utóbbiak a kép vagy szöveg nyomán kialakult reflexiókat jegyzik röviden. A dátumok ezzel szemben már elválnak a konkrét szövegtől, vagy csak lazán kapcsolódnak hozzá tartalmilag, ugyanis az élet apró-cseprő, de a naplóban mégis lejegyzésre érdemes, tehát jelentős eseményeihez vezetnek.

Lássunk erre egy konkrét példát!

Szentkuthy kedvelt olvasmányai közé tartozott a négykötetes, Schütz Antal-féle *Szentelek élete*. A kötetek az író széljegyzetekkel legsűrűbben ellátott könyvei közé tartoznak. Az egyik oldalon található a következő dátum és bejegyzés: „300-tól 333-ig = 1949 szept. 10.” Az előbbi számok a *Szentelek élete* oldalszámai – ennyi világos. (A bejegyzés maga is a 300. oldalon található.) Utánanézzük a dátumnak, a kinyitott óriásnaplóban a vonatkozó dátumon a következő bejegyzések állnak: valóban a *Szentelek életének* olvasásával indít a bejegyzés, de nem akármilyen mondatba ágyazva. Ugyanis: „hajnalban lent a kocsmakertben *szentelek életét* olvasom = Kik vettek körül ezekben a rettenetes napokban? Szept. 5-től olvasom szept. 10-ig: Szent Ida, Lorenzo Giustiniani; szent Szerafina; kassai vértanúk; Japán-i vértanúk; szent Guido; torentinói Miklós stb. stb.” (kiemelések az eredetiben). A „rettenetes napok” kifejezés már az írói élet kellős közepébe röpít, ugyanis egy korábbi, 1949. szept. 7-i bejegyzésből megtudjuk, hogy ekkor bocsájtották el munkahelyéről, az Árpád Gimnáziumból. Még hozzá egyéves londoni útjáról hazaérkezvén cinikus gesztussal, miszerint nem gondolták, hogy hazajön. Visszatérve a naplóbejegyzésre rögtön ezután megtudjuk, hogy a felsorolt szenteleket nemcsak személyes élete vigaszaiént, hanem nagyon is írói céllal olvassa, mivel köztársaságnak meg akarja írni az *Orpheus* sorozat VII. kötetében. Majd a hétköznapi történéseinek részletes lejegyzése következik: nőkkel való találkozások, Frank Frigyeséknél való vendégeskedés az ott elmondott művészetelméleti fejtegetésekkel. Érezzük, hogy hatalmas történehalmaz van ebbe a viszonylag rövid (mert a belezúfolt eseményekhez képest rövidnek tűnő) naplóbejegyzésben. Tömör, sietős mondatok, a tömörséget grafikailag is kiemelő megoldások, rövidítések, aláhúzások, egyenlőségjelek tarkítják ezt a bejegyzést is, mint ahogy ezek a grafikai megoldások a naplók egészére érvényesek. Azt is érdemes megfigyelnünk, hogy ebben a naplóbejegyzésben is, mint ahogy másokban is, a rövid mondatok jelen idejűek. Azaz nem a történetmesélés szokásos – és az elbeszélés múlt ideje révén óhatatlanul stilizációra hajló – hangja dominál itt, hanem a jelen villódzó azonnalisága. Persze stilizáció az ehhez hasonló naplóbejegyzésekben is van. Hiszen az alakokról adott nagyon plasztikus, néhány szónyi, lényegre törő jellemzések alapján kibontakozik előttünk, olvasók előtt is egy alak nemcsak külsejében, hanem egész „gestalt”-jában. Olyanok ezek a rövid leírások, mint egy-egy festmény néhány nagyon erőteljes vázlatoszerű ecsetvonása, amely nyomán a kirajzolt arcél felmutat egy portrét, aki azonban több mint a kép eredetije, mert benne a festő kéznyoma, az eredetiség itt és mostja kap formát. Itt van például Szentkuthy egyik szerelmének, Magdának sziluettje: „Magda lejön = új kék ruhájában, ő varrta, bársony szegélyek [...] – elmegy feketekávázni (Széll Kálmán tér); addig itt hagyja kis kabátját (Nap... ősz...)” Vagy Kozma Erzsébet (Feldes Istvánné) portréja: „Jön is. Fekete pullover; fekete szoknya óriási (népi jellegű) vörös stráfokkal. Új nagy disznóbőr aktatáska. Magas állása lesz a zeneakadémián. Válik »Feldes«-től, aki egy Horváth Kláriba szerelmes” (kiemelés az eredetiben).

Szentkuthynak az 1930-as évektől 1949-ig vezetett naplója formailag számos eltérést mutat. A harmincas éveket (1933-tól egész pontosan) még elsősorban tömör, vázlatos feljegyzések jellemzik. Gyakran alkalmaz a kivonatosságot megkönnyítendő grafikai jeleket, ábrákat: nyilakat, rajzokat, zárójeleket, kötőjelezést és mindenekelőtt aláhúzásokat. Egyes szavak aláhúzása a kiemelés kedvéért egyébként a naplókéziratokban végig előfordul. Ebből is látszik, hogy Szentkuthy az írásban is a lehetőségek minél szélesebb körű kiaknázására törekedett, szinte láthatóvá, egyetlen pillantással átfoghatóvá szerette volna tenni leírt tartalmait. Minden nyerseségükben, vázlatosságukban is hatalmas gondolati tablók ezek a címszavas naplólapok, amikből néhol kikristályosodik egy-egy lakonikus gondolat, mint például a következő is: „Az *agy* számára *nincs* gondolat, csak az ember számára; az agynak az a gondolat, mint a gyomornak a gyomorsav. Feltűnő: az *érzékelés*hez (szín, hang stb.) éppúgy az *agy* kell, mint a gondolathoz! Játék = az *érzékelés* is *intellektualitás*, a gondolat is csak *fogsor*” (kiemelés az eredetiben).

Vagy a következő, szintén a gondolkodás témánál maradva:

„Gondolkozni nem lehet »valamiről«. Gondolkozás és téma kizárják egymást. Téma = megköveteli a dekoratívtságot, alkalmazkodást stb. A »legtermékenyebb« a téma nélküli gondolkodás (*nem* a »gondolatról való gondolkodás«!). Minden gondolat után marad valami maradék, melléktermék és »ineffabile«. Mi az? Talán éppen a »lényeg«? Talán csak lelki visszhang, haszontalan neuraszténias hallucináció? De éppen ez az érdekes, hogy a gondolkozásnál mindig megvan a kérdés lehetősége: lényeg-e vagy neuraszténia?” (kiemelések az eredetiben).

Megfigyelhető, hogy a nyers gondolatmagvak, benyomások, témavázlatok között néhol megjelenik egy-egy hosszabb önelemző, akár önmarcangolóan kegyetlen, őszinte írás is. Ilyen például a bécsi útja során írt, magányának, elveszettségének hangot adó hosszabb szövegrész. Szentkuthy huszonhat éves ekkor, a szövegből ezt is megtudjuk, hogy ez az első külföldi útja egyedül, az elveszettség érzése tehát érthető. Azonban a naplóból kiderül, hogy más tekintetben is válságos időszak ez az írónak. A *Prae* kiadása után ugyanis szembe kellett néznie a könyv nyomán fellépő értetlenkedéssel – a napló ezt így fogalmazza meg: „*Prae*-n mindenki röhög” – és az az kiváltotta csalódás az írást is elnyomta benne. De mást is megtudunk ebből a szövegből. Írói-személyiségbeli alkatának különösségét így határozza meg: „abszolút képtelen vagyok figyelni egy földi dologra – *mindig* [...] Isten és egész sorsom van tudatomban! Minden pillanatban az *egész*, az ember számára a leglehetségesebb *teljes* vakító-vadító üdvösséget várom” (kiemelés az eredetiben), és mindez a különtség, a sehova sem tartozás frusztrációját váltotta ki belőle. Hozzátehetjük: az írói életpálya érésének, fejlődésének csirái mutatkoznak meg ezekben a korai vallomásokban, hiszen idősebb korában készült interjúiban Szentkuthy már írói alkatához mélyen hozzátartozó, egyéni sajátossággként említi ezeket.⁸

Meg kell jegyeznünk, hogy a korai, harmincas években írt naplófüzetekben még nem vagy csak elvétve találunk naponkénti dátumozást. Így a fenti, bécsi útját kommentáló bejegyzés is összefolyik a későbbi, a hazautazást követő bejegyzésekkel, azaz az utazást is visszatekintő nézőpontból értelmezi. Viszont az események zsúfoltságát, egymásra torlódását a szinte gyónóan személyes hangnem fogja egybe. És ugyanez a személyes hangnem ott van az *Egyetlen metafora felé* című naplókötetében is, amely ugyan irodalmilag kiérlelt írásokat közöl, de a téma tekintetében egy-egy helyen szinte megismétli a kéziratos napló tétova, frusztrált hangú bejegyzéseit.

Minket, olvasókat mégsem szabad megtéveessen ez a személyes hang, vigyáznunk kell, nehogy az őszinteség, kitárulkozás lenyomatait keressük a naplókban. Az olvasó nem voyeur, aki elhallgatott titkokra vadászik. Egy ilyen olvasatnak semmiféle tétje nem volna. Minden naplóbejegyzésben óhatatlanul ott van az írás közvetítő-értelmező, ha úgy tetszik, fátyolszerűen elfedő-megmutató médiuma. (Nem véletlen, hogy Szentkuthynál mennyire centrális, folyton szóvá tett dilemma volt élet és írás kettőssége.) Az írás soha nem lehet közvetlen, nyersen megélt élet, nem eshet egybe a kettő, noha az írásnak is megvan a maga élete, az értelmezésben mozgó, formát kapó élet. Továbbá a megélt élethez képest már egy kettős elhajlással, az előbbi képhez híven: fátyollal kell számolnunk. Egyrészt ott van a naplóíró önértelmező, írásra szoruló tekintete, másrészt a mindenkor naplólolvasó, aki a maga habitusával, körülményeivel, eszköztárával látja, önmaga is értelmezi ezt az írói önmegértést.

A naplón belüli őszinteséget tehát helyesebb, ha hangnemmént, stilizált őszinteségként értjük. Ezt a stilizált őszinteséget különösen szépen mutatják meg például az 1937. május–júniusi bejegyzések. Számos művészeti élményhez kapcsolódó fejtegetést találunk itt (maga a művészet megint csak egy fátyol az önmegértéshez!), ugyanakkor a művészethez kapcsolódó fejtegetések a naplóíró életének centrális problémájához visznek. Ebben az önreflexív pillantásban nyoma sincs semmiféle közvetlenségnek. Persze az ekkortájt írt bejegyzésekben nem is az élet apró-cseprő dolgai, sokkal inkább írás és valóság feszítő, paradoxonokba torkolló kettőssége a vezérfonal. Ez a kettősség viszont az élet és írás határának senki földjén lebegtetni az ént, úgy mutatja meg, hogy el is rejti.

„Az a benyomásom, hogy ilyen valóságúnak és ilyen *érdemesnek* még senki sem látta a valóságot, mint én. Az én valóság-szeretetemnek nincs határa. Az ilyen ember el van veszve, halálra van ítélve. Nem különös titok ez? Minél jobban látja, hallja, szagolja valaki a valóságot, annál jobban ki van zárva belőle? Hogy az én-fajta valóság-érzék már betegség? Summa = egyetlen vágyam van: mindazt, amit pillanatról pillanatra látok, érzékelek, legyen örök. Művészet és vallás már csak otromba bővli-narkózisok” (kiemelés az eredetiben).

Az ilyen típusú, paradoxális fejtegetéseket – amelyek egyébként bűvópatakként az életműben bárhol felbukkanhatnak – érdemes Szentkuthy műveihez írt egyfajta bevezetőként, kulcsként, ha

úgy tetszik, elméleti szakirodalomként olvasni. Aminek nem mond ellent, hogy ezen szövegek el-lentmondásos mélységükben maguk is a szépirodalmi szövegekként olvashatóak. Hiszen a követ-kező bejegyzésben, amikor a pillanatokban zajló élet megörökíthetlenségéről ír, vajon nem írá-sainak motorjáról is beszél? Arról a vakfoltról tulajdonképpen, amely a látást teszi lehetővé?

„Az egyetlen, amiért élni érdemes: az extázis – s az egyetlen, ami a leggyalázatosabban komikum, a kifejezett extázis! El tudom-e majd választani két életemet – a mániákus valóságba menekülést és a mániákus kifejezést? Le tudok-e majd mondani az irodalomban életem boldog-ságáról, tartalmáról – a valóságról? Mily gyönyörű tudat – életem életadó tartalmát sohasem örö-kíthetem meg. Se mámort, se nüanszot – soha. A Nap színét, a szél ízét, a lomb hangját ebben a pillanatban... ez örökre elvesz. »Romantikus séma-neurózis« – mondja minderre majd Halász Gábor. Tant mieux.”

Mi ez a folytonos valóságéhség Szentkuthynál? Miért ilyen kínzóan eleven probléma? – tehet-nénk fel a kérdést. Valójában annak érzése ez, hogy a valóság soha nem élhető át közvetlenül. A va-lóság és az ember között mindig ott van a közvetítő tudat, a reflexió, a mindig valahogyan megélt, megtapasztalt világ. Ezt a közvetítő tudatot nem lehet kitörölni, a legtöbb, amit az ember tehet, hogy alkotó játékba vonja. A valóság és a felfogó tudat villódzása logikus okozati sémák szerint megért-hetetlen, inkább paradoxális igazság. Mert tudat és valóság egymás ellen dolgozik. A pillanatnyi vál-tozások öröklétbe való dermesztése – amit Szentkuthy áhít – ugyan kizárják egymást, de csak ak-kor, ha az öröklétet statikus, állóképzerű valaminek fogjuk fel. Ezzel szemben az írásban mégis megvalósulhat egy öröklét, méghozzá nem statikus, hanem változó, dinamikus formában, amikor az életesemény és a reflektáló tudat a kifejezésben egymásba ér, felszítják egymást. Szüntelen sé-ma-rohanás ez a valóság, szükségszerű velejárója a búcsúzás, az elengedés, de az újra való nyitott-ság is. Formája szerint a napló a megfelelője ennek az öröklétre kihegyezett valóságéhségnek, mert nem a fényképszerű megörökítés, hanem a primeren megélt élet valósággá transzformálásának célja vezeti.

Innen jön az, hogy Szentkuthy nem napló formájú szövegei, hanem életrajzi regényei is napló-jelleget mutatnak. „Önarckép álarcokban” valóban – az író maga nevezte el így művészekről írt regénysorozatait –, de az önarckép itt nem a regényhős mögött minduntalan felderengő „igazi” írói arcot jelenti. Az álarc elfedően megmutató vibrálása a lényeges, amely álarc maga az egész regény-világ a legapróbbnak tűnő eseményeivel is. Még a leginkább írói önarcképet megmutatni szándéko-zó *Arc és álarc* című regényben sem azok az összefoglaló kijelentések érdekesek elsősorban, ame-lyek a főhős Goethe saját és mögötte felismerhetően az író Szentkuthy életének summázatát adják, inkább azok az apró, mellékes életmozzanatok, váratlanságok, amikben az élet a reflektáló megfi-gyeléssel karöltve kisül, vibráló elevenséggel telik meg. Az egész, a maga elevenségében, ellent-mondásosságában megélt élet tehát az álarc, amit végleg levetni sohasem, legfeljebb cserélgetni lehet. De leginkább expliciten álarc a színpad, a színház, a karnevál – talán nincs is olyan regénye, amelyben a színház nemcsak metaforaként, de alkotó-rendező elvként ne lenne jelen. Álarc, szín-pad és napló tehát mélyen összefüggenek, az álarc is napló, és a napló is álarc. A színházszerű te-kintet még Szentkuthy „főművéhez”, a legintimebb, elsősorban önmagának szánt óriásnaplójához is eltéphetetlenül hozzátartozik.

JEGYZETEK

¹ SZENTKUTHY Miklós, *Frivolitások és hitvallások*, Magvető, Budapest, 1988, 562.

² *Uo.*, 552.

³ *Uo.*, 549.

⁴ Ha visszamegyünk a kezdetekig, az 1927-ben, tizenkilenc évesen írt *Barokk Róbert* című regényéig, az írói al-kat gyónásszerűen vallomásos természetrajzát a keletkezésig vezethetjük vissza.

⁵ Tompa Mária egyik találó megfogalmazása: Szentkuthy esetében a befejezetlenség nem más, mint állandó ké-szenlét, éberség, nyitottság az élet folyamatos változásaira.

⁶ „Könyvtáram szerves része óriás naplómnak, könyveim majdnem minden lapján dátumok, utalások naplóra, a naplóban utalások az illető könyvre, képre, lábjegyzetre. Naplóm – nem értelmetlen, de – félig hasznos könyv-táram nélkül.” SZENTKUTHY, *i. m.*, 9.

⁷ HAVASRÉTI József, *Irodalmi szöszedet: a széljegyzet*. http://magyarnarancs.hu/publicisztika/irodalmi_szoszedet_a_szeljegyzet-52548.

⁸ SZENTKUTHY, *i. m.*, 543.

KOMSA GABRIELLA

A Kányádi-mitológia legfontosabb állatmotívumainak konnotatív szerepe a gyermekversekben

Kányádi költészete számos értékjelképet foglal magában, amelyek vissza-visszatérő elemként megjelennek mind a felnőtt-, mind a gyermekversekben. A költő értékvilágát kifejező motívumok gazdag tárháza lelhető fel műveiben. Gyakran szereplő motívumaiból a teljesség igénye nélkül említek meg néhányat: nap, hold, csillag; évszakok, szél, a növény- és állatvilág több képviselője (fa, fűzfa; szarvas, ló, béka, farkas, rigó, róka), tarisznya, bot, furulya. A felsoroltak között akad néhány szakrális szimbólum is, amelyekben az értékjelképek jelentésekben, utalásokban feldúsulnak, és az egész életművet átszövő komplex metaforákká, sorsszimbólumokká válnak.

Különösen fontos szakrális szimbólum az állatok közül a ló, a szarvas és a rigó is. A ló köztudottan a költő személyes mitológiájának totemállata, a szarvas a nemzeti mitológia része, illetve keresztény jelkép, a (fekete)rigó pedig a népi hagyományt a költő személyes értékvilágával összekapcsoló szimbólum.

A LÓ-MOTÍVUM MEGJELENÉSE A GYERMEKVERSEKBEN

Kányádi költői magánmitológiájában az egyik legfontosabb szimbólumot a ló képviseli. A költő maga is sokszor megemlíti, hogy honfoglaló őseink is lóval és kutyával indultak a világba,¹ a fennmaradt mondák szerint pedig őseink szent, áldozati állatként tisztelték (fehér ló áldozása, *Fehér ló mondája*, *Fehérlófia* című mese) a lovat. Mítoszba illően születésekor egy csikót és egy kutyát kap útravalóul, és a ló társa lesz, együtt nő fel vele, míg tizenhét éves korában el nem pusztul. Gyermekkori hű társa így válik visszatérő motívummá, sorsszimbólummá verseiben és gyermekeknek írt elbeszéléseiben. A ló-motívumot megjelenítő költemények mindegyike kötődik a gyermekkori fehér kanca által képviselt értékekhez. A ló általában a szépség, a tisztaság, a szabadság és a szolidaritás szimbólumaként bukkan fel verseiben, és felidézi a gyermekkori idillt. Létfilozófiai, sorsösszegző költeményeiben (*Fától fáig*; *Sörény és koponya*) a személyes és közösségi identitás, illetve az önként vállalt áldozat szimbólumaként értelmezhető. Egyre mélyebb, sokrétűbb jelentéssréteggel bővül, de a gyermekkori élményekből (leggyakrabban a lovat a sötétben kereső kisfiú jelképrendszeréből) indul ki, vagy arra utal vissza mindegyik költemény.

A gyermek befogadókra számító versei közül a *Jó két ló szolgálja*, a *Hogyha lovam volna*, a *Faragott verseike* és a *Hessegető* jeleníti meg a *Fától fáig* mitizálódott motívumát és a gyermekkori alapélményekkel való összefüggésrendszert.

A *Jó két ló szolgálja* gyermekkori „igazságos hű társainak” állít emléket. A vers kezdetén leplezetlen őszinteséggel részletezi, hogy gyermekként miért érezte úgy, hogy ő a lovak szolgálja. „Nem mehettam addig / én az iskolába, / míg a két jó lovat / meg nem abrakoltam, / s szénával a jászlat / jól meg nem pakoltam.”² A lovak ellátása az ő feladata volt, hiszen ő volt a gazdájuk, és ez a szerep sok lemondással járt, néha a tanulás hátrányára vált. „Jaj csak el ne késsem / ma az iskolából” – aggodalmaskodott a kis gazda, aki szidta őket, hogy ne egyenek lassan, sőt, egyszer egyiküket dühében még is harapta.

A vers második felében az emlékező hangvétele megszeli. Elismeri, hogy később bocsánatot kért a megbántott lótól. Elérzékenyülve vallja be, hogy jó barátai, igazságos, hű társai voltak, akiknek „Nem kellett az ostor, / elég volt a jó szó”. Mindig tudták, mire van kis gazdájuknak szüksége. Ha olvasni akart: „hajóként ringattak / hasig érő fűbe”. Egyre hősiebb és természetfölöttibb tetteiket sorolja a lírai én, miközben alakjuk egyre mitikusabbá válik. Gazdájuk „rajta!” felszólítására a mesebeli táltos paripa képességével rendelkező lovak „Repültek, mint a nyíl, / át a túlsó part-ra”. A „túlsó part” nemcsak az elérni kívánt úti célt jelöli, hanem az elmúlás utáni állapotot, ahol

most már „Csillag-zabot esznek, / hold szalmáján hálnak”. Halhatatlanságukra utal e két sor. A költő, aki nemcsak szolgáljuk, hanem gazdájuk is volt, így fejezi ki pótolhatatlan hiányukat: „csengős táncot már csak / álmaimban járnak”.

Az önéletrajzi emléket megjelenítő versben a két ló heroikus alakja a szabadság, az önzetlen szeretet és a közösségi identitás értékjelképévé válik. Sorsa, értékrendje alakulásában fontos szerepet betöltő hű társai szakrális szimbólummá emelkednek.

Az elvesztett, elsíratott lovai emlékének tisztelete ott rejlik a *Hogyha lovam volna* című vidámabb, pozitívabb hangvételű költeményben is. Itt már egyértelműen mitizálódott, táltos paripaként jelenik meg a feltételes módban megfogalmazott cselekvéssor hőse. A lírai én a „Hogyha lovam volna” feltételes jelentéstartalmú mellékmonddal indít, majd felsorolja, hogy mennyi mindent megtenne a lóért, becézgetné, vigyázna rá. „...zabbal abrakolnám, / kocsiba, szekérbe / soha be nem fognám”. Cserébe a hűséges, megbízható ló „egy jó szóra / még a tengeren is / egyből átugorna”. A közösségi identitás szimbólumaként jelenik meg a ló a versben, az egymásért cselekvés jelképéül. A vágyott idill megvalósulását csak a feltétel teljesülése tudná létrehozni: ha lova volna, illetve a ló által képviselt értékek adottak lennének.

A vers végén a magánmitológia ló-motívuma szintézist alkot a nemzeti mitológia táltos paripájának jelképével: a gazdája kedvéért a tengeren is átugrani képes népmesei táltos azonossá válik a lírai én gyermekkori társaival. A *Jó két ló szolgálja* szereplői „repültek, mint a nyíl”, itt: „még a tengeren is / egyből átugorna”. Az egykor gazdájukért természetfeletti erő kifejtésére is képes lovak mítosza egybeolvad a néphagyományban őrzött táltos ló mítoszával.

Az archaikus varázsszövegek, ősi ráolvasások hangulatát idéző *Hessegetőben* megjelenített, pompásan felszerszámozott lóban is a népmesék táltos paripájára ismerhetünk, akinek alakja összefonódik gyermekkori hűséges társáéval. A gonosz erők, a sötétség és a bánat ellen vívott harcban nem hagyja magára a lírai ént. Hatalmas mitikus erő sugárzik az aranypatkós, ezüstszablás paripából, akinek talán már a jelenléte is elég ahhoz, hogy megsemmisüljön a gazdáját fenyegető, mélységes bánat. A szolidaritás, az erő, és a tisztesség szakrális szimbóluma a versben megjelenített ló.

A főként megzenésített változatban ismert *Faragott versike* című verses mesében szereplő, fából készített ló motívuma eltér az eddig elemzett versekben szereplőktől. Itt a ló nem az erő és a hűség szimbóluma lesz, hanem inkább az áldozaté. Önéletrajzi adatokból tudjuk, hogy a költő fehér kancáját a farkasok tépték szét, úgy pusztult el. (A *Sörény és koponya* című versének ez volt az alapélménye.) A költeményben szereplő fakatona lova fizikailag nem pusztul el, viszont elveszíti identitását, hiszen gazdája pénzért eladja. A hűtlenség áldozata lesz a falovacská.

A rímparádéjáról, ritmusosságáról méltán híres versikében a ló fából van, mint ahogy gazdája, a fakatona is. A lónak fából készültek a szerszámai is: „kengyelje, kantárja / a kádár munkája, / fából a patkója, / fakovács patkolta”.³ A népi játékok gyakran készültek fából, és a gyermekek ezekkel játszhatták mindazt, amit a népmesékből hallottak. Arra is volt/van lehetőség, hogy játék közben „átírják” az eredeti mesét. A katona a bátorság és az erő megtestesítője, a ló pedig leghűségesebb társa a harc mezején is. Ezért döbbenünk meg, amikor a második versszakban egy fölényes beszélő megszólítására: „mennyit kérsz?”, a válasza: „Százat adj lovamért, / ezeret magamért”. A katona hűtlen lesz lovához, és elveszíti becsületét is, hiszen habozás nélkül eladja hűséges társát, majd végül önmagát is.

A versbeli fakatona fából készült lovát gazdája áruló magatartása teszi áldozattá. A ló áldozat jellegét az őt bemutató sorok végén álló „fából volt faragva / a föld is alatta” kijelentés komor hangulata is fokozza.

A Kányádi-versekben megjelenő ló-motívumban széles jelentésréteg halmozódik fel. Azonban mindegyikben észrevehetően ott van a gyermekkori alapélmény, az abból kiinduló és abból táplálkozó értékrend, értékjelkép-rendszer. Természetesen változatos, többretegű jelentéssíkkal bír a ló-szimbolika, és különféle értelmezéseknek is teret ad. Az sem utolsó szempont, hogy az értelmező ismeri-e az életrajzi hátteret, a *Kenyérmadár* című prózai művét, illetve mindegyik versét, amelyek alapján körvonalazódik az egyéni kötődés alapja. Mindezekről függetlenül kijelenthetjük, hogy Kányádi összes versében a ló jelentős mértékben pozitív érték-képzetet keltő, eszményített figuraként jelenik meg. A szabadság, becsület, hűség, áldozatvállalás, közösségi identitás és még sok más erényes tulajdonság szimbólumaként van jelen. Mindazoknak az értékeknek, amelyeket a költő kezdettől fogva magáénak vall.

A SZARVAS-MOTÍVUM SZEREPE A GYERMEKVERSEKBEN

A szarvast sok kultúrában szent állatként tisztelik, eredetmondák, regék születnek róla. A magyar néphagyományban, népköltészetben is jelentős szerepet betöltő mitikus totemállat. Kézai Simon 13. századi *Gesta Hungarorum* című krónikájából fennmaradt, a hun–magyar mondanokörből kibontakozó csodaszarvas-hagyomány (amelyet sokan sokáig a magyarok eredetmondájának tekintettek) igen gazdag (népi) irodalmat és tárgyi kultúrát hozott létre. A csodaszarvas-monda mitikus állatának jelképteremtő ereje megsokszorozódott a kereszténység felvétele utáni mondákban, legendákban elterjedt csodás, vezérlő, segítő cselekedetei által.

A magyarság számára a szarvas szakrális állat, az egyik legtöbb jelentésréteggel felruházott állatunk. Az ősi hitvilágból hozott szimbolikája szerint a jó útra vezérlés, a tisztaság, a büszkeség, az üldözöttség, valamint az életerő megtestesítője. A keresztény hitvilág is számos jelképet tulajdonít a szarvasnak, csak néhányat említek: az Isten utáni tiszta vágyakozás, a megkeresztelendő lélek, keresztény hívő, maga Krisztus, aki legyőzi a kígyót, mert iszik az élet vizének forrásából stb.

A Kányádi-mitológiában hangsúlyos szerepet tölt be a szarvas-motívum, elsősorban az ősi magyar hitvilágból örökölt jelentésréteggel, az azt kibővítő, sajátos jelentéstartalommal. A lóval ellentétben a szarvas nem a magánmitológia része, motívuma, hanem a közösségé. Olyan értékeket képvisel, amelyek a közösség sorsát érintik, a közösség csodálatát, tiszteletét érdemlik ki.

A szent totemállatunk iránti tisztelet és csodálat fogalmazódik meg a *Szarvas-ítató* című nyolcsoros versben. Már a mű címéből kibonthatunk egy szimbolikus értelmezést: a szarvasítató összefüggést mutat az élet vízből ivó szarvas kígyót legyőző, jelképes életerejével. Ha iszik a szarvas, le tudja győzni a gonoszt, a veszedelmet. Szakralitását fokozza az a tény, hogy maga a szarvas – testi mivoltában – meg sem jelenik a vers első részében. Csak tudjuk, hogy „ahol jár”. A felsorolásban pedig a környezet tisztelgése fogalmazódik meg: „moccanatlan a nyír s a nyár; / még a fűszál is tiszteleg, / mikor a szarvas inni megy”. Az inni járó szarvast mindenütt moccanatlan csend kíséri. Mésébe illően megáll a patak is: „megáll akkor a patak is, / egy pillanatig áll a víz”. A szarvas maga csak az utolsó két sorban jelenik meg, de teljes valóságában most sem mutatja a költő: „ő lépked, ringatja magát” – fenséges mozgásával mintegy megmutatva méltóságteljesességét, kivételes szerepét. A bemutatott jelenség maga a csoda, a költő azonban még két kitüntetett, látomásos jelzővel bizonyítja, hogy a szarvas valóban a legcsodálatraméltóbb: „agancsa égő, ékes ág”.

A mozdulatlan csöndben erőteljesen felragyogó égő agancsnak szimbolikus szerepe van. Míg a versbeli szarvas a közösség múltjának, identitásának megtestesítője és a jövő felé mutató vezérlője, az életerő szimbóluma, az évente levett és újranovesztett agancsa az újjászületést és az örök körforgást szimbolizálja. Az égő agancs a mondabeli csodaszarvas agancsán tündöklő csillagok fényével vonható párhuzamba mint a fény jelképe. A jövő felé mutató utat világítja meg a veszélyeztetett sorsú, gyökereihez, kultúrájához ragaszkodó közösség számára.

A mitikus csodaszarvas a veszélyeztetett léthelyzet, az üldözöttség és a győzelem szimbólumaként jelenik meg a *Hallgat az erdő* című, kiemelkedő szépségű természetversében. Az előző verssel ellentétben itt már az első versszakban jelen van az élelem után kutató szarvas a hallgató erdő hatalmas, idillikus hangulatot idéző csöndjében: „Hallgat az erdő, / csöndje hatalmas, / mohát kapargat / benne a szarvas.”⁴ A második versszak utolsó négy sora felhívja a figyelmet a biztonság hiányára és az ebből adódó veszélytudatra: „Szimatol, szaglász, / cimpája reszket; / ura a két fül / minden kis nesznek.” A harmadik strófában pedig a kezdő két sor ismétlése után, ugyanabban a vers- és mondatszerkezetben az arrafelé vadászó, éhes farkas jelenik meg: „kujtorog benne, / éhes a farkas”. Az állatok térbeli közeledését jelzi a megjelenésükre utaló versszakok első két sorának azonossága. A második és negyedik versszak első sorai a két állat közötti ellentétet életmódjuk különbözőségével érzékeltetik. A „Mohát kapargat, / kérget reszelget” békés, ártalmatlan cselekvésével szemben áll a farkas jellemzésében („éhében vesz meg”) a ragadozó ösztönállat képe.

Szimatuk és hallásuk is teljesen ellentétes célt szolgál. Ismétlés jelzi, hogy mindkettejükre jellemző: „Szimatol, szaglász, / [...] / ura a két fül / minden kis nesznek.” De a farkas az éhségét csilapító áldozat felkutatására használja adottságait, a szarvas pedig a rá leselkedő veszély észrevételére, elhárítására. Ugyancsak a kettejük közti ellentétet, életmódbeli különbséget tükrözik az ötödik versszak igéi is: „...kajtat a farkas, / kérődzik csendben / s fülel a szarvas”. Az éhes ordas

kiszimatolja a lehetséges áldozat közellétét, de szökkenésével zajt kelt, az ág reccsen a kísérteties csendben, amire a szarvas megiramodik a leselkedő veszély előtt. Életre-halálra szóló küzdelem kezdődik a két vad között. „Nyelvét kiöltve / lohol a farkas, / messze előtte / inal a szarvas.” E versszakban is érezhető a látványbeli különbség a két állat testmozgását illetően: a *lohol* és az *inal* rokon értelmű szavak, mégis más a jelentésárnyalatuk.

A szarvas megmenekülésében a maga mögött hagyott fákról lehulló porhó is szerepet játszik, csillogó fátyolt képezve a nyelvét kiöltve loholó farkas előtt. „Horkan a farkas, / nyüszít és prüsszköl, / nem lát a hulló, / porzó ezüsttől.” Az életveszélyt jelentő farkas elveszíti a szarvas nyomát, és az erdők csodaszarvasa megmenekül.

A vers zárlatában különváltva, de párhuzamosan jelennek meg a vers szereplői. A lehorgadó, lihegő, éhen maradt farkas szánalmat ébreszthet az olvasóban. A csendes erdőben panaszosan üvöltő farkas az éhezés miatti szenvedés megtestesítője is lehetne. A csendben kérődző, békés, fülelő szarvassal párhuzamosan megjelenített üvöltő ordas mégis inkább az eredménytelen üldözés, a vérontás megghiúsulása miatt érzett kudarcot jelképezi.

A versbeli szarvas és farkas üldözött-üldöző ellentétpárra épülő küzdelmének értelmezését nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mert ott visszhangzik ebben a küzdelemben a 20. századi romániai magyarság és a románság (vezetői) között feszülő ellentét. Nemcsak az ellentét, hanem a magyarság tragikus léthelyzete, veszélyeztetése, az anyanyelve, származása miatt elszenvedett sokféle üldöztetés is e küzdelem allegorikus olvasatához ad lehetőséget.

A mitológiai szimbolika szerint a szarvas a magyarság totemállata. Köztudott, hogy a románság a rómaiakhoz kapcsolja eredetét, és a farkas e népek hagyományaiban hasonló szerepet tölt be. A szarvas az üldözöttség, veszélyeztetettség és kiszolgáltatottság szimbóluma a nemzeti hagyományban is (*Csodaszarvas*), akárcsak a versben. Ugyanakkor a közösségi identitás megtestesítőjeként harcol az üldöző szerepében megjelenő farkas ellen. A nemzeti, kulturális értékeket mentő, menekítő szarvas a magyar közösséget, a mindezek eltiprására, megsemmisítésére törekvő farkas pedig a románság bizonyos rétegeit szimbolizálja.

Nem pusztán a népek sorsára utaló metaforikus, allegorikus olvasata létezik a szövegnek, hanem a kozmikus jó és rossz erőinek összeütközéseként is értelmezhető a versbeli küzdelem. A fényt és tisztaságot jelképező fehér (szarvas) és a sötétséget, gonoszságot szimbolizáló fekete (farkas) egymás elleni harcaként is olvashatjuk a szöveget.

A hallgató erdő szarvasa mindenképpen a közösséget, a közösség értékeit, elszenvedett üldöztetéseit, veszélyeztetettségét, szabadságvágyát jelképezi. Jellemében ott rejlik a keresztény szimbolika szelíd, az Úr csendjére áhító szarvasa, a jóság és a tisztaság jelképe.

A (FEKETE)RIGÓ- ÉS A RIGÓFÜTTY-MOTÍVUM A KÁNYÁDI-VERSEKBEN

A közösségért cselekvés értékjelképévé emeli verseiben a (fekete)rigót is a költő. A csodálatos hangjáról ismert madár megtalálható az erdőben, a mezőn és az ember környezetében, a városban is. Nemcsak az embert és a természetet kovácsolja, fonja össze, hanem a közösséget is. Dalaival életkedvet csempész az elfásult lelkekbe. A nyelv, a zene és ezáltal a költészet közösségmegtartó erejét tolmácsolja.

A *Feketerigó* című vers a rigó hangjának, majd elhallgatásának feszültségét jeleníti meg. A madárhang-némaság, a hang-csönd ellentétére épül a vers. A „nagy a hó, halihó!” ismétléssel a nagy havat nyelvi szinten is prezentálja a költő. A „halihó!” felkiáltás figyelemkeltés is a rigó számára, remélve, hogy hallatni fogja a hangját. A hó-feketerigó szembenállással fekete-fehér ellentét valósul meg. A fehér a tél, az elmúlás, a csend, a halál évszaka a költészetben, és nem az éneklés ideje. A zenész némasága összefügg a természet elhallgatásával: „De most nekünk – nagy a hó, halihó! – / nem fuvoláz a feketerigó.”

A versben elhallgató madár az elhallgató költőt jelképezi. Bizonyos körülmények rákényszerítik átmeneti hallgatásra. Mert a feketerigó sem hallgat el végleg. Ezt jelzi, hogy elnémulása ellenére azért „Egyet-kettőt csitteget, csetteget, / kifizeti ennyivel a telet”. Ha a tél a reménytelennek tűnő, komor, nehéz élethelyzet megtestesítője, az elhallgatások ideje, a feketerigó csittegetése, csettegetése reményt adó jelzés a közösség felé arra nézve, hogy egyszer elmúlik a tél.

A rigó a közösséget szolgáló zenész, maga a költő, aki hallgatásában is üzenetet hordoz. A környezetével, népével való szolidaritás, a másokért cselekvés jelképeként értelmezhető.

A *Betemetett a nagy hó* című, népdalos hangulatot árasztó versben is az elmúlást, a szomorúságot jelképező hófehér táj ellentétéként jelenik meg a feketerigó feketesége. Már a „betemetett” negatív értékű ige jelzi a „nagy hó” mennyiségét és a cselekvés lehetőségének beszűkülését. Humoros és képszerűségben gazdag sorok hangsúlyozzák, hogy mennyire lett hófehér minden: „Minden, mint a nagyanyó / haja, hófehér lett. // Minden, mint a nagyapó / bajsza, hófehér lett.” Minden egyformán hófehér lett, hiszen a lehulló hó ellen nem bújhatott el a mozdulatlan, megdermedt természet, „csak a feketerigó / maradt feketének”. Az életerő és a meg nem alkuvó, identitását megőrző, vállaló költő jelképeként értelmezhető a versbeli feketerigó. Színének megőrzésével üzen a közösségnek: ő ellenáll a tél zordságának.

A *Rigók* című versben az életerő és a költészet közösségre gyakorolt, világjobbító szerepében tűnnek fel a fáról fára szálló, füttyentő rigók. A rigófütty, a zenész énekének csodatévő ereje valósul meg a versben. A tavaszi megújulás hírnökeként megjelenő első rigó füttyentett egyet a fán, majd towarepült a következő fára, ahol a párja várta. Ott is füttyentettek, majd tovaszálltak fáról fára, amíg a környék összes fáját körbe nem érte a rigófütty. Ennek hatására csoda történt: egyetlen éjszaka alatt kitavaszkodott.

A versbeli rigó-motívum a zenész, a vigasztaló énekhang és a közösséget összetartó erő mellett erőteljes életerőt, optimizmust is szimbolizál.

A *Sóhajítás* című opus a folklórból, archaikus rétegekből merít, és erőteljesen kozmikus látásmód jellemzi. Egy lélekből kiszakadó hatalmas sóhajítás a vers, amelyben a szeretet, a másokért való cselekvés óhaja fogalmazódik meg. Benne rejlik a világ megjobbításának szándéka és az önkiteljesedés igénye. Az alig nyolcsoros vers arra is rávilágít, hogy az önkiteljesedés és önüdvözítés csak a világ boldogításának és jobbá tételének árán teljesíthető. Egybefonódnak az egyéni és a közösségi igények, vágyak. A harmonikus létforma iránti igény fogalmazódik meg a versben, ami mindannyiunknak természetes igénye és elemi szüksége. Hiszen mindenkinek szüksége lenne tiszta vízű, szomjat oltó kútra („Kútnak lenni volna jó, utas-itatónak”), árnyat és tápláló gyümölcsöt adó fára („diófának”), az utazások és felfedezések élményére („jönni-menni volna jó”), az égből aláhulló, tiszta harmat frissességére („akárcsak a harmat”).

A vágyott harmóniához, az egyéni- és a világboldogításhoz mindezek még nem elégségesek. Elengedhetetlenül fontos a természetes idillt és életerőt, vidámságot kifejező madár jelenléte, mert ahol ő van, ott madárdal is van: „...vagy a fán / füttyentő rigónak”. A madárdal külön kihangsúlyozása („Rigófüttynek volna jó, / lenni bár egy hangnak”) jelzi annak kiemelkedő fontosságát a világban való lét harmóniájában. A madárhang a magánytól, félelmeiktől, gondoktól és gonosz erőktől megóvó mágikus erő, és nem más, mint a költői hang, amely nélkül hiányérzetünk támad az egyébként harmonikus világban is.

Kányádi magánmitológiájában tehát a rigó-motívum a költészetnek, a költői szabadságnak (szárnyalásnak), a költő közösséget összetartó erejének és az életigenlésnek, a pozitív életszemléletnek is szimbóluma. A rigófütty a költői hang, illetve egy mitikus erővel felruházott madárhang, amely képes elűzni a bánatot, a félelmet, a negatív gondolatokat, és életerőt önt a lelkekbe. Olyan hatalmas erő rejlik a rigófüttyben, amely a közösség minden tagjára pozitívan hat, és a közösséget is képes összetartani. Ezért lenne nagyszerű, ha a sok rigó a világ minden fájára egyszerre felröppenne, és a rigófütty körbeérné a Földet, mint Kányádi *Meddig ér a rigófütty* című meséjében. Létrejönne az a harmonikus létforma, az a nyugalmat árasztó, otthonos világ, amelyet a költő megteremtett gyermekverseiben.

JEGYZETEK

¹ Pécsi Györgyi, *Kányádi Sándor*, Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft., Budapest, 2019, 20.

² KÁNYÁDI Sándor, *Kenyérmadár*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980, 7–9.

³ KÁNYÁDI Sándor, *Valaki jár a fák hegyén*. *Kányádi Sándor egyberostált versei*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1997, 328.

⁴ KÁNYÁDI, *Kenyérmadár*, i. m., 10–11.

MOLNÁR MIKLÓS

A Tisza-parton ezt keresem

MOLNÁR MIKLÓS (1946) Sopron

„A Tisza-parton mit keresek?” – Ady

Arrébb gördül az elmegyümölcs... A soproni poncichternegyed ménkű hosszú és girbegurba utcájában, a Balfi úton (német neve Schlippergasse, „Széplaki utca”) több italmérés is akad, például a „Flekktfusz” borozó (az igazság, a teljes igazság és semmi más, mint az igazság kedvéért meg kell valanom: nem a helyiek nevezték el így, hanem én). Alig térek be a „Flekktfusz” söntésébe, máris megüti az ilyen szóejtésre erősen érzékeny fületem, hogy a csaplárosné *meg* helyett azt mondja, hogy *mög*. Tenyeres-talpas, nagyszájú, mindenféle eligazítást, lelki és befektetési tanácsot osztogató fehérnép. Lágy, szőke, és ha nem is másfél, de egy mázsa garantáltan megvan, vagy tán több is: ha derült égből rám zuhanna, nem győznék kétdimenzióssá laposodni. Alighanem az Alföldről szalajtották, szűrőm le azonmód a tanulságot, ami egyáltalán nem bizonyul elhamarkodottnak.

Az asszonyosság, aki Pier Paolo Pasolini *Mamma Roma* című filmjének Anna Magnani játszotta feledhetetlen hősnőjére hajaz, lezöttyen az egyik asztal mögé, és szóba elegyedik a szomszéd asztalnál poharazgató két férfi vendéggel, akik éppen a csaplárosné *ő-ző* beszédjén élcelődnek. – Én tudok *ē-vē*’ *mög ő-vē*’ is beszé’ni, de tük csak *ē-vē*’ – mondja nekik kissé fitymálóan a nő. – Majd te megtanítasz bennünket – feleli nevetgélve az egyik férfi.

A csaplárosnéval együtt összesen négyen vagyunk a borozóban. Elérkezettnek látom az időt, hogy – leleplezve lelki érintettségemet, anyanyelvi hovatarozásomat és kötődésemet – három asztallal távolabbról közbekotyogjak: – Gyerökfejjē’ köll aszt mögtanúni, fölnőtt ésszē’ mán nem löhet. – A „Flekktfusz” Mamma Romája buzgón helyesel. Megkérdezem tőle: hová valósi. Kiderül, hogy szegedi.

Szeged a sok egyéb kiválósága mellett arról is híres, hogy a Kárpát-medencében talán ott *ő-znek* legízesebben. Mintha hájjal kenetnének, annyira jólesik, ha a szülőföldemtől távol ezt az idiómát hallhatom valahol. Kecskeméten születtem, az *ő-ző* nyelvjárást a Kiskunságban szívtam magamba, az anyatejjel együtt. Ámuldozva mondom magyarul: *szögény embör könyere a nyenyere...* Szegedbe – jobban mondva Szögédébe – a Csillag börtön lakó-

jaként eresztettem gyökereket, olyan kiváló státusfogylok kései sorstársaként, mint Rózsa Sándor és Rákosi Mátyás; a szabad mozgáshoz való jog értelmezésére vonatkozó okoskodásom jutalmául kaptam az oda szülő beutalót (Tömörkény István szerint a Csillag börtön „kitüntetés gyanánt lóg Szeged mellén”).

Péter László, minden szögedi dolgok tudója jogosan állapította meg, hogy az *ő-zés* más nyelvjárásúaknak „hamarjában nem sajátítható el, mert csak évtizedek közösségi nyelvhasználatra képes azzal a sajátos nyelvjárási »különböztető nyelvösztönnel« ellátni a beszélőt, amely megérzi, hogy a szegedi nyelvjárásban mit mondhatok *ő-ző* alakban, és mit nem”. A Rózsa Sándorról regényt író Móricznak is beletörött a bicskája a „különböztető nyelvösztön” hiányába. Bálint Sándor, „a legszögedibb szögedi” csak részben tudta helyreigazgatni Móricz e nemben elkövetett melléfogásait. Petőfi bezzeg hibátlanul *ő-zött*, bizonyosság rá a *Hírös város az aafődön Kecskemét* című verse. Temesit is azért bírom, mert anyanyelvi szinten keni-vágja a szegedi („porlódi”) tájnyelvet.

A Dunától nyugatra szegedi vagy kecskeméti módra beszélő ember ritkább a fehér hollónál. Kivált Sopronban nem számít ilyesmire az *ő-zés* magfajta ingyence. A semmi ágai közti szökdécselésre ítélt ontológiai hajléktalan tudja csak igazán, milyen szívmengető, a lelket dalra fakasztó és tánca perdítő az anyanyelv édes hangjainak megcsendülése idegenben, a szülőföldtől távol. Aki sohasem élt, mert meg sem született, nem is sejtheti, mit nélkülöz.

– Oszt’ hogy keverődött Szögédébul Sopronba? – firtatom tovább. – Hát fölűtem a buszra, oszt’ ē’gyüttem. – Oszt’ nem sajná’ta otthanni a szögedi nemzetöt? – Sajná’ni sajná’tam, de micsinájjak, így alakút a zéletöm.

Ezekkel a szavakkal köszönök el Mamma Flekktfusztól: – Ízlött a bora, de legöslegjobban az ízlött, hogy szögedi nyelvön beszé’gethettem magávā’!

Kecskemétről nősült vasi ismerősöm felesége mindenütt – otthon, utcán, hivatalban – a színtelen,

szagtalan, közhelyekkel telített sivár köznyelvet beszéli. Valahányszor fölhívja ma is Kecskeméten élő anyját, és átvált a szülőföld nyájas, lágy ő-ző tájéjtésére, nyomban megváltozik beszédének ritmusa és dallama. Szavaiba elevenség, humor, színek és szóképek költöznek, ékesen bizonyítva, hogy a tájnyelv a lelki anyagcserének a köznyelvnél jóval alkalmasabb eszköze. Merjünk hát tájnyelven beszélni! Nem győzöm irigyelni az osztrákokat meg a bajorokat a nyelvjárásaikért, nem is szólva a *weanerischról*, a bécsiek színeiben, ízekben, *couleur locale*-ban káprázatosan gazdag dialektusáról.

„Csakhogy mi nem vagyunk oly bátrak, mint a nép – jegyezte meg már a 19. század közepén Vahot Imre (*»Kecskemét és a kecskeméti puszták«*) –, s már például a kenyeret nem merjük *könyér*nek, az embert *embör*nek, a keresztet *körösztn*ek ejteni, holott sokkal szebben hangzik így. E tekintetben igen jó tapasztata van a tisztább ajkú, tősgyökeres magyar népnek, mely közé a kecskeméti is méltán számítandó, s még az írók is sokat tanulhatnak tőlük.”

Szemléltetésnek okáért Franz Kafka *Kís mese* című példázata ő-ző nyelvjárásban valahogy így festene: „Aszongya ja zegér: – Nini, má’ mögén szűkebb lőtt a világ. Elsőbbet ojan szélös vót, mög is ijettem, hogy sose tanálok ki belülle. Örűtem, mint majom a farkának, mikó’ errül is mög arrul kijebbrül is falakat látok, de ügön messzire. Csak hát ezök a ménkü hosszú falak ojan sebössen mönnek összeefe, hogy mingyán a zutolsó szobába érök, améknek a sarkába’ ott a csapda, oszt’ igenous belenyargalok, ehun-e. – Másfele köllene ám futkosnod! – mongya ja macska, oszt’ mögösi a zegeret.” Kérdés persze, hogy változtat-e az egér helyzetén, elviselhetőbbé teszi-e az egérénél is reménytelenebb emberi állapotot, ha Göre Gábor-osan ő-zve rőfögök, tirpákosan í-zve nyihogok, vagy pestiesen ē-zve mekegek róla? Ő-zve, í-zve, ē-zve vagy ű-zve könnyebb-e megvallanom teljes körű felelősségemet a világ állapotáért? Ha ég a házam, neki álljak-e szőrözni, hogy milyen tájszólásban beszélnek a tűzoltók? Mire a béretem kikapom Párizsban vagy Szatymazon, ha tájszólásban beszélek, tán nem a tőkéseké a haszon?

Sopron utcáin való gyakori csetléseim-botlásaim közben – szeretem azt a várost, én ott már „derék ház-as-tüzes embernek” számítok, habár, akárcsak Schubert *Téli utazásának* vándora, *fremd bin ich eingezogen*, idegenként érkeztem oda – eszembe nem jutna, hogy Sopront Rodostómnak tekintsem, még ha el nem felejtetem is az én Zágonomat: a Duna-Tisza közti homokon lomha nemtörődomséggel eltehenkedő Kecskemétet (Ottlik „mélymagyar szuperfalunak” nevezte; saját

Dickens-fordításairól szólva megvallotta: „Ha előbb jártam volna az Elephant and Castle táján, a Pimlicóban, a Leicester Square-en, angol vonatokon, házakban, vendéglőkben, akkor Pickwick úrék, Copperfield Dávid vagy Martin Chuzzlewit Londonja talán nem hasonlít annyira a magyar fordításban Kecskeméhez.”). Akárcsak Kodály, síklakónak nőttem föl én is, de bennem is mindig élt a hegyek utáni vágy, és én is csak nagy sokára elégíthettem ki. Nem akárhol születtem: a hadikórházzá átprofilírozott Katona József Gimnáziumban – *Вечная слава советским героям!* –, ilyenképpen iktatódva a *Bánk bán* szerzőjének szellemi örökségébe (tőle orzott fordulattal indul és zárul ez a fogalmazvány). Mondogatta is anyám, hogy azért vagyok olyan égetnivaló, mert a hadikórház születésén elcseréltek egy orosz gyerekkel... *Ничего!* „Katona József zsenije révén Tiborc is van olyan történelmi alak, mint Anonymusnak bármelyik alakja – írta Ady. – De milyen rosszul járt volna Shakespeare, ha föltámad, s bekukkant Kecskemétre! Majd megmondta volna akkor neki Katona József, hogy kicsoda az igazi Shakespeare, s mit tud, ha éppen kedve van hozzá, a magyar.” Ezt meg Kosztolányi írta: „Nálunk nem terem kő és márvány. Házainkat ezek híján fából, vályogból, téglából ragasztják össze. A kecskeméti drámaíró sziklákból épített valami szilárdat, keményet, komoran örökkévalót. Rokontalanul szökell az égnek a homokon, a buckákon ez a pompás építmény, oly rokontalanul, amint ő élte le ott földi pályáját. Ezen a sík földön ma is ez az igazság: a tragédia.”

Nem számítva néhány hónapos vendégeskedésemet a vármegyei tömlöcben – az államszocializmus ideológiai tyúkszemeinek többrendbeli megtiprásáért vezekeltem –, a legutóbbi időkgig soha nem laktam a városban, emiatt igazából engem sem „illet meg – ahogy Kodály írta – a »Kecskemét fia« büszke név”. Tőlem is ha „megkérdezték, »hová való születés vagyok«, Kecskemét neve fölcsillanó szemeket és rokonszenvet” keltett mindig, külföldi oktondiakban pedig nem szűnő álmélkodást és hitetlenkedést. Miután lebetűztem, újra meg újra elmondatták velem a szerintük nyilván az ismert világ legeldugottabb csücskében kuksoló szittyá település *allegro barbaro* mekegésű nevét. Egy húron – 442 Hz-re hangolt G-húron – pendülök Kodállal: „Fiatal koromban bankódtam néha, hogy miért nem vagyok én otthon sehol sem úgy, mint az, aki ha végigmegy a falun, minden kapu mögött sógor, koma int neki, és minden házban rokon vagy régi kedves ismerős üdvözlí. Az ilyen ember lelkében mélyebb a humuszréteg, mélyebben nyúlnak gyökerei a talajba. Az ilyenek-

kel összehasonlítva mindig ágrólszakadt, tengő-lengő lénynek éreztem magam, akinek sehol sincs otthona.”

Mi tagadás, én kissé másként vagyok a szülő-városommal, mint a világhírnévre vergődött és a szőrség uborkafájára is fölkapaszkodott Alexander Korda, aki Kecskemétre emlékezve leginkább azt tartotta említésre méltónak, hogy „kicsi, poros magyar városka volt, ahol az emberek másról sem beszéltek, mint a barack áráról”. Emlékei szerint akkoriban „az emberek többsége, a parasztok szörnyű lábbelit viseltek, vagy mezítláb jártak”.

Pedig szőr Alexander az életpályáját meghatározó indíttatást Kecskeméten kapta még kisdíák korában, mikor egy ízben megpillantott az utcán egy hintóból kiszálló, roppant elegáns, sétatálcás, a fényes drapp félcipője fölött kamásnit viselő uraságot. Akkor tette föl magában, hogy addig nem nyugszik, míg neki is nem lesz kamásnija, amit korábban még soha, sehol, senkin sem látott, meg olyan ragyogó félcipője. Ez a látomás lebegett előtte életcélként, és mert „az erős akarat diadalt arat”, vagy mert oltári nagy mázlija volt, minden vágyát sikerült megvalósítania: „Először az a csodálatos cipő, aztán a gyönyörű nők, majd a Rolls-Royce a libériás sofőrrel, a csodálatos festmények, a fenséges borok és ételek, a szivarok...”

Bámulatos egy település! Szabados Kecskemét, Alsó-Magyarország első mezővárosa... Az indóház falán emléktábla: „Itt született 1882. december 16-án Kodály Zoltán, aki a magyar népdalt szerte a világba elterjesztette, és mögtanította az embörsésgöt kesztyűbe szolmizálni. Ahányszor csak játsszák valamelyik művét, Magyarországra is gondolnak egy csöppet: nem lehet utolsó ország, ahol ilyesmi mögteröm.” Fölirat az indóházi férfivizelde falán: „Szeretközzé, ne háborúzzá – vagy lögyön részöd mind a kettőbe: házassoggy mög.” Az utcák jobb oldalán nem esik az eső, és nem fúj a szél. Némelyik utca jobb és bal oldala éjszakánként helyet cserél egymással. Csak minden harmadik akácfa vet árnyékot. A kecskeméti palacsintának szárnya van és dorombol, szemben a szőrös és kelepelő nagykörösi palacsintával. A kutyák két lábon járnak, és ő-zve ugatnak. Nem a lepkék égnek el a gyertyalángban, hanem a gyertyák válnak pillangóvá. Az öregtemplom nagyharangja sose kondul meg tizenháromszor, mert a tizenkettediket rögtön a tizennegyedik kondulás követi. A városháza órája viszont bikanyakú következetességgel örökösén 13 óra 13 percet mutat. A városháza körüli három templomból – kettő papista, egy meg kálvinista – éjfélkor lejönnek a harangok, és pirkadatig ultiznak a Fő téren. Közelebb

óvakodik és körülöttük téblábol ilyenkor az Újkol-légium, a Cifrapalota meg az egykori zsinagóga; imádnak kibicelni. Ha elfogják valamelyik harang piros ultiját, víg kongás-bongás tölti be az éjszakai Fő teret. Amúgy meg a becsület és önismeret városa, az Esti Kornél halhatatlan szelleme iránti mélységes tiszteletből kifolyólag. A város irodalmi folyóiratának sötétszürke borítójára sötétszürke betűkkel van rányomtatva a lap címe: *Dögunalom*. A helyi újságoknak ilyen nevük van: *Napi Maszlag*, *Blöff*, *Népbutítás*, *Heti Agyatlanító* – legalábbis a városi főmetafizikus szerint így kellene hívni őket... Szorgos vājárok titokban ássák már az alagutat, amin át egyenként kimentik a Vadaskert fantázia-nevű siralomházba életfogytiglan bebörtönzött átlatokat, és szabadon engedik őket a Kiskunsági Nemzeti Parkban. Ha ezzel végeztek, aláknázzák a Malom Centert, és a föld gyomrába süllyeszti, hátha nem ökrendezi vissza.

Mindezeknél is különlegesebb helyi sajátosság, hogy vásáros ünnepeken – de csak akkor – nem tesz ki pokollá az emberek életét, nem okoznak méhen belüli elváltozásokat a nőknek és nemzőképeségük elapadását a férfiaknak az év összes többi napján reggeltől estig apokaliptikus robajlással a város fölött kötelékben röpködő szuperszonikus katonai gépek (nem azonosak azokkal az alvilágból fölfingott aeroplánokkal, amelyek kondenzcsikoknak és gomolyfelhőknek álcázott mérgező lepedékeket okádnak az égboltra); alighanem a Hétfejű Szárnyas Galuskaszörnyet próbálják becserkészni és lepuffantani, de szemmel láthatóan és füllel hallhatóan sohasem sikerül nekik. *És amit nem látott még a világ, / Országod őrzik idegen fikák* – írta *Jubilate!* című poémájában Vajda János. Az imént idézett főmetafizikus szerint azért vannak örökös készenlétben az „idegen fikák”, hogy írmagjában fojtsanak el mindenféle zendülést, és ha szorul a kapca, miszlikbe bombázzák Petúr bán leszarmazottait, Tiborc ivadékaikról nem is szólva. Ég és föld magukat teljhatalmúnak képzelő urai netán a levegőget szaggató irtózatossá robajjal próbálják elejét venni, hogy Tamási Áron nyomán „varázslatos városként”, „tündéri városként” emlegethessük Kecskemétet?

„*Kedskő-méga*, hol keverve nincs be még a szentkori pásztori kún-magyar szív!” – írta Katona József a *Bánk bán* ajánlásában. Vahot Imre szerint a kecskeméti magyarság „igen becsületes jellemű, emberségtudó, szorgalmas, mértékletes, józan értelmű s vidám kedélyű, és korántsem oly vad és szilaj, mint némely rövidlátók a külfölddel el akarták hitetni”. Azzal hízelgek magamnak, hogy a szellemi málhámban – vagy mondhatnám

így is: a kecskeméti tarisznyámban – nem a séta-pálcák, kamásnik, fényes félcipők, Rolls-Royce-ok, libériás inasok, csodálatos festmények, fen-séges borok, ételek meg szivarok utáni vágyako-zás volt a vezérmotívumként szolgáló útravaló, a „hamuba sült pogácsa”, hanem a kecskeméti tör-zsőkös magyarok emberi tartása és „kerekajkú beszédmódja”, ami már kiskölyök koromban a vé-rembe ivódott.

Hiába vagyok idestova fél emberöltőnyi ideje nyugat-pannóniai lakos, s ebben a minőségemben (már ha ez minőség) szívesen ögylgek a sok válto-zatú pannon tájakon, nem lelem meg bennük azt a patinát és lelket, amit – gyerekkori bevésődés, soha ki nem nőhető elfogultság – a Kiskunságban, kivált Kecskemétben meg Félegyházában. Az említett két város, sőt a Kiskunság egésze az én szememben, akárcsak Illyés Gyula szemében Sárszentlőrinc, aranyportól ragyog: Petőfi születésének, fölcsepe-redésének, eszmélkedésének mértani helyeként. Parázslóan elevennek érzem az ő szellemi jelenlé-tét ezen a tájékon.

Az egyre távolabbi messzeségekbe kóborlá-sok évtizedei után csak mostanában – a műkert-városi alkotóház vissza-visszatérő vendégeként – kezdtem pótolni a szülővárosommal való közele-bi megismerkedés mulasztását, és kideríteni: „be van-e már keverve” a pandémiával megfélemlít-tett, sarokba szorított és sakkban tartott kecske-méti magyarok „szentkori pásztori kún-magyar szíve”? Hányukból lett a kovidita egyház oltárán föláladozott oltásbirka? Csakugyan mobilidióta a la-kosság kétharmada? Igaz-e vajon, hogy a végét járó hiénakapitalizmus jellegtelen tömeglénné züllesztő társadalmi körülményei között is olyan „becsületes jelleműek, emberségtudók, szorgal-masak, mértékletesek, józan értelműek s vidám kedélyűek”, amilyenek Vahot Imre jellemezte őket a 19. század közepén, a hűbéri kötelmek közül tő-kés termelési és tulajdonviszonyokba való áthur-colkodás korában? Vagy fogott rajtuk a társadalom mérnökeinek rontása – Vakulj, magyar, butulj, pa-raszt! –, s igaza van a városi főmetafizikusnak, hogy ez nem Dózsa és nem Petőfi, hanem Lamberg és Latour népe, és igaza van a gőzösről széttekin-tő Adynak: az „Alföldre lenyargalt, szűk, vén fejű magyar nép”-nél „nincs is e nagy világon szánan-dóbb nép”?

A Szegedről Sopronba csöppent csaplárosné ilyesmiket juttat eszembe, meg egy öreg csavargó latrinán ücsörgés közben koholt klapancaiát:

*Ne a Tisza mellé, hanem bele,
a folyó mélyire temessetők,
ha kilehelöm a párámat –
de még élők, hát szeressetők!*

Akinek nem tetszik, ne adja hozzám a lányát, mon-daná Tömörkény, a szögedi lelkület, az ő-ző tájéjtés aranybányásza, a magyarul értés és írás utolérhe-tetlenje. Vannak napok, amikor – elundorodva a rút új világrend kitermelte műemberektől, művészettől és művészekről (vö. *tűzvész* → *dögvész* → *művész*), csömörletesen ráunva mindenre, ami *modern*, a rabséta vak ügetésével masírozva az utolsó szoba sarkában rám váró csapda felé – hagyom, hogy erőt vegyen rajtam a kozmikus provincializmus, oszt’ a Duna–Tisza közibe’ termött írók közű’ Katonán mög Petőfin kívű’ sönkit sē üsmerök ē’ Tömörkényné’ nagyobbaknak.

„De az oltáron bicikliző betyár hétszentségit, hát Nagy Lajos?”

– Mögengedöm, ű sē vót kutya... Az ám, mög Ottlik Géza! Űtet is számításba köll vönni, hiszön az édősanyja, Szabó Örzse Kecskemétön születött. Pócze Borcsa mög Szabadszálláson, úgyhogy Jó-zsef Attila is kunsági fi, mint annak a röndje.

Ezt keresem a Tisza partján. S mit találok, ha tükörbe nézek? Nem egy hétpróbás tollkoptató vi-harvert, csalafinta ábrázatát, aki cselesen távolság-tartó pátosszal igyekszik – abban a hiszemben, hogy saját szavainak üstökénél fogva kiránthatja magát a kátyúból – hitet tenni anyanyelvébe és szü-lőföldjébe gyökerezettségéről, hanem egy számár-fülű, majomképű pávát.

Nincs mivel büszkélkednem. Napszédítő tol-lak? A vármegyeházák száma, melyek tetejére el-mulasztottam fölszállni, egy híján húsz. Rajtam fog száradni, ha elveszünk egy szálíg. Elveszünk egy szálíg, ha szorgos vajúrok nem ásnak szerte a föld-golyón titkos alagutakat, amelyeken át egyenként kilopkodják közülünk a munkánkon élőlakódó, a föl-di élet teljességére nézve közveszélyes főparazitá-kat, hogy egy lakatlan szigetre telepítsék, vagy „soha-viszont-nem-látásra” a világűrbe parittyáz-zák őket.

– Gördülj, elmegyümölcs! – mondja szargalacsin-jának a szépírói hírnévre áhítózó ganajtúró bogár. Bol-dognak kell elképzelnünk a ganajtúró bogarat: Katona József, Petőfi, Tömörkény, Móra, Kosztolányi, Juhász Gyula, József Attila, Nagy Lajos, Ottlik s legkiváltképp Rózsa Sándor lábnyomain görgetheti elmegyümöl-cseit a homokban.

NOVOTNY TIHAMÉR

Az egyidejűség relativitása

Tematikus válogatás a Gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Központ gyűjteményéből

(Etyeki Műhely, 2022. szeptember 8–30.)

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

Ferencz Zoltán képzőművész, grafikus a Gyergyószárhegyi Alkotóközpont 2014-től datált művészeti vezetőjeként egy rendkívül gondolatébresztő, mondhatni, szellemes és tanulságos kiállítást segített napvilágra az erdélyi illetékességű Kulturális és Művészeti Központ majd ötven évet átölelő régi és új anyagából válogatva az Etyeki Műhely ötletesen átépített és felújított modernen tetszetős helyiségeiben. A meglepő kapcsolódási pontokat hullámoztató téma szempontjából egyáltalán nem mellékes, hogy alkotónk egyszersmind a személyiségjegyek és a kultúra, valamint az identitások és a társadalmi-szellemi közeg, illetve az ősiség (szakralitás) és modernség (no meg a lelkiség) összefüggéseinek hivatott kutatója. Ugyanakkor a tárlat másik szervezője (a gyakorlati értelemben vett társkurátor) Zakariás István festőművész volt, aki elnöki minőségében a MAMŰ Társaság Kulturális Egyesületet képviselte, tudniillik e szervezet aktív tagságának igen sok szereplője kapcsolódott be az 1974 óta működő, és a fordulat évétől többszörös megújuláson, illetve átszervezésen áteső patinás művésztelep legújabb kori történetébe és munkájába. Ám a kiállítás előzményeként meg kell említenünk azt a retrospektív, kizárólag tájorientáltságú tárlatot is, amelyet 2022 április–júliusában *Egy újratöltött szellemiség* címen a Gödöllői Királyi Kastély reprezentatív falai között mutattak be a magyarországi érdeklődőknek. A 70 tájfestményt felvonultató manifesztáció anyagát a gyűjtemény több mint 2400 darabot számláló sokrétű és sok műfajú műtárgykészletéből szintén Ferencz Zoltán válogatta, aki nemcsak a tárlat kurátora, de az ehhez kapcsolódó könyvkatalógus szerkesztője és tanulmányírója is volt egyben.

Most, hogy jobban megértjük az egykor Zöld Lajos újságíró, Gaál András és Márton Árpád festőművész alapította, az erdélyi magyar és román alkotók otthonának szánt Barátság művésztelep (más néven művésztábor) történetét és szellemiségét, a szerzőnek ebből az írásából idézek: „A szárhegyi művésztelepek életében az első nagy változást kétségtelenül az 1990–94 közötti időszak jelentette. Amíg az ezt megelőző másfél évtizedet a kolostor- és kastélyépítés jellemezte, és az ez idő alatt létrejött gyűjtemény kétségkívül a hazai képzőművészet akkori időszakának egyik keresztmetszete, addig '90-ben megnyíltak a határok, és lehetőség adódott a határon túli művészek meghívására is. Ez az időszak hozta el azt a hön áhított változást, amiről addig csak álmodtak a táboralapítók. [...] A többszöri vezetésváltás, a szervezőgárda megfiatalodása, a '98-as Túlsó P'Art művészcsoport által szervezett, új irányvonalakat jelző telep egyre inkább előkészítette a világszinten is jegyzett KorkéP tábor megszületését, amely elsősorban Siklódi Zsolt, az alkotótábor művészeti vezetője és Erőss István, a művésztelep meghívott művészeti tanácsadója nevéhez kapcsolódik.”¹

Az egykori szárhegyi művésztelep legfőbb jellegzetességei közé tartozott tehát egyrészt a nyitottsága, a minden műfajt, stílust, eszközt, technikát és elképzelést befogadó törekvése, másrészt a természet, a környezet iránt való érdeklődése, kötődése, elköteleződése.

„A válogatás során azokat a festményeket igyekeztem kiválasztani, amelyeket a természet ihletett. A táboralapítók mesterei ugyanis a plein air hazai központjának számító nagybányai művészteleppel ápoltak szoros kapcsolatot, így óhatatlanul magukkal hozták és messze sugározták a nagy elődök szellemiségét. Az avantgárd csoportosulásokkal is folyamatos kapcsolatot tartó Baász Imre mellett a nagy elődök között találjuk a valamikori nagybányai művésztelep aktív résztvevőit, köztük Aurel Ciupét és Balla Józsefet, akik az egykori Nagybánya iránti nosztalgiából jöttek annak idején Szárhegyre. Az ottani környezet szolgáltatta az alapot, amelyből a Nagybánya szellemiségéhez közel álló művészek szín- és formavilága tovább táplálkozhatott” – nyilatkozza Ferencz Zoltán a Magyar Nemzet újságírójának a gödöllői kiállítás kapcsán.² A cikk írója pedig hozzáteszi (nyilván a kurátor tájékoztatása alapján), hogy: „Szárhegyen már az alkotóműhely létrehozásának kezdetén eldöntötték: nem törekednek új iskola megteremtésére, legyen és maradjon a tábor szélesre tárt ablak a világra, váljon a teljes romániai kortárs képzőművészet keresztmetszetévé azáltal, hogy minden

stílust, irányzatot befogad és tisztel. Szárhegyen mindenki azt fest, rajzol, farag, amit akar, fogalmazták meg, nem nyilvánosan pedig azt is hozzátették, hogy ami pillanatnyilag nem tetszik a hivatallóságoknak, az raktárban várja majd ki a jobb időket.”³

Ferenczi Zoltán előtt ezeknek a jobb és új időknek egyik tevékeny alakítója az a Siklódi Zsolt (1966–2017) képzőművész volt, aki 2005-től 2013-ig a Gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Központ művészeti igazgatójaként történetesen a természetművészetben oly specifikusan jeleskedő marosvásárhelyi ős MAMŰ-ből kifejlődő budapesti új MA(születő)Mű(vek) Társaság „fiók-szervezeteként” működő Túlsó P'Art csoport fiatalabb alkotóival, elsősorban Erőss Istvánnal is megtalálta a hangot. Így a befogadói attitűd valódi nyitottsággá, a plein air természeti-környezeti kötődés új nézőpontú, a konceptualitást is előtérbe helyező természetművészetté vált, alakult a művésztelep életében.

Ezekre a fontos mozzanatokra a következőképpen emlékezik Siklódi Zsolt *Önéletrajz helyett* című jegyzeteiben: „A Gyergyószárhegyhez köthető művészek a '70-es, '80-as években is a természet és a rurális táj ábrázolásában vélték megtalálni a politikai ellenállás kifejezését, a tradíció és a környék történelmi folytonosságának vállalását. Tették mindezt, vállaltan, a nagybányai hagyományokra alapozva. Az időközben felnőtt újabb generációk ma igen ambivalens módon viszonyulnak ehhez a kifejezési formához. Sokan egy retrográd kifejezőmód megtestesülését látják benne, mely nem alkalmas azokra a főleg szociológiai jellegű kérdésfeltevések megjelenítésére, amelyek a legfiatalabb generációkat foglalkoztatják. Ugyanakkor az utóbbi években egyre inkább tudatosuló környezeti problémák okán a természet mint téma, úgy tűnik, újból a művészeti diskurzus részévé válik.”⁴

A háromfelé ágaztatott évi három művésztelep főbb feladatai tehát az új időszámítás szerint a következőkre irányultak: a megteremtett értékek átmentésére, valamint a tábor rangjának és hírnevének konstruktív (és korszerű) módon történő továbbfejlesztésére; a természetművészeti alkotások létrehozására; illetve az európai képzőművészeti egyetemekkel együttműködve rezidens programok, úgy is, mint közös tanár–diák alkotótáborok szervezésére.

A Túlsó P'Art művészcsoport által 1998-óta szervezett tábor tehát előkészítette a világszinten is jegyzett KorkÉP nemzetközi művésztelep megszületését, amelyre így emlékezett a még élő Siklódi Zsolt: „A KorkÉP művésztelepet Erőss István képzőművész társammal szervezzük közép-generációjú művészek számára. Erre a művésztelepre romániai, magyarországi és távol-keleti művészeket hívunk meg, melynek fő célkitűzése: természetművészeti alkotások létrehozása. A művésztelep koncepciójának megfelelően kísérletet tettünk olyan témák meghatározására, melyek lehetőséget teremtenek a különböző földrajzi régiók művészetének összekapcsolására (ilyen témák többek között a táj, a szakralitás stb.). A művésztelepre sikerült egymástól független, de hasonló módon gondolkodó képzőművészeket meghívni, mint pl. Dél-Koreából a Yatoo művészeti csoportot és a MAMŰ Társaság művészeit.”⁵

Ennek a távoli kultúrákat összehozó, összekötő, összeforrasztó szellemiségnek igen beszédes szülöttei Siklódi Zsoltnak azok a *Kompatibilitás-sorozat* címen jegyzett plasztikái, amelyek tökéletes érzéki konceptualitással egyesítenek egymással látszólag összeférhetetlen anyagokat (bronzot és követ, fát és fémet, követ és fát) szintézist teremtő szerves műalkotásokká. S amelyek közül – és ezt most néminemű bíráló értetlenséggel jegyzem meg – egy sem szerepelt az etyeki kiállításon, holott az *egyidejűség relativitása* „márkanévnek” a sorozat bármelyik darabja az emblémája lehetett volna. Ugyanis az etyeki tárlat – szemben a gödöllői kiállítás „egysíkúságával”, amely elsősorban a Nagybánya iránti nosztalgiából alkotó művészek munkáira alapozott – épp az időben és térben elkülönülő, de a kiállítóhelyiségnek ugyanabban az atmoszférájában, pillanatában megjelenő különbözőségek és különféleségek közötti kapcsolódási pontokra helyezte a hangsúlyt.

A kiállítás kurátorainak koncepciója: mivel az Albert Einstein-féle speciális relativitáselmélet szerint „nem állíthatjuk azt a tér különböző pontjain bekövetkező eseményekről, hogy abszolút értelemben egyidejűek”,⁶ hát mesterségesen kell teremtenünk ilyen varázshelyzeteket. Vagyis az *egyidejűség relativitása* értelmében az ahány valós műalkotás, annyi metaforikus sebességű jármű térben és időben elképzelése – darabokban és összefüggésekben számolva –, ez egyszer mind a látóterünkbe akad. Azaz, ezt úgy is mondhatnánk az Etyeki Műhely mesterséges tér-idő-mátrixában, műtárgy-kontextusainak hálójában állva, hogy: ahány jármű, annyi lehúzott ablak, amelyen keresztül az alkotók kezét foghatnak, szemkontaktust teremthetnek egymással. És természetesen ugyanezt megteszik a művek is a nézőkkel, értelmezőkkel, kódfejtőkkel.

Többféle irányból közelíthetünk a kiválasztott 41 művész összeválogatott majd félszáznyi alkotásához. Egy kis utánajárással például egyből kiderül, hogy a munkáik által megidézett művészek idővonalán a rangidős 1900-ban, a legfiatalabb 1999-ben született, s hogy az első műtárgy 1974-ből, míg az utolsó 2022-ből származik. Persze ezek csak érdekes vagy éppen érdektelen számadatok. Sokkal fontosabb ennél, hogy a tárlat vezér- vagy visszatérő motívuma maga a természet. A természet mint látvány, amely gyönyörködtet, amelyhez ragaszkodunk, amelyben élünk, tevékenykedünk, építkezünk, állatokat tartunk, nevelünk, s használjuk adottságait, igyekszünk megfejteni titkait. A természet, amit az ember újraalkot, utánóz, imád, megnéz közelről nagyítóval, de a magasból, akár madártávlatból is. A természet, amelyhez lakója fohászkodik, amellyel játszva azonosul, amelytől okulva okosul, s amelyet, ha éppen úgy kívánja szükséglete, tönkretesz, kívágja, elpusztítja, elégeti fáit...

Mivel a kiállítás egyszerre ütközteti és összekapcsolja, szembeállítja és egymáshoz rendeli a hagyományos és új táj-, illetve természetszemléletet, a régi eszközöket és a modern médiumokat, célszerű lenne meghatározni, hogy mi a különbség a tradicionális tájábrázolás és kortársi természetművészet között.

Míg a hagyományos (ecsetekkel és rajzi eszközökkel dolgozó) felfogás – értem ezalatt a jelen lévő posztnagybányai stílus számtalan változatát – elfogadja, sőt önálló, teremtet, kívülről szemlélt, sérthetetlen entitásként kezeli a természet egészét, annak minden arcváltozatát és részletét, amelynek ábrázolásához, valamint a látvány inspirációjához és valamilyen fokú megtartásához – bár belevetített érzelmekkel, szubjektív hangsúlyokkal, célzatos szándékokkal és összefüggő stilisztikai eszköztárral – a végsőig ragaszkodik.

Ezzel szemben a kortársi természetművészet – amely egyben új természetszemléletet is jelent – nem akar sem utánózni, sem ábrázolni, sem másolni, sem szubjektíven értelmezni. Ellenkezőleg! Sokkal inkább akarja annak külső és belső törvényeit mélyrehatóan, objektívan, koncepciók mentén tanulmányozni, elemezni, feltárni és energiáit működtetni, efemer képződményeit, mulandó anyagait, felkínált szerves és szervetlen matériáit, élőlényeit, vegetációit teremtetően, cselekvően kombinálni, ártalommentesen, körforgásszerűen felhasználni, valamint az ember okozta hibákat, sérüléseket agitatívan kijavítani, s nem utolsósorban az ipari civilizáció okozta sebekre figyelemfelkeltően rámutatni. A természetművésznek maga a természet a kelléktára, a médiuma.

„Az ember ismét a természet részének kívánja érezni magát, s ezt úgy deklarálja, hogy művészi gesztusait a természetnek ajánlja fel, a természetes körforgás részeként értelmezi. Ezzel az alkotói attitűddel a művész az örökérvényűség és az örökkévalóság paradigmáit kérdőjelezi meg, s a halált – az elmúlás felülkerekedését az életen – mint szerves, lényegi alkotóelemet építi bele műalkotásába. [...] A Föld az otthonunk, abból vétetünk, és oda is térünk vissza” – helyezi el a természetművészet egyik szegletkövét Lipkovics Péter képzőművész *Az efemer matéria mint az elmúlás médiuma a kortárs szobrászat néhány alkotásában* című dolgozatában.⁷ S ezzel a definíciójával mintegy megerősíti bennünk azt a felébredt gondolatot is, hogy az örökkévalóságot nem a romlandó, széteső anyagokban, hanem az oszthatatlan szellemiségben, szellemben, lélekben (Istenben) kell keresnünk.

Ám ez a kiállítás nem pusztán a C-printeken megörökített természetművekből áll, hanem más egyéb, e gondolkörhöz újabb technikai médiumokat (video, számítógép, GPS-navigáció) és kombinatív eszközöket használó konceptuális, azaz fogalmi alapú, mégis érzéki megjelenésű objektumokból, installációkból és látszólag hagyományos felfogású szobrokból, festményekből, grafikákból épül, szerveződik egységes, a természeti témákra más és más módon reflektáló egésszé. Tehát a technikák, az anyagok és műfajok mellett talán még fontosabb az a *rengő koordináta-rendszer*, az a szenzitív gondolati háló, amelyet maguk a művek gerjesztenek és hullámoztatnak maguk körül az *egyidejűség relativitásában*.

A tárlat valójában négy egymásba kapcsolódó helyiség, egyszersmind egymástól jól megkülönböztethető művek tematikai egységére és képzettársításos oszcillációjára épült, azaz értelmezésben egy virtuálisan szerveződő sakkjátzsma folyamatára hasonlított. Ennek az írásnak a szűkös keretei nem engedik meg az egymással többszörös párbeszédet folytató munkák részletes, aprólékos elemzését, így most csak egy-egy súlypontot kiemelve, nagyvonalakban rajzolnám meg a szóban forgó művek kapcsolódási térképét.

A nagyterem főszereplője (témája, tárgya, érzelme, gondolata) tehát – amelyben leginkább keveredett a régi és az új mediális szemlélet – maga az erdélyi táj volt, benne az építményekkel, házakkal, udvarokkal, csűrökkel, állatokkal, szekerekkel, munkaeszközökkel. A hagyományos és az avantgárd nyelvezetek már-már észrevehetetlen természetességgel fésülődtek össze, olyannyira

huncut leleménnyel passzoltak egymáshoz, valamint koccantak, illetve néztek szembe vagy kacsin-tottak össze a témák. Így került egymás mellé Ütő Gusztáv napfelkeltés vagy naplemenős festmé-nyének természet-cselekményművészeti *Égi jelenése*, Herman Levente hópelyhek által lebegőssé varázsolt, valószerűtlenül valós téli ipari tája, Horváth János fényárban úszó *Szénásszekere*, Aszta-los Zsolt *Bibliába csomagolt* kerti szerszámai, Pál Péter ganékokból épített land art művének C-printje, Barabás István nyári színekben égő, enyhén felülnézetű, dimbes-dombos, szekeres tájké-pe, amelyre Scarlione Maria madárnézetű *Dombok* című fektetett kőfaragványa és Éltes Barna to-rony- és tájtektonikát idéző faszobra válaszolt. Vagy így feleltek egymással Mehdi Godoni festett háziállatai Ferencz S. Apor manipulált színes C-printen megörökített két védősisakos figurájának nyakba akasztott „csodaszarvasaival”. Elekes Károly „*Színre bontás*”-os szürke tájképe (talán értsd: „Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert Isten”),⁸ benne a kerek kék középpon-tú keresztény szimbólum emblematikus rajzával (értsd: Legyetek okosak, mint a kígyók – Legyetek szelídek, mint a galambok)⁹ így polemizált Filip Gajewski a színes szárhegyi táj felett zászlószerűen lebegő CMYK vonalmotívumos C-printjével. De akadt ebben a teremben néhány más példa is a har-monikus együttállásra: Aurel Ciupe árnyas erdei *Sétányára* szinte válaszoltak Pál Péter *Egy fa ár-nyékát* kövekből kirakó természetművének fotói. És elgondolkodtató kétidejű párost alkotott Hor-váth Levente *Csűrmemória* című olajképe Márton Árpád *Csűr székkal* jelölésű képével.

A kisterem alkotói korban egyetlenegy (Kusztos Endre: *Gyökerek*) kivételével mind a természet-és a konceptuális művészet kortársi képviselői voltak. Témáiknak hívószavai a fenyő, fejsze, fa, fűrész, fészek fogalmak köré rendeződtek. Öry Annamária megfestette a *Fenyőt*, legalábbis annak látható egyharmadát. Doró Sándor fenyőfát állított a sziklaszerűen ülő nőalakja elé. Miklós Hajnal *Képzelt tájat* festett fenyőfákkal. Kovács Kinga *Függőágyhoz* fenyőágakat gallyazott fejszéinek pihe-nőül. Pokorny Attila lefűrészelt, fűvön fekvő, villás száraz *Faága* százlábú gyökeret eresztett a talaj-ba. Erőss István élő fát imitálva állt egy tövében elfűrészelt, gyökerestől kitépett facsonk tetejére. Elekes Károly ólomba öntött, „*Bársonyon futnak perceim*” feliratú fejszét egy kék párnával megfe-jelt fenyőfa asztalra helyezte. Pető Hunor *Csapás-Hommage à E. K.* című C-printjének fenyőtönkjébe egy valódi fejszét vágott tisztelete jeléül. Posta Máté káoszt teremtett és rendet rakott felhasogatott fáiból olajfestményén. Baráth Fábán *Egy erdő emlékére* állított szobrot égetett farönkből, amelynek egyik hasítékát bronzból öntötte ki, és helyezte vissza az elszenesedett torzóba. Ionel Mihai méhvi-aszból mintázott sebzett fakérget, amelyből szemet tévesztő csonkot hengerített. Tasnádi József fémszálakból és falécekből fészket rakott egy kimustrált Dacia tetejére, amelybe egy műanyag fla-mingót állított, majd az egészet egy drón-kamerán keresztül a magasból szemlélve egy videofilm-ben örökített meg. Bár Christian Opriș grafikáinak fűrészlap formájú nyomódúcai kivágott erdőrés-leteket ábrázoltak, nem ebben a teremben, hanem az átjáróban szerepeltek, koncepciójuk és témá-juk szerint mégis idetartoztak.

Az átriumban található művek főszereplője a gyergyószárhegyi Szármány-hegyen található 15. századi Szent Antal-kápolna volt. Polgár Botond *Szárhegyi haiku* című munkájának két rusztikus változatát a torzók megalkotásának általa oly bravúrosan művelt műfajába álmódva szárhegyi márványból faragta ki, amelynek vörös és fehér színe éppúgy utal viharos történelmünkre, mint a sziklára épülő ház (templom és egyház) megtartó erejére, valamint örökérvényűségére. Lipkovics Péter *Vízgyűrűk* című természetműve az előbbi metafora másik aspektusát ragadta meg, mely sze-rint a szegletkövekre épülő templom egyre növekvő, újabb és újabb hullámgyűrűket vet maga körül. Koroknai Zsolt *Bedrótozott táj* jelölésű konceptuális objektje egy olyan funkcionális kristályrádió modellje, amelyet „rókalyuk rádió”-nak hívtak az első világháborúban. Ez az egyszerű szerkezet, amely pengét, grafitceruzát, dróttekereszt stb. tartalmaz, egy szénapapú fejhallgatóval áram nélkül is be tudja fogni a középhullámokat. Így kapcsolódott össze a grafikus szemléletű kombinált objektben a kápolna képe a hely szellemével, a templom fémszálból mintázott anten-naformája a „tiltott” (a titokzatos) üzenetek és információk megszerzésével, vagyis a tájművészet-tel.

Végezetül meg kell említenünk Lipkovics Péternek azt a vasból, fából és kenderből felépített, rendkívül szemléletes, *Sáreső* című metaforikus kulisza-szobrát és Vass Sándornak azokat a nap mint nap aprólékosan megörökített és továbbrajzolt részletgazdag, leginkább felülnézeti termé-szetsávjait, amelyeket egymáshoz illesztve talán azóta is folyamatosan bővít és dátumoz, valamint a GPS-koordináták segítségével bemér, azonosít és adatol a végtelenségig...

JEGYZETEK

¹ Egy újratöltött szellemiség – A Gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Központ retrospektív kiállítása, 2022, 16–17.
² CSINTA Samu, *Jobb idők tárlata Gödöllőn – Egyedi összeállítás látható a gyergyószárhegyi alkotótábor értékeiből.* <https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/04/jobb-idok-tarlata-godollon>
³ Uo.
⁴ *Egy lezáratlan életmű dokumentumai – Siklódi Zsolt 1966–2017*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2018, 48.
⁵ Uo., 49.
⁶ <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=az+egyidej%C5%B1s%C3%A9g+relativit%C3%A1sa>
⁷ http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5123/1/127_136_Lipkovics.pdf
⁸ 1Kor 13,12
⁹ A talált címer szimmetrikus feliratának eredete: „Íme, én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé: legyetek tehát okosak, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok” (Mt 10,16).

ÚTŐ GUSZTÁV, Égi jelenés II., 2015, olaj, vásznon; HERMAN LEVENTE, Tél volt és hideg és hó, 2021, olaj, vásznon

HORVÁTH JÁNOS (1936–2021), Szénásszekér, 1993, olaj, vászon

ASZTALOS ZSOLT, Bibiliába csomagolt... (kerti szerszámok), 2015, objektumok

PÁL PÉTER, Ganyé, 2017, C-print

BARABÁS ISTVÁN (1914–2007), A mezőn, 1980, olaj, vászon

FERENCZ S. APOR, Szarvassal nyakukban, 2022, C-print

MEHDI GODONI, Tehén a farmon, 2012, akril, vászon

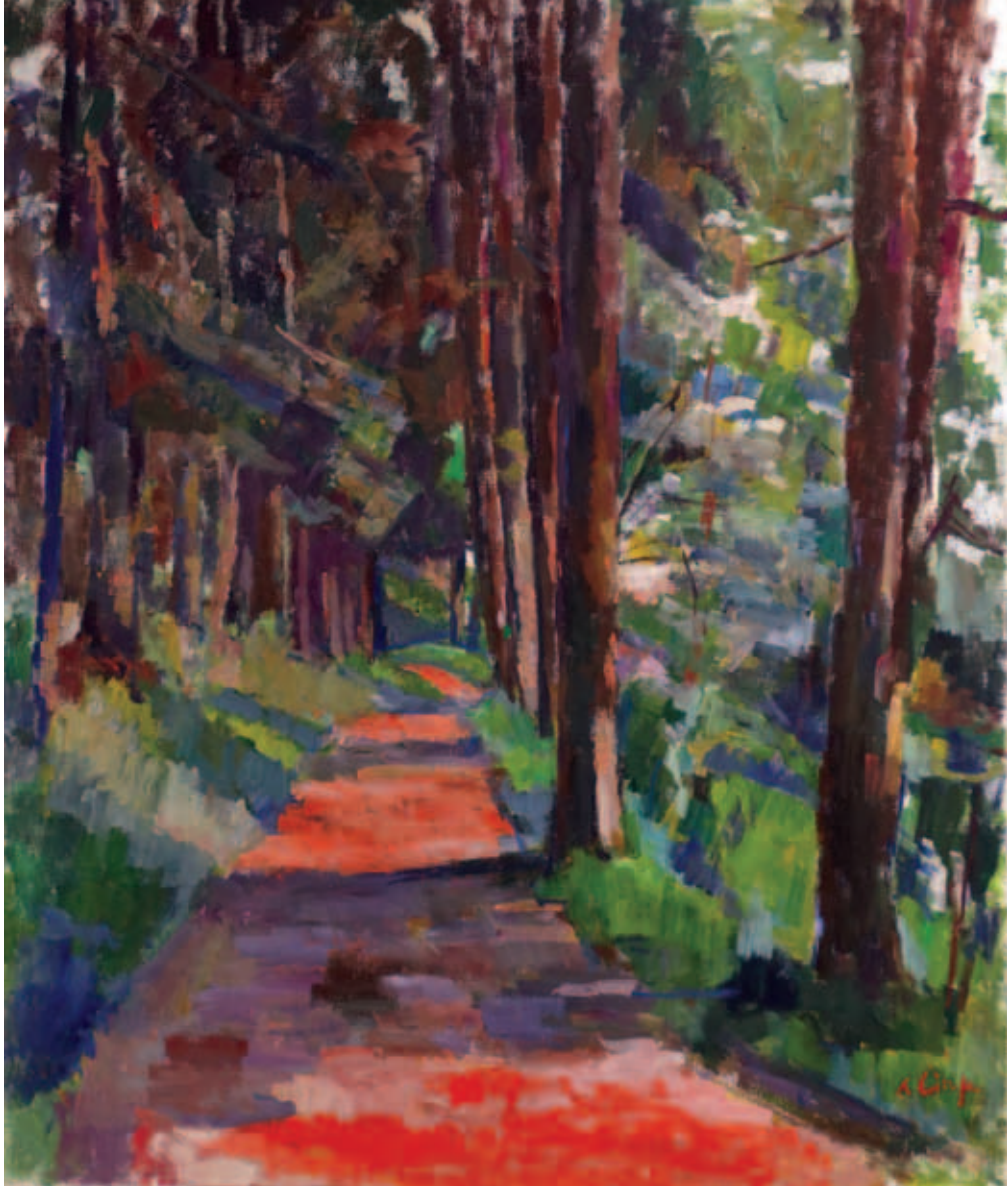
FILIP GAJEWSKI, AR CMYK vonalak, Szárhegy, 2007, C-print

ELEKES KÁROLY, „Színtre bontás”, 2004, olaj, vászon

AUREL CIUPE (1900–1985), Sétány, 1984, olaj, vászon

PÁL PÉTER, Egy fa árnyéka, 2011, C-print

SIMON ENDRE (1936–2022), Mező, 1974, olaj, vászon;
GHEORGHE OLARIU (1929–1984), Szárhegy, 1975, olaj, farost

SÖVÉR ELEK (1937–1982), Udvar, 1974, akril, papír;
D. KELLER KORNÉLIA (1909–2001), Tájkép, 1979, olaj, vászon

MÁRTON ÁRPÁD, Csűr székkel, 1977, olaj, vászon;
HORVÁTH LEVENTE, Csűr memória, 2014, olaj, vászon

PLUGOR SÁNDOR (1940–1999), A kertben, 1977, akril, papír;
SZABÓ ÁBEL, Gumicsizma vödörrel, 2008, olaj, vászon

ZSOMBORI BÉLA, Kendermagos, 2017, márvány; ÉLTES BARNA, Szobor, 2014, fa

**KOVÁCS KINGA, Függőágy, 2017, C-print;
ELEKES KÁROLY, Relikvia, 2022, fa, fém, párna**

POKORNY ATTILA, Fa, 2017, C-print;
PETŐ HUNOR, Csapás-Hommage à E. K., 2020, C-print

POSTA MÁTÉ, Káosz és rend, 2018, olaj, vászon

MIKLÓS HAJNAL, Képzelt táj, 2019, színes tus, vászon

ERŐSS ISTVÁN, Gyökér, 2010, C-print; IONEL MIHAI, A lényeg, 2017, méhviasz

TASNÁDI JÓZSEF, Dacia Flamingó (A létező változó), 2021 (videokép-részletek)

CSATÓ ANITA

gobelin

CSATÓ ANITA (1991) Eger

keretre feszítéd a vásznat,
mint Isten az égboltot másodnapon,
összegabalyodott cérnákat gubancolsz ki,
tűbe fűzöd az éjszaka színeit

ez az egyik kedvenc emlékem,
ahogy nézlek, hogy kötöd tört öltéssel
a tegnapot az anyaghoz

túl hamar lesétáltunk a kijelölt ösvényről
azon a hétvégén, azt mondtad,
nem baj, így is megérte,
láttuk az erdő addig ismeretlen zugait,
láttuk, hogy isszák ki az állatok
a tó vizéből a fényeket, hallottuk
a neszeket, amiket csak
eltévedt turisták képzelnek

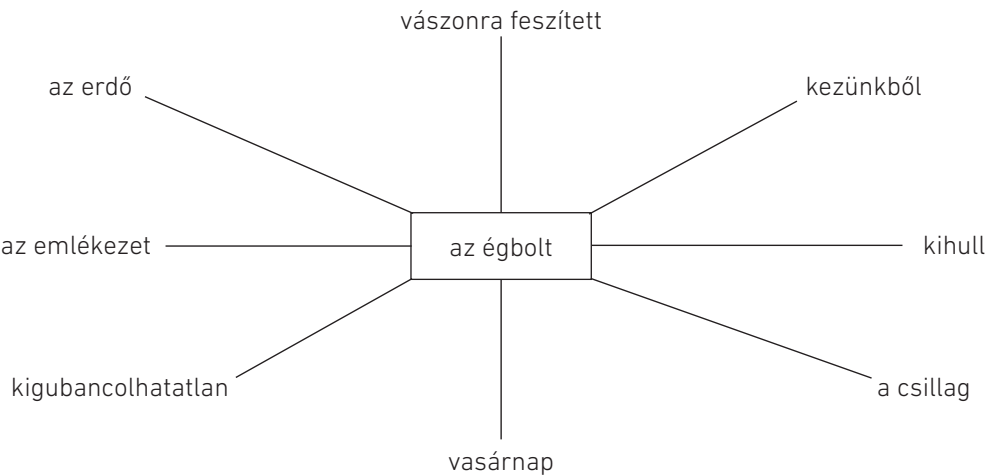
fentről haladsz lefelé, sötétkéssel
húzod át az anyag szemeit,
a legfontosabb a szimmetria őrzése,
vízszintes és függőleges vonalaknak
mindig egyenlőknek kellene lenniük,
központban a szarvas, előtte a víz,
kezeid közt a percek, amiket
csak azok ismernek, akik elvesztek

csillagok pattannak minden alkalommal,
mikor gyűszűdön koppan a tű

ez az egyik kedvenc emlékem,
utána sokáig sötét, zajok nélküli
erdők bent, görcsök miatt
eltorzult minta, félkész gobelin

nem baj, a csillagok miatt
megérte így is

gobelin variáció

KISS JUDIT ÁGNES

Egy nőalak szürke kontúrja

(részlet)

KISS JUDIT ÁGNES (1973) Budapest

TIBOR LEVELE

Kedves Regi!

Az Úr a szívemre helyezte, hogy levélben forduljak hozzád. Hogy így próbáljam megmenteni a házasságunkat, mert amit az Isten egybeszerkesztett, ember el ne válassza. Téged pedig hitetlen emberek próbálnak elválasztani tőlem. Mert neked magadtól ilyen biztosan nem jutott volna az eszedbe. Eszter az egyik felbujtó, az első perctől felismertem benne Jezábel szellemét. A másik pedig Andrea, aki kereszténynek nevezi magát, pedig hamis próféta, akiről azt mondja az Úr, hogy báránybőrbe bújva jönnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok.

A mi házasságunk az Úr előtt kötött, és örökkévaló. Nem fogadom el a válás lehetőségét. Ilyet a Biblia nem ismer. Meg van írva, hogy aki elbocsátja feleségét parázsnak okán kívül, házasságtörést követ el. Vagy ezzel a válókeresettel valójában azt akarod nekem bevallani, amitől korábban is tartottam, hogy megcsaltál?

Én hittem neked. Elhittem, hogy éppen olyan hűséges vagy hozzám, amennyire én hűséges voltam hozzád, és vagyok mostanáig. Ezek a papírok, ez a hivatalos jogi duma! Minden szava egy-egy késszúrás a szívembe. A szívembe, amellyel olyan odaadóan szeretlek titeket: a családomat.

Nem volt köztünk semmi probléma, amíg ez az Eszter meg nem jelent. De az Úr megfizet majd neki a tetteiért, ámen!

Amikor megtudtam, hogy bíróság elé akarsz rángatni, azonnal eszembe hozta a Szentlélek Pál apostol szavait, hogy merészel valaki közületek, ha peres dolga van a másikkal, az igaztalanok előtt törvénykezni, és nem a szentek előtt? És hogy egyáltalán már az is gyalogság tibenetek, hogy törvénykeztek egymással. Miért nem szenveditek inkább a bántalmazást? Miért nem tűritek inkább a kárt? Hát én nem fogok veled pereskedni, inkább tűröm a bántalmazást, amit kapok tőled, és a kárt, amit az életemben okoztál. Ha engem megkérdeznek, én meg fogom mondani a bíróságon, hogy nem akarok elválni, soha nem is akartam, hanem a feleségem hagyott el, és rabolta el az egyetlen fiamat!

De én megbocsátok, mert az Úr azt mondja, hogy bocsássak meg annak, aki ellenem vét, nem hétszer, hanem hetvenszer hétszer is. Én eddig is megbocsátottam neked, Regi, pedig hét tör járta át a szívemet miattad. Megbocsátottam, mert ismerlek, mennyire hyperszenzitív vagy, és mennyire felfújod a dolgokat, mert nem vagy képes látni a nagy összefüggéseket. Megbocsátottam akkor is, amikor először otthagytál, és elmentem értetek, mert szerettelek, és még én kértem bocsánatot, pedig nem volt miért, mert mindent értetek tettem. Te azt mondod mindenkinek, hogy én bántalmaztalak téged, pedig ebből egyetlen szó sem igaz. Igen, veszekedtünk meg vitatkoztunk, de az Úr tudja, hogy a szívemben sosem volt más irántad, csak szeretet! Pedig alaposan próbára tetted a türelmemet nemegyszer. Igen, volt olyan, hogy meglegyintettelek, mert annyira felidegesítettél, és azt a két-három alkalmat fújtad fel any-

nyira, vagy fújták fel a barátaid, hogy ellenem fordultál! Pedig nekem is borzasztóan fáj minden ilyen eset, és ezeket mélyen megbántam, és az Úr megbocsátotta. És én bíztam abban, hogy te is megbocsátasz, ahogy meg van írva, hogy ha nem bocsátjátok meg az emberek vétkeit, tinektek sem bocsát meg a ti mennyei Atyátok.

Én tényleg nem gondoltam, hogy ezt hozod ki belőlem, de te is tudod, mennyire nehéz téged leállítani, amikor elkezded hőzöngeni! De ennyi szerintem belefér egy kapcsolatba, ettől mi még ugyanúgy szeretünk egymást. Neked fogalmad sincs, milyen az, amikor tényleg megvernek valakit! Hát nekem van. Ehhez képest képes vagy telesikoltozni a világot azzal, hogy téged a férjed „bántalmaz”, hát ne haragudj, Regi, de ez nevetséges!

Én megtettem érted mindent, elhalmoztalak ajándékokkal, elvittelek Velencébe, Párizsba, a görög tengerpartra, milyen csodálatos nyaralásaink voltak, nem emlékszel? Emlékszel, amikor szeretkeztünk éjjel a homokban a nászutunkon? Meg Velencében, amíg odakinn tombolt a vihar? Olyan romantikus szerelemben élhettél mellettem, amiről más nők csak álmodnak! Nem vártam érte hálát, nem várok most se. Én csak egy békés otthont szerettem volna, egy szelíd asszonyt, akinek az ölébe lehajthatom a fejem, amikor hazaérek a munkából. És sokszor találtam helyette egy hepciáskodó feministát. Mert hiába szabadultál te Jezábel szelleméből, ha felékesítve és kisöpörve tartottad neki a házat, és hetedmagával tért vissza, mert valójában sosem tértél meg abból a bűnből. De én elfogadtalak olyannak, amilyen vagy. A múltaddal együtt. Egy segítőtársra vágytam, ahogy az Ige mondja, nem jó az embernek egyedül. Szerzek neki segítőtársat, hozzá illőt. Én nagyon sokáig azt hittem, hogy te vagy az én segítőtársam, és most is azt hiszem, hogy tudnál az lenni, ha nem szálltak volna meg a feminista démonok, amik Eszterből és Andreából mentek át rád. Emiatt igazából nem is rád haragszom, te nem tehetsz erről az egészből. Ha visszatérnél, én megint megbocsátanék, és a Gyűliben imádkoznának érted, hogy megszabadulj! És élhetnének megint úgy, mint régen! Nem hiszem el, hogy nem emlékszel, mennyire szép volt együtt! Kettesben is, és akkor is, amikor már megszületett Ábel.

Miatta fáj legjobban a szívem. Mert most tönkreteszed a gyerekem életét, és kénytelen vagyok tétlenül nézni. Mert nem ártatsz jobban a fiunknak, mint azzal, hogy elszakítod az apjától. Egy fiúnak szüksége van apára, és te ezt vetted most el Ábeltől. Ki lesz az apja helyettem? Majd mindenféle idegen pasik, akikkel összefekszel? Majd azok fogják nevelni helyettem a fiamat? Mindezt azért, mert én NEVELNI akartam! Tudod, mi lesz azokból a gyerekekből, akiket nem nevelnek, hanem csak nőnek, mint a gomba? Boldogtalan emberek lesznek, és bűnözők, ahogy meg van írva, hogy a szabadjára hagyott gyermek megszégyeníti az ő anyját. De majd meglátod, hogy igazam van, hogy az Úr Szavának igaza van, amikor megszégyeníti a fiad. De én imádkozom és közbenjárok értetek, hogy ez ne történhessen meg, mert még mindig az én családom vagytok, és mindig is azok lesztek.

Én rendes embert akartam faragni a fiamból. És az Ige is azt mondja, hogy aki megtartóztatja az ő vesszejét, gyűlöli az ő fiát. Én értem, hogy te nő vagy, az anyák mások, ők hajlamosak majomszeretettel csüngen a gyerekekön és elfeledkezni a szükséges fegyelmezésről, de egy apa ezt nem teheti meg! Te sajnos szűk látókörű voltál, és csak azért, mert a gyerek pillanatnyilag sírt, szem elől vesztedted a távlati célokat: azt, hogy a fiad rendes ember legyen. Ez nem bántalmazás, egy fiúnak bírnia kell a fenyítést, ahogy Pál apostol mondja a Zsidókhöz írt levelében, hogy melyik fiú az, akit nem fenyít meg az apa? Én voltam katona, és tudom, milyennek kell lenni egy férfinak. Ma már katonának se viszik őket, muszáj, hogy az apjától megtanulja, hogyan kell keménynek lenni. Mert az élet is kemény. Engem is szigorúan nevelt az

apám, kaptam is tőle néha, de mindig megérdemeltem. Azt mondtad, nincs olyan, hogy egy verés jogos, hát ez nagy tévedés. Igenis van olyan, hogy egy szülőnek keményebben kell fellépnie, hogy a gyerekben megmaradjon, hogy hibát követett el. Én is szerettem apámat attól még, hogy néha elgyepált. Igaza volt, betyár kölyök voltam. És én legalább nem kallódtam el úgy, mint a többiek, akik mellett nem volt egy szerető, fegyelmező szülő. Az, hogy az anyám megvert néha, az sokkal rosszabb volt, az tök értelmetlen volt sokszor. Nem is csináltam semmit. Ha az apám vert meg, annak oka volt. Egy fiúnak apára van szüksége, korlátokra van szüksége, egy anya, bármennyire jól gondolja is a gyerekét, nem tudja pótolni az apát, a racionalitást. A nők nagyon érzelmi-ek ehhez, és néha hisztisek, ami teljesen rendben van, ilyenek a hormonjaik meg a ciklusuk miatt, ahogy meg van írva, gyengébb edények, szóval a hangulataik befolyásolják őket. Te is ilyen vagy, sokszor észrevettem, mennyit számít, hogy aznap bal vagy jobb lábbal keltél-e fel, meg éppen fogsz-e menstruálni. De én ezt is elfogadtam, mert a nők ilyenek, és meg kell nekik adni a tiszteletet. Emlékszem gyerekkoromból, hogy mennyire nem lehetett kiszámítani, milyen napja van anyámnak, hogy babusgatni fog minket, vagy felpofozni, vagy egész nap egyszerűen nem válaszol, nem törődik velünk, és enni se kapunk. Biztos neki is a ciklusától volt, de kisgyerekként ezt nem tudhattam, csak azt, hogy anyám hol kedves, hol meg félni kell tőle. Apám, amikor otthon volt, akkor voltak ugyan szigorú szabályok, és ha megszegettük, akkor kaptunk, de ha betartottuk, akkor minden rendben volt.

A gyerekeknek arra van szüksége, hogy legyen egy zsinórmérték az életben, és az az apa. Aztán amikor megtér, akkor már maga az Úr, de addig az apa képviseli az Urat a családban. Ahogy a házasságban is. Én azért voltam melletted, hogy biztonságban érezzed magad, hogy befedezem a fejedet az Úr előtt és az emberek előtt. De neked ez nem kellett. Te átálltál a rossz oldalra, és az embert tetted Istenné. Te már a Nagy Babilont szolgálod, és ezért vele együtt te is ítélet alá kerülsz. Én imádkozom érted, hogy az ítéleted ne legyen halál, vagy valami szörnyű betegség, vagy tragédia, de még inkább közbenjárók, nehogy Ábellet történjen valami a te bűnöd miatt! Mert ő nem tehet arról, hogy az anyja visszament a világba, és a hitetlenek közé állt. Te nem engem hagytál el, mert arra van bocsánat, hanem az URAT, márpedig a Szent Szellem elleni vétség nem bocsáttatik meg! Telebeszélték a fejedet ezzel a humanizmussal, ami az embert helyezi a központba, és megtöri ezzel az isteni rendet. Ez a bajom a liberális nevelési elveiddel is! Hogy van egy isteni rend, egy törvény, és Jézus nem azért halt meg, hogy a törvény betűjét érvénytelené tegye, hanem hogy betöltse, mert előbb múlik el az ég és a föld, minthogy a törvényből egy ióta vagy egy pontocska elveszék, ámen! A liberálisaid és a feministáid meg a demokratáid ezt a törvényt szegik meg, és bálványokat imádnak, és a legnagyobb bálvány, amit imádnak, azt úgy hívják, hogy EMBER! Pedig az ember fogantatásától fogva bűnös, és csak Jézus vére válthatja meg! De a megváltott emberben is ott marad az óember, ahogy Pál apostol mondja, hogy nem én cselekszem, hanem a bennem lakozó bűn! Ezért van szükségünk naponta felölteni a Szellem fegyvereit, és betöltekezni a Szent Szellemmel, hogy a megváltott új emberünk szerint cselekedjünk!

A feminizmus is ennek az elhajlásnak a része. Isten előtt a férfi és a nő egyenrangú, de nem egyforma! A férfinak nem feladata, nem is képessége az otthonteremtés, a férfiban nincs meg ösztönösen a gondoskodás. Épp ezért a nő dolga a családot összetartani, az otthon melegét őrizni. A nőnek nem kell a világban harcolni és helytállni, nem kell a családot kifelé képviselni, mert nem erre hívta el az Úr. Márpedig mindenki ott szolgáljon, ahová Isten elhívta. A férfi a fa, a nő pedig a folyondár, amely rákúszik és körülfonja az indáival. Isten rendelése szerint a családban van egy erős férfi és egy gyengéden gon-

doskodó nő. De te fel akartad rúgni ezt az isteni rendet, amelyben a család feje a férfi. És a helyére akartál állítani egy világi egyenlősdit. De én nem vagyok Akháb király, akin a felesége uralkodhat! Én Jézus nevében ellenállok Jezábel szellemének, és megvallom, hogy megállok a férfiasságban, mert az Úr engem megerősít ebben, ámen! És te az én erőmbe és ellenállásomba futtál bele. És ezt értelmezted úgy, hogy én téged bántottalak.

Regi, én úgy szerettelek téged, ahogy senki az életben, és soha senki nem is fog! Mert a férfiak a nőben elsősorban a testet keresik, és társat keresnek a paráznaságukhoz. De én szellemben szerettelek meg téged, örökkévaló szeretettel, és jegyeztelek el és vettelek feleségül az Úr előtt, hogy ketten legyünk egy testté. Nekem te kellettél úgy, ahogy vagy, és mindig a te javadat kerestem. Támogattalak abban is, hogy elvégezd az egyetemet, támogattalak abban is, hogy anyaként kiteljesedhess. Neked nem kellett bölcsődébe adnod a gyereket, mert muszáj dolgozni, mert én eltartottalak benneteket! És még akkor is az volt a bajod, hogy későn megyek haza, pedig értetek dolgoztam annyit! És cserébe csak annyit szerettem volna, hogy rend, nyugalom és béke várjon otthon, és te is tudod, hogy ez sokszor nem így volt. De ha most azt hiszed, hogy majd csak úgy simán megkapod a pénzem, a munkám jutalmát gyerektartás címén, úgy, hogy semmit nem kell tenned érte, mikor közben mindketten tudjuk, hogy amit csinálsz, az árt a gyereknek, akkor nagyon tévedsz! Mert tudom, honnan fúj a szél, az Úr megmutatta, hogy Eszter és Andrea arra bujtott fel téged, hogy elvedd a pénzem, és erről szól az egész, minden más csak porhintés.

De nem lesz meg, amit kiterveltetek ellenem! Pereskedhetsz, lehet akármilyen ügyvéded, mert mellettem az Úr áll, aki harcol érted, és nem fogja engedni, hogy ezt a sátáni tervet ellenem és a fiam ellen végrehajtsátok! És azt ne hidd, hogy a te túlérzékenységeddel majd egyedül meg tudsz állni a világban, miután elhagytad a Gyülekezet megtartó közegét! Te nem látod, hogy csak egy eszköz vagy, hogy Andrea és Eszter tervét végrehajtsd? És tudod, mi a tervük? Hogy te is olyan legyél, mint ők! Mert milyenek ők? Nézd meg: két egyedülálló nő, akinek nincs családja. Nincs gyerekük. Nincs egy férfi, aki gondoskodna róluk, szeretné őket. Amit persze nem is csodálok. A boldogtalanságuk teszi őket gonosszá. Lehet, hogy leszbikusok is! Ők csak megirigyelték a mi boldogságunkat, és elhintették a tévtanításuk magvait a füledbe, főleg Andrea, aki hívő kereszténynek nevezi magát, pedig csak egy hitehagyott vallásos. Te pedig hallgattál rá, ahogy meg van írva, hogy a saját kívánságaik szerint gyűjtenek maguknak tanítókat, mert viszket a fülük. József Igehirdetéseit már évek óta nem hallgattad rendszeresen. Én sejtettem, hogy ez már tünete volt annak, hogy elfordultál az Úrtól, de mindig volt valami indokod, hogy elkerüld az Isten Népének közelségét. A démonok biztos megfutamodtak volna, ha József közelébe jöttél volna bármikor is. De akármennyire elhanyagoltad az Istentiszteleteket az utóbbi években, azt álmodban sem gondoltam volna, hogy a világiak tanítását előbbre valónak tartod, mint a Bibliát.

Tudom, hogy a hitetlenek mind neked fognak igazat adni, mert a világi törvényei nem Isten törvényei. Lehet, hogy melléd fognak állni a világi bíróságok, de tudom, hogy az Úr képes csodát tenni, és csodát is tesz érted meg a fiamért, akit most megfosztasz a boldog gyerekkortól és az egészséges családtól.

Én nem akartam neked ezt a levelet megírni, mert összetörted a szívem, de a Szent Szellem szólt hozzám egy régi Derek Prince-igehirdetésen keresztül, amit videón néztem tegnap éjjel, és amelyben Hóseás próféta könyvéből volt az Ige, hogy Szeresd csak tovább azt az asszonyt, aki más szeretője és házasságtörő, ahogyan az ÚR szereti Izráel fiait, bár más istenekhez fordulnak, és szeretik az aszú szőlőt. Én megértettem, hogy az Úr azt akarja tőlem,

hogy szeresselek továbbra is, és hogy figyelmeztesselek téged. Ígérem, nem írok neked többet, nehogy még a zaklatás vádjával is megvádolj, és nehogy le-tilts, mert a fiammal jogom van kapcsolatot tartani. Nem írok többet, és nem hozom szóba a bűneidet, hanem imádkozom és böjtölök érted, mert ez a fajta nem megy ki, csak könyörgés és böjtölés által. De most már tudnod kell, Regi, hogy az üdvösségedet is félted. És az volt most a dolgom, hogy figyelmeztesselek. És nem kérek semmi mást, csak hogy csendesítsd le az elmédet és a szívedet, és vonulj be a te belső szobádba, és fordulj az Úrhoz, és én hiszem, hogy Ő meg fogja világítani a szellemedet, és Isten szerint való megbánásra indít, és fel fogod ismerni az Úr akaratát.

És azt ne hidd, hogy én fegyvertelen vagyok. Mert nem test és vér ellen van tusakodásom, hanem a sötétség erői ellen. Annak okáért felveszem a szellemi fegyvereket. Felveszem az igazlelkűség övét, mert engem az Úr Jézus megigazított, és nem vádolhat senki, és felveszem az igazság mellvasát. És a lábamra veszem a békesség saruját, a hitnek pajzsát, az üdvösség sisakját és a Szent Szellem kardját, amely az Istennek beszéde, élő és ható, élesebb minden kétélű fegyvernél. És ellenállok minden gonoszságnak, amit te és a barátaid ellenem terveztek. És megköötözöm a feminizmus szellemét Andreában, Eszterben és benned is, hogy azok lehessetek, akiknek az Isten látni akar benneteket. És megköötözöm a demokratizmus szellemét, hogy a mennyei Király legyen az úr a földön, amiképpen a mennyben! Ámen!

És nehogy azt hidd, Regi, hogy nekem csak szellemi fegyvereim vannak, mert megvannak a Gyűliben a testvérek, akik segíteni fognak, ügyvédek meg szakértők, bármit tervelték is ki ellenem, mellettem is ott lesznek, akiket mellem állít az Úr.

Most befejezem. Imádkozom és böjtölök érted, hogy meglásd az Úr igazságát és akaratát az életedben. Nagyon hiányzik a kisfiam. Nem igaz, hogy telefonon se hagyod, hogy beszéljek vele! Ezért én fogok pert indítani, hogy akadályozod a kapcsolattartást. Pedig rettenetesen hiányzik nekem! Mondd meg neki, hogy szeretem, és az apukája leszek, amíg csak él! Jogom van a fiamhoz, és az utolsó csepp véremig harcolni fogok érte, mert jobban szeretem az életemnél is!

Ha pedig téged megtérésre indít az Úr, és visszavonod a bírósági papírokat, akkor tudd, hogy én kész vagyok teljes szívvel megbocsátani neked, és visszafogadni a házamba, és ne várd meg, amikor már a disznók vályújából kell enned, hogy rádöbbenjél, hová jutottál, hová juttatott az engedetlenséged.

Áldjon meg az Úr, és tisztítsa meg a szívedet és a gondolataidat az Ő Szent Szellem! Ámen.

Tibor

ANYA LEVELE

Édes Kislányom!

Döbbenettel olvastam soraidat, nemcsak azt, hogy nem akarsz hazajönni se szüretre, se a születésnapomra, se Karácsonyra, hanem hogy elköltöztél a férjedtől, és ráadásul nem is vagy hajlandó elárulni, hogy hova.

Felnőtt nő vagy, én nem akarok beleszólni az életedbe, de amit most csináltál, az olyan meggondolatlanság, mintha még mindig kamasz lány lennél! Erre mondaná nagyanyád: a kutya is jó dolgába vész meg. Mi bajod van neked a Tiborral? Valahányszor itt voltatok, nem mondom, hogy sokszor, szóval örülök, ha az unokám egyáltalán rám ismer, akkor azt láttam, hogy a tenyerén hordoz, még a falatot is megfújja, mielőtt a szádba adja. Meg a kisfiúval is

mindig nagyon kedves volt. Persze lehet, hogy amikor nem láttam, akkor másmilyen volt, de nagyon nehéz elképzelni, az egy olyan szelíd ember. Megfogtad vele az isten lábát, mondtam is, amikor először itthon voltatok. Neked fogalmad sincs, milyen az, amikor egy anya egyedül kínlódik a gyerekekkel. Én összetettem volna a két kezem, ha apád olyan lett volna, mint ez a te Tiborod. Én nem váltam volna el, te is tudod, pedig apád nem tartott ám el engem, téged már öt hónaposan bölcsibe kellett adjalak, hogy tudjak dolgozni, és a belemet is kidolgoztam, mert apád szarul keresett. És még ő hagyott el, de sose volt normális, be is került a pszichiátriára, aztán ott is halt meg, tiszta skizofré volt.

Neked meg nem kellett dolgozni a Tibor mellett, amióta csak az Ábika megszületett. Most meg azt gondolod, hogy te majd egyedül el fogod tudni tartani? Már arra se emlékszel, hogy kell dolgozni, meg nem is nagyon voltál te állásba egyáltalán, hiába szerezted azokat a diplomákat. Egy gyereket ruházni, iskolázni nem kis összeg ám! A Zsófikának ketten az apjával alig bírtuk megteremteni, hogy rendes ruhákban járhasson, meg továbbtanulhasson, a belünket kidolgoztunk mindketten a vállalkozásban. A Tibor meg jól keresett, nyaralni jártatok. Külföldre! Tudod, mikor jártam én utoljára külföldön?

Sose mondtad, hogy valami bajod lenne a Tiborral. Most meg előállsz azzal több mint tíz év házasság után, hogy bántalmazott téged? De hát nem is iszik! Meg hogyhogy erre neked most kell rájönni és elköltözni? Pont most, mikor a gyerekek iskolába kell menni, felrúgsz mindent, és elhagyod az otthonodat meg a gyereket is? Egy gyerekek biztonságra van szüksége. Azt mondd, hogy Tibor bántotta az Ábikát is, de hogy bántotta volna, mikor anynyira szereti? Te ebben nagyon túlérzékeny vagy, kislányom, én sose vertelek, ha egyszer-kétszer kaptál pofont, akkor is úgy megsértődöttél, mintha legalábbis egy anya nem csinálhatna ilyet. Egy házasságba is belefér a vita meg az indulat, egy szülőnek meg néha oda kell csapni, ha máshogy a gyereke visszafelesel, vagy nem fogad szót.

Én nem tudom, mit csináltál te a Tiborral, hogy így elvesztette a türelmét, de valamit biztos, mert ok nélkül nem jött volna olyan méregbe, az egy szelíd, béketűrő ember. Nem mondom, hogy nem fura, mert mind furák vagytok abban az egyházban, biztos amiatt nem jöttetek sose. Én nem tudom, kislányom, mi történt köztetek, mert nekem nem mondtad el, de egy nőnek azért vannak eszközei, hogy a férjét megbékítse. Abban biztos vagyok, hogy régen nem volt ilyen, mert akkor mondtad volna. És ha meg így megváltozott, annak oka van! Remélem, nincs az egész mögött egy másik férfi, mert azzal biztosan nem járnál ilyen jól. Valamit sejtek én emögött, csak nem akarod elmondani, de mindig ilyen voltál, hogy úgy kellett belőled harapófogóval kihúzni a dolgokat.

Van benned valami, hogy nem bírsz a fenekeden maradni. Itthonról is elköltöztél, felénk se néztél többet. Tudom, hogy a Gyuszival volt bajod, de mindig küldött pénzt, mikor már nem éltél itthon, akkor is. A Zsófikának is igazán remek apja volt. Hozzád máshogy viszonyult, de te más voltál, neked nem volt az apád, téged készen kapott, soha nem is tudott a gyerekének tekinteni. Te akkor már majdnem felnőtt lány voltál, és az más. De hogy én felálljak és eljőjtek, és elmenjek vadidegen emberek közé a bizonytalanba? A család azért mégiscsak család.

Azt aztán igazán nem értem, kislányom, hogy amikor azt mondd, baj van, és ilyen baj, hogy fölrugsz mindent, amit tíz évig felépítettél, akkor igazán nem értem, miért nem haza jöttél. Amióta a Zsófi se lakik idehaza, azóta bőven van hely. De ti sose jöttetek, nyáron se, amikor szünet volt az óvodában, még az Ábikát se hagytad itt nálam egy-két napra se, mintha nem lennék jó nagymamája. Itt is van ám templom. Nem igaz, hogy itt majd a rosszat kapná!

Minden születésnapjára meg névnapjára meg Karácsonyra küldtük az ajándékot, ti meg két évbe egyszer se jöttetek.

Az egész amiatt a szekta miatt van, ha a Tiborral bajod van, az is amiatt lehetett, hogy ott mindkettőtöknek telebeszélük a fejét. De hogy nem akarsz hazajönni, mintha nem volna senkid, hanem elmész ismeretlenek közé, ez nekem sértő. Mit mondanak rólunk, ha kiderül? Nálunk sose volt szokás egymás ellen fordulni a családban.

És ráadásul nem akarod megmondani, hogy hol vagy. Én biztos nem látogatnálak meg, nincs rám szükséged, felnőtt nő vagy, de az unokámat azt látom. És most Karácsonykor se láthatom, mert te megint kitaláltál valamit. Ha ez egy rendes hely, ahova mentél a szép, békés otthonodból, akkor miért kell titkolni, hogy hol van, meg mi ez egyáltalán? Attól félsz, hogy elmondom a Tibornak? Hát nem mondom el, pedig keresett itt nálunk, tőle tudom, hogy elköltöztél, te el se mondtad volna, ő meg azt mondta, hogy szeret, és még a világ végére is elmenne értetek, de fel fog jelenteni a rendőrségen, mert elraboltad a fiát, azt mondta. Nekem elmondhatod azt is, ha másik férfi van a dologban, én nem árulom el senkinek, nem is szólok bele, mert a te dolgod, a te életed. De annyit azért tudj, hogy egy gyereknek nagyon rossz ám az ilyen. És nem éri meg mindenféle jöttment miatt felrúgni a családi boldogságot. Én se rúgtam fel, amikor olyan volt. De ha így is van, nekem elmondhatod, de annyit azért tudj, hogy ritkán jön jobb, ahogy a nagyanyám mondta.

El vagy te kényeztetve, kislányom, mert neked mindig is bejött az élet, amikor az amerikaiak tartottak el, akkor azért, aztán most meg a Tibor, te nem tudod, milyen látástól vakulásig dolgozni, hogy falatot tudj adni a gyereked szájába. Én nem akarom megmondani neked, milyen emberrel éljél, mert neked kell vele élned, nem nekem, de nem hiszem, hogy kapsz majd jobbat nála. Már te se leszel fiatalabb, és a férfiaknak mindig a fiatalabb nők fognak kelleni. És még gyereked is van. Jó lesz az neked, ha valaki másnak kell fölnevelni? Ha mostohaapja lesz? Én azt mondom, édes kislányom, a Tibor egy béketűrő ember, de ha kijön a béketűrésből, akkor aztán mit csinálsz? Én azt mondom, és fogadd meg a tanácsomat, mert eleget éltem és eleget láttam, hogy akkor jársz a legjobban, ha hazamész, és kibékültök. És ha akartok jönni szüretre, születésnapra vagy Karácsonyra, akkor gyertek a Tiborral, és hozzátok az én kis Ábikámat is, mert már vettem is neki ajándékot, és nagyon hiányzik a nagymamájának.

Szeretettel ölel

Anyá

kívül-belül

GUILLAUME MÉTAYER

Szerelmi vallomás

GUILLAUME MÉTAYER (1972) Párizs

Guillaume Métayer, a magyar irodalom francia fordítójának Á, mint Babel című esszékötetét Jeney Zoltán fordítja magyarra. Most egy újabb részt közlünk a készülő kötetből.

Eljött a pillanat, hogy véget vessek a viháncolásnak. Tessék azonnal abbahagyni! Ez itt a nyolcadik tárcsa, némiképp lankad a lendületem. Egy dolog van már csak bennem, utolsó kapaszkodója az üzőtt vadnak: a szerelem.

Igen, szeretek. Nem is szeretek, imádok.

Nem Fulviát, nem Flórát és nem is Vértes földrajztanárnőt.

Hanem azt, aki a jó öreg Boileau szerint: „...szolga csupán, úgy jó, ha szót fogad.”¹ (Micsoda ötlet! Ellenkezőleg, inkább vezetnie kellene minket.)

A rímről van szó.

Igen, szeretem a rímet, és mint minden szerelmes, arról beszélek nektek szívesen, akit szeretek. Hosszan. Elszáll a gyors idő, hogy észre sem veszem. És mint minden szerelmes, dühös leszek, ha nem látjátok, hogy ő a legszebb, a legédesebb, a legokosabb lény a földön. De látni fogjátok. Olyan nincs, hogy ne lássátok.

Minap egy költő barátommal jöttünk éppen kifelé a Bibliothèque nationale-ból, amikor előadtam neki, hogy újra motoszkál bennem valami vers. Forrón gratulált hozzá, én pedig, mintegy babonás óvatossággal elébe menve kitörni készülő lelkesedésének, elejtettem egy újabb információmorzsát:

– Rímes vers lesz.

Ha láttátok volna, milyen képet vágott. Mintha kezébe nyomtam volna egy gyönyörű gyümölcsökkel teli kosarat, megjegyezve mellé, hogy vigyázzon, van benne egy vipera.

Egy kiáltás szakadt ki belőle csupán:

– Jaj ne, de miért?!

Látszott, hogy igaz barát, mert végig, amíg a Tolbiac utcán baktattunk, megpróbált tervemről lebeszélni:

– Ne csináld, de tényleg! Rímben? Mi a fenének? És a Nietzsche-fordításaidat is rímelőre csinálod? Hű...

Szánakozó képet vágott, mintha valami betegségemről számoltam volna be neki, aztán a szerelmeiről kezdett beszélni.

Nem tudta szegény, hogy én is szerelmes vagyok, a szeretők lehető legszebbikébe.

Ez a szerető nem nézegeti tükörben magát, ő maga a tükör. És ha fordítjuk, tükör a tükörben, végtelen.

No, de mit ártott nektek az én drágaságom, hogy így rühellitek? Nem, nem is akarom ezen törni a fejem. Elmondom inkább, hogy miért ő a legszebb. Rímem, rímem, mondd meg nekem...

Talán nem figyeltetek oda rá eléggé?

Értitek egyáltalán, hogy miképpen alkot hangzást és értelmet egyszerre, minden egyes alkalommal?

Ja persze, ti a metaforát szeretitek. Folyton csak összebútoroztatnátok egymással a legtávolabb eső dolgokat, miközben azt mantráztátok Lautréamont-t idézve: „a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon”.

De hát nem látjátok, hogy ez az én szerelmem legpontosabb meghatározása? Mint holmi kerítőnő, az idők kezdete óta mindig is azon fáradozik, hogy a lehető legzavarbajejtőbb és legfensége-

¹ ...une esclave et ne doit qu'obéir (*L'art poétique*).

sebb párokat összehozza, a világ minden nyelvén. Ráadásul elég neki két szó! Két összecsengő szó egymás mellett, és kész is a dolog. Megnyílik a szédítő mélység. Röppen a távoli csók.

Ugyanazt a munkát végzi, mint a metafora. És mint a tücsök. Magával az egyszerű összekapcsolással felfedi azt a rettentő szakadékot, ami két – amúgy fülünk számára harmonizáló – szó között tátong, és meghökkentő módon azonnal hidat is ver fölé. Persze az is előfordul, hogy éppenséggel váratlan összefüggésekre világít rá hangzás és értelem között, megerősítve így a szavak és jelentésük természetes kötelékének illúzióját. Rámutat azokra az együttállásokra, amelyekben a jó öreg nyelv szavai, mint régi szerelmespárok, lassan összeöregszenek. Egymagában képes, mint valami autista zseni elméje, rendszerezni és felszínre hozni a mélyebb összefüggéseket.

Elmondom azt is, mi bántotta oly nagyon a szerelmemet. Hogy szótárba rendezték, mégpedig csak úgy halomba hordva, holott művészetének legfontosabb része a kiválasztás maga. Ezek az összeterelt rímek egy rendőrkapitányság őrszobájára emlékeztetnek valahol a Pigalle tér környékén, razzia után. Rossz életű rímek...

Ha valamit érdemes lenne megírni, az a rímek szerelmes szótára. De mégsem, jobb, ha az ember megtartja ezeket magában, a félhomályban, mint valami fokozatosan fényesedő csillárt, egy egyre vadabban forgó, egyre örültebb, zenélő körhintát. Nekem egy egész saját rímshótár van a fejemben.

És könyörgök, ha már szótár, legalább ne holmi iskolás ábécéskönyvet csináljanak, mint Pompidou francia versgyűjteménye vagy az Ablak–Zsiráf.²

Ugyanakkor ha már ilyenben gondolkodna valaki, érdemes lenne beletennie szerelmem egyik legszebb megtestesülését, az ifjú Gautier által elkövetett „poète–Goethe”³ párost a piros mellényes korszakból. Ez a rím nem adja magát, nem kapni a sarki boltban. Nem bizony. Ez a rím gyönyörű a maga kaján hamisságában, hozzávetőlegességében, ami a végső megoldás ígérletét hordozza, a ki-egyezést egy szép napon hang és jelentés között, és csak úgy odarakja a derék polgárok orra elé befejezetlenül, fésületlenül. Goethe és poète, egészen odavagyok. Szinte elsirom magam, ebben a rímben benne van minden szerelem, minden fiatalság és ez az oly nagyon szerethető ügyetlenség...

Van még egy másik is, amibe gyógyíthatatlanul szerelmes vagyok. Egy normandiai...⁴ Baude-laire-nél található a példány, ami a versben afféle arkhimédészi pontként viselkedve beindítja az emlékezést. Még csak madeleine-tunkolásba sem kell fognia, ott van neki a rím:

² Pompidou versgyűjteménye a később köztársasági elnökké választott Georges Pompidou, egykori irodalomtanár *Anthologie de la poésie française* című könyve, ami amolyan best of-ja a francia költészetnek. Rendelkezik a best of műfaj minden defektusával, de a francia irodalom iránt érdeklődő fiataloknak jó támpontokat ad ahhoz, hogy elkezdhessék ismerkedésüket a korpuszszal. Egy profi irodalmár számára azonban megmosolyogtató a válogatás.

³ A magyar fül számára még annyira sem rím ez, mint a franciának. Leírva hallás után, magyarosan: poet–gőt. Igen, a franciák Goethe nevét franciásan ejtik, de legalább sohasem jut eszükbe róla az a bizonyos kételtű. Rímnek tehát elvileg nagyon szegényes lenne, ha nem járulna mellé két módosító tényező: egyrészt az a sejtésnyi kis nyögés, amit a franciák a (nem teljesen) néma szó végi e-ik helyett hallatnak, másrészt pedig az a vizuális rím, ami az oe-ből fakad. Théophile Gautier már az olvasóknak írt, nem a hallgatóságnak. Mintha magyarul valami ilyesmivel próbálkoznánk: „Vajon milyen verset írt szüette / asztalán a mogorva Goethe”.

⁴ Itt következik az eredetiben egy lefordíthatatlan, lokális, kulturális utalást tartalmazó, mókás kikacsintás. Lefordítsam? Nem lehet. De miközben azért reménytelenül kutatok valamilyen megoldás után, eszembe jut egy néhai fordító kollégám pazar mentése. Timár György midőn az Asterix-képregényeket szállította az Alfa ifjúsági magazin számára (hihetetlen kincsestára a nyelvi humornak és a parádés fordítói megoldásoknak), és éppen a vikingekről szóló albumot ültette át magyarra, szemben találta magát azzal a résszel, amikor a portyázó harcosok partra szállnak a később róluk elnevezett partvidéken, és harsányan énekelnek egy francia dalt, Frédéric Bérat 1836-ban írott, de a mai napig közismert sanzonját, a *Ma Normandie* című slágeret, annak is a címadó refrénjét. Mit tehet ilyenkor a fordító? Nem írhatja oda, hogy „az én Normandiám”, mert se nem hangzik jól, se semmi értelme. Timár György hagyta is a fenébe a fordítást, és az üresen tátongó buborékba az alábbi szemérmetlenül kilógó, általa kiöltött dal-szöveget gyömöszölte: „Összecsengnek dalunkban a sorvégek, / leszünk mi még dánok is meg norvégek.” Azt hiszem, igazán elégedettek lehetünk vele.

*Il est amer et doux, pendant les nuits d'hiver,
D'écouter, près du feu qui palpite et qui fume,
Les souvenirs lointains lentement s'élever
Au bruit des carillons qui chantent dans la brume.*⁵

Ott bújik a kis normandiai. Hogy mi is az? Végy egy -er végű igét, ahol a „r” elvileg néma, és rímelted úgy, mintha kiejtenéd. Bár a *Nagy Francia Enciklopédia* elvetendő rímnek tartja, megtaláljuk Corneille-nél és Racine-nál is:

*Et quand avec transport je pense m'approcher,
De tout ce que les dieux m'ont laissé de plus cher.*⁶

Csak hogy Baudelaire egy kicsit ravaszabb ennél: a „s'élever” igét áthajlásba helyezi, és ez az *enjambement* egyben az emlékek kiváltója... „s'élever au bruit”... Az első sor végi „l'hiver” szóval rímel, és áthajlik a negyedik sorba. Összefogja az egész strófát.⁷

No de van még egy kedvencem, ezt is biztosan beletenném a szerelmes rímshótárámba: a „toison-raison”⁸ a „Boldog, ki szép utat tett, mint Ulixesz hajdan” kezdetű Joachim Du Bellay-szonettből, ahol Odüsszeusz mellett Iaszónról – franciásan Jason – is szó van, de a hős neve nem hangzik el, csak körülírja őt a költő, és a körülírás ríme pont oda esik, ahol az ő nevének kellene megjelenni, ráadásul úgy, hogy a név is rímelve.

*Ou comme cestui-là qui conquît la toison.*⁹

Ki nem bólintott e sor olvasásakor némán: „Jason!”? A költő azt sugallja, hogy ez a tulajdonnév hozta a tökéletes mitológiai rímelt, ami önmagában a francia nyelv „védelme és dicsérete”,¹⁰ és újra celebrálja – valahol a Szajna és Liré¹¹ között – Kolkhisz és Thesszália¹² nászát.

Mi több, Du Bellay itt előrevetíti Queneau *Százezer milliárd költeményét* (csupa szabályos szonett).¹³ Mintha arra biztatna bennünket, hogy csúsztaskunk egy papírcsíkot a sor alá a saját alexand-

⁵ Oly édes-keserű a téli éjeken
hallgatni, ha a tűz szíve dobogva lángol,
a tűnt emlékeket kikelni könnyeden
a ködbe zendülő harangok halk szavából.

A repedt harang című vers első versszaka, Babits Mihály fordítása

⁶ És most, mikor szívem repes, hogy itt vagyok
Köztük, kiket az ég szívemnek meghagyott...

Racine, *Phaedra*, III. felvonás, Somlyó György fordítása

A sorvégeket a következőképpen kell kiejteni: ápprosé-dő plü ser.

⁷ A francia nyelv kis műhelytitkaiban járatlan olvasó e ponton talán elkezd ráncolni homlokát. Most akkor normandiai ez a rím, vagy nem normandiai? És ha nem az, miért nem? A válasz az áthajlásban keresendő, ugyanis ha egybe olvassuk a sorvéget a sorfővel egy teljesen átlagos szókapcsolatot kapunk: „s'élever au bruit”, vagyis Babits fordításából összeollózva: “[az emlék] kikel a [harangok] szavából”. Ehhez hozzájön egy szabály, ami a magánhangzó-torlódást hivatott elkerülni, hogy amennyiben egy -er végű ige után magánhangzóval kezdődő szó jön, a néma “r” kiejtendő. Így aztán a rím, bár definíció szerint klasszikus példája e rímfajtának, némiképp elveszíti normandiai jellegét. Babits fordításában ez a probléma természetesen fel sem merül.

⁸ ejtsd: toázon-rézon

⁹ „vagy mint ki az aranygyapjút elnyerte rég”, Rónay György fordítása

¹⁰ *A La défense et illustration de la langue française*, vagyis *A francia nyelv védelme és dicsérete* Du Bellay fontos elméleti műve, afféle kiáltvány, amelyben a Pléiade költőcsoport poétikai hitvallását írja le, szembeállítva azt a korábbi francia költészeti esztétikával.

¹¹ Du Bellay szülővárosa

¹² Médeia és Iaszón szülőföldjei

¹³ Raymond Queneau *Cent mille milliards de poèmes* című kötete valójában tíz szonettet tartalmaz, amelyeknek sorai külön lapozhatók, és soronként variálhatóan olvashatók. Így a tíz szonett

rinusunkkal, ami Jasonra végződik.¹⁴ Ez ám az Oulipo¹⁵ kedvére való kihívás: hogyan alkotsz meg egy tökéletes tizenkét szótagos sort, amikor a kínálkozó megoldás öt szótag:

*Heureux qui comme Ulysse a fait un beau voyage,
Ou comme Jason.*

És paff! Na, milyen töltelékszöveg jöhet a hiányzó verslábak helyére?

Du Bellay kitalálta: egy találós kérdés, ami a megoldására rímel.

Ebben a versben nyomokban ott vannak saját valós vagy képzelt variációi, a titkos rím mint virtuális vers a versben. Ó, hogy utálnám, ha ezt valaki prózában fordítaná le! Micsoda elkorcsosodása lenne az az eredetinek! És ti azt mondanátok, hogy az a fejlődés, fénytelen végződésekkel, mint ha Korzika félszigeteiről eltűnnének a genovaiak tornyai, vagy a földnyelvekről a világítótornyok. Szem nélküli tömegek haladása? Nem! Legyenek ott mandulaszemek, dús ajkak, finom fülecskék, nemes orrcimpák, kerek keblek, kecses karok, vékony kezek, okos lábak: az én szépségemnek mindből kettő van, akár az emberi testnek. Jól végigkísérhetjük ezeket a párokat egy szonettben például. Az én gyönyörűségei rímeimet.

De térjünk vissza a szógyűjteményekhez. Lényegében a rím maga a szavak szerelmes szótára. Olyan szótár, amit szeretünk, és amelynek a tételei egymást szeretik, a hátunk mögött csókot váltanak, tőlünk, elménktől teljesen függetlenül, egyszerűen alkati és hangzásbeli hasonlóságuk égisze alatt. Ez a mi kollektív szürrealizmusunk terméke, amit a költők csak megmutatnak nekünk. Miért akarjátok hát elvenni tőlük aranyásói előjogaikat, hisz épp a *mi* kincseinket hozzák napvilágra?

Ó, persze tudom én, verseinknek analizálniuk kell, tele precíz distinkciókkal. Azt mondjátok: rendben, a rím lehet, hogy szép, de régi dolog, lejárt lemez. És most, ma, napjainkban, XY után, meg ez után, meg az után, meg minden után már nem lehetséges. Ez a szavatossági idővel való érvelés. A rímnek lejár a szavatossága, a rím nem őrzi meg minőségét. És azt is kérdezitek: mi köze az egésznek Bábelhez? Itt látszik, hogy nem vagytok szerelmesek. Én ha láthatom szívem hölgyét, tűnjön fel akár az eredetiben, akár a fordításban, nem rejtem véka alá az örömemet. De ti vénnek látjátok, és azt gondoljátok, hogy semmi értelme még meg is duplázni. Vénasszony az oldaltükörben:

---

tizennégy sorából 10¹⁴ számú variáció olvasható ki. Illetve nem olvasható ki, mert ha valaki nekiállna, és minden változatot becsülettel elszavalna, percenként egyet alvás nélkül, akkor az cirka 190 millió évig tartana.

¹⁴ Engedtetsek meg itt a fordító részéről egy személyes vallomás: én is bólintottam annak idején, amikor olvastam ezt a verset, és nem sokkal később, amikor fordítottam, oda is tettem a kis papírcsíkomat, persze nem Du Bellay sora alá, hanem értelemszerűen annak helyére. Ám a dolog fordítói dilemmaként merült fel inkább. A töprengést az okozta, hogy az eredeti szöveg, amely szó szerinti fordításban körülbelül így hangzik: „Boldog, aki, mint Uliasz, szép utat tett meg, vagy mint az, aki megszerezte az aranygyapjút, és aztán hazatért, tele tapasztalattal és bölcsességgel, hogy a hátralévő idejét a rokonai között élje le”, valóban nem tartalmazza Iaszón nevét, és ez nem feltétlenül azért adott okot a fejtöresre, amit a jelen tárca szerzője vet fel, hanem azért, mert nem voltam biztos benne, hogy magyar olvasóim számára az aranygyapjú-történet ismert referencia-e. Rónay György még egy erősebb klasszikus műveltséggel rendelkező közönségnek fordított, ő nyilván úgy érezte, hogy az utalás egyértelmű lesz. Én végül úgy döntöttem, hogy kiírom a hős nevét. És aztán nem csupán kiírtam, hanem egyenesen sorvégre helyeztem, s ezzel beteljesítettem azt, ami a francia olvasók fejbólintását kiváltotta:

Boldog, ki szép utat tett meg, miképp Uliasz,
S az aranygyapjuért hajózó hős Iaszón,
S visszajött tettben és tudásban gazdagon,
Megtérve öregeen a családi idillhez!

¹⁵ Oulipo – *Ouvroir de littérature potentielle* (a lehetséges irodalom műhelye) francia irodalmi csoport, amelynek mások mellett Queneau is tagja volt. Műveiket gyakran jellemezte valamilyen furcsa, matematikai alapú művelet, mint például a permutáció Queneau *Százezer milliárd költeményében*, vagy a kivonás Georges Perec *La Disparition* (*Az eltűnés*) című regényében, amelyben egyetlen „e” betű sem található.

mint valami *vanitas*, amiből ti nem kértek. Azt akarjátok, hogy a fordítás ifjan ragyogjon. Azt akarjátok, hogy szavaink által az eredeti szöveg Vénusz fürdőjéből lépjen elő, meztelenül, csilingelő ékszerit is levetve. A fordítás a habokból emelkedő költemény, poema anadüomené.¹⁶

Szóval az én szépségem öregecske volna? És a szabadvers jelenténé a megifjodást? Ahogy Verlaine fogalmazott:

*Est-elle en marbre ou non, la Vénus de Milo?*¹⁷

Hasonlóan kiáltanék én is:

*Est-il rimé ou pas le Nerval de Celan?*¹⁸

Fiatalítsuk meg Hermann Hessét? Ma láttam a könyvesboltban a francia fordítását, minő borzalom, szigorúan rímekben, kötött formában, ám mégsem megbéklyózva. Vagy fiatalítsuk meg a világ összes kortárs költőjét, akik rímelnék, sőt rímben fordítják a rímes verseket, és akik fiatalabbak mint ti vagy én? Rádásul úgy fiatalítsuk meg őket, hogy rájuk erőltetünk egy 1900 körül feltalált verstípust?

Ezen a ponton felmerül bennem, hogy nem vagytok-e ti is szerelmesek. Csak éppen fordítva. Valami megmagyarázhatatlan ellenszenvet éreztek a rím iránt. Régen odavoltatok a copfos kis-lányokért. Most ha két pár copf a verssorok végén lobog, undorral néztek másfelé, rá se vetitek tekinteteket. Vagy nagy erőfeszítéssel, talán, még ha copfos is... Még emlékeztek azokra az időkre, amikor a lányok copfosan jártak. Copfba kellett kötni a hajukat, ha az iskolába vagy a templomba mentek. A rím olyan, mint az a csúnya, copfos unokatestvér, akit a rokonok mindig úgy ajnároztak. Ezért egy lány akkor szép, ha nincs copfja. Tétel bizonyítva.

De legfőképp úgy látom, ti amolyan dialektikusan gondolkodó elmék vagytok. Okosabbak, mint egy ilyen magamfajta szerelmes bármikor is lehet, amíg ég benne a tűz. Ti tudjátok, hogy vágyaink tárgyát akkor érhetjük el, ha lemondunk róla. Igaz átalakítva, elemelve, de mégis. Hogy erre eddig nem gondoltam! A rímek nélküli fordítás nem megifjodás, hanem a feltámadás maga. A vers megdicsőült teste jelenik meg a papíron, a lelke, amelynek visszaverődését a fordító éppen csak megpillantja az ofszet-tükörben. A tűztolvaj Prométeuszok után eljött a képtolvajok ideje, a versek lelkének paparazzói a fordítók. És mi látszik azokon a polaroidokon, ami fityiszt mutat szegény rímelőknél? A lényeg, természetesen. A rím nélküli vers az ékszer nélküli nő, a lények lényege.

Az ilyen divatkövető fordítók nem olyanok egy kicsit, mint Kosztolányi kleptomániás fordítója? Kiszemezgetik maguknak, ami kell. Megfosztják a verset felesleges külsőségeitől, és így teszik a sorokat – szabaddá? A Franciaországba érkező verseknek azonnali meg kell szabadulniuk kényelmetlen hacukájuktól? Pokolba a vállrojtokkal? Mindenki egyenlő a kötetlen fordítás egy és oszthatatlan, nagy Köztársaságában? Persze, persze, csak az esélyegyenlőségről szól az egész, hogy tényleg kiderüljön, ki a legjobb: azok, akik a lényegre törnek, akikben van valami láthatatlan. A feltűnő dolgok nagy valószínűséggel felületesek. A csörömpölő fuksz, a rím.

Mást is látok ám még az én drágaságom körül kialakult felhajtás mögött: a diszmorfofóbiát. A torzító tükröktől való félelmet. A grimaszoló, elrontott másolatoktól való félelmet. Hiszen minden rímes fordításnál félő, hogy csak rossz utánpótlás lesz az eredetinek. Hellenisztikus, expresszionista. Ugyanakkor a rímes versek rímtelen fordítása nem lacafacázik, hanem kijelenti: én nem másolok, kérem, én fordítok. Ebben látok némi igazságot. Lehet valami mesterkéeltség abban az erőfeszítés-

¹⁶ Mert ahogy egy fordító a régi szövegek átültetése kapcsán megjegyezte: a fordítás fürdetés.

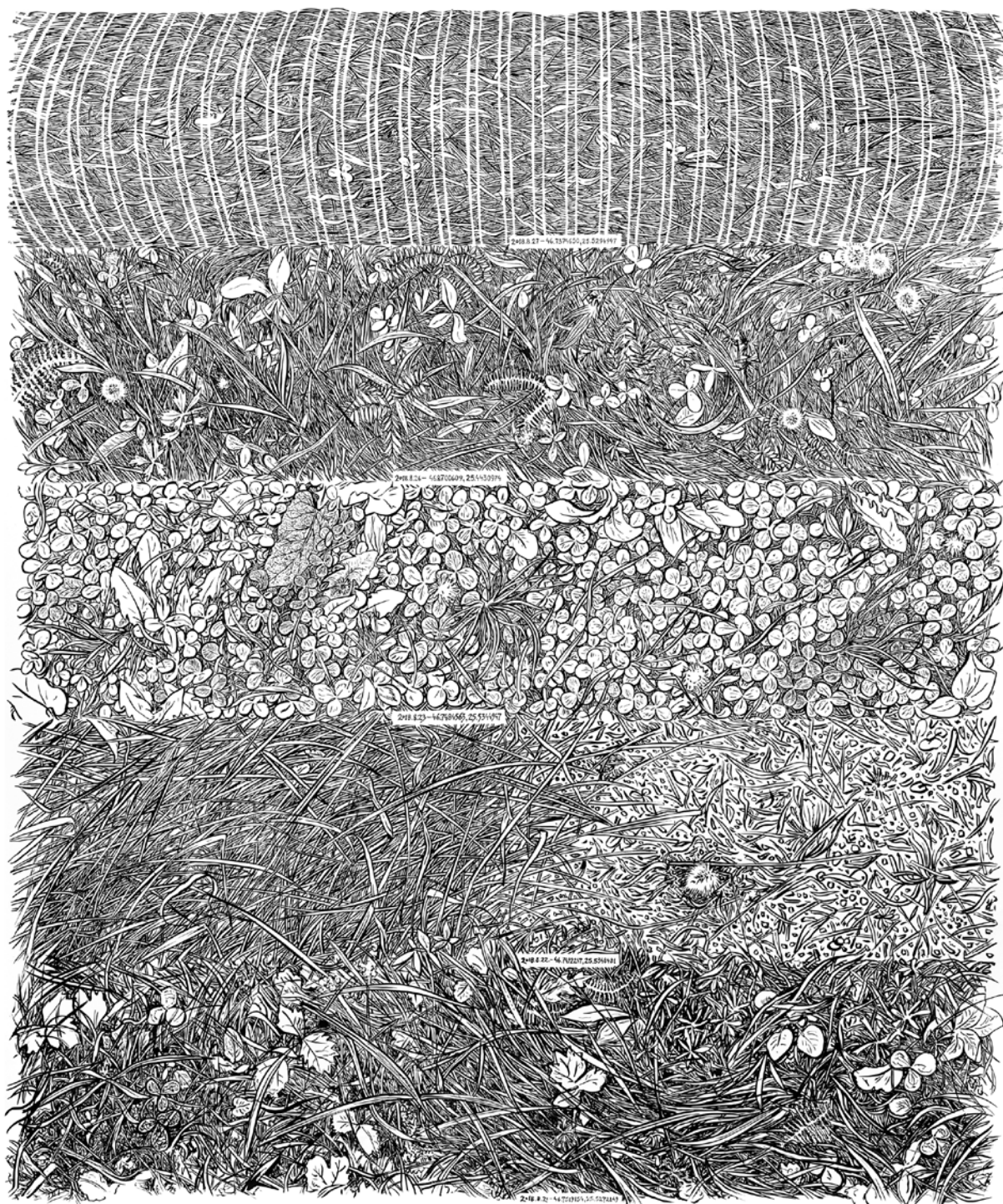
¹⁷ „A milói Vénusz, nos: nem márvány talán?” – Térey János fordítása.

¹⁸ „Celan Nervalja, nos: nem rímben van talán?” – Paul Celan az ötvenes évek vége felé fordítja le Gérard de Nerval *El Desdichado* című versét németre, amelynek az első versszaka így hangzik a fordításban: „Ich bin des Immerdüstre, de Witwer, trostverwaist / Der Aquitanenfürst vom Turm, der nicht mehr steht / Des Sternenlosen Laute, mit sternem übersät, / Sie trägt die Schwermutsonne, die schwarze, die da kreist.” A becsület kedvéért tegyük ide a magyar fordítást is, Kálnoky László művét: „Az özvegy, a sötét vigasztalan vagyok, / templomtalan kegyúr, az aquitáni herceg; / fényes lantom fölött, mert csillagom halott, / a melankólia fekete napja reszket.” Hogy a magyar fordítás rímben van, ez talán kevésbé meglepő, ma még.

ben, ami a forma visszaadásával jár. De akkor meg se próbáljuk? Ne kísérletezzünk, ne akarjunk visszaadni, nem is feltétlenül egy az egyben, hanem mélyebben, ugyanakkor visszafogottabban? Olyan messziről indulva, hogy senkinek eszébe se jusson hibakeresőset játszani. Talán... Itt behúzzunk egy picit, amott kiengedünk, hogy elkerüljük a katasztrófát. Lehet róla szó?

De csak jártatom itt a szám... Eltelt egy óra, és csak róla beszéltem megállás nélkül. Ti mit gondoltok?

VASS SÁNDOR, Fűnapló, 2018, C-print eredeti tusrajzok után

SCHRANZ ÁRON (1994) Budapest

SCHRANZ ÁRON

„Nem volt meg belőle,
csak a címe”

Heltai Jenő bohémregényei a művészregény
műfaji alakzatának tükrében

„Szinte veszedelmes kimondani ezt az idegen szót. Sokféle értelmet adtak neki az emberek, nálunk rámondják mindenkire, a ki nappal alszik, éjjel meg csavarog. Ön azonban tudja, hogy a bohémia más-fajta emberek világa. Hogy az ő közösségükbe jusson valaki, ahhoz két dolog kell: szív, meg művészet. A mi fogalmaink szerint talán elválaszthatlanul egy ez a kettő.”¹

BEVEZETÉS

„A kilencvenes években induló Heltai nagy sikert aratott a bohém-témával; s a *Hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém* és a *Jaguár* (s a *Kiskirályok* címmel összegyűjtött szatírái) kétségkívül hatottak Rejtő Jenő P. Howard néven publikált regényeire (sőt, a *Kiskirályok* Szerb Antalra is)” – olvashatjuk Mekis D. János Herczeg Ferenc-tanulmányában.² A Mekis által felsorolt kisregényeket a Heltairól szóló – méretét tekintve meglehetősen szerény – irodalom jellemzően bohémregényként aposztrofálja, a legkisebb figyelmet sem fordítva ugyanakkor a műfaji terminus meghatározására. Ennélfogva felmerül a kérdés, hogy a tisztázatlan jelentésű terminus technicus csupán a bohém tematika jelölésére szolgál, esetleg az ún. bohémregény valóban rendelkezik olyan jellegzetes műfaj-poétikai jegyekkel, amelyek indokoltá teszik önálló műfaji kategóriaként való tételezését. Dolgozatomban – részint erre a kérdésre igyekezvén választ adni – Heltai *A hét sovány esztendő* (1897), illetve *Az utolsó bohém* (1911) című kisregényeit a művészregény műfaji alakzatának tükrében vizsgálom, megítélésem szerint ugyanis ezek a szövegek művészregény-paródiaként, illetve esztétaregényként, azaz a művészregény egyik alakváltozataként egyaránt olvashatóak.³ Választásom azért korlátozódik csupán két kisregényre, mert Heltai bohémregényként aposztrofált szövegeire – mint azt látni fogjuk – nem tekinthetünk homogén halmazként, ebből fakadóan pedig megközelítésük szempontrendszere sem lehet azonos.

•

Érdemes megemlíteni, hogy a szerző első bohém témájú kisregényei – a *Hoffmanné meséi* (1895), illetve *A hét sovány esztendő* – közel egy időben jelentek meg Henry Murger *Scènes de la vie de bohème* (1851) című regényének magyar fordításával.⁴ Ahogy azt is, hogy Herczeg Ferenc „Gyurkovics-trilógiájának” második része, *A Gyurkovics-fiúk*, amely – Heltai ún. bohémregényeivel egyetemben – „a könnyű, felelőtlen életvitel szórakoztató megmutatásának nagy hagyományához tartozik, s erőteljesen hozzá is járul e hagyomány megteremtéséhez”,⁵ a *Hoffmanné meséi*vel egyazon évben látott napvilágot.⁶ Amellett tehát, hogy a szerző imént említett kisregényei gyaníthatóan az újszerűség erejével hathattak a korabeli befogadókra – legalábbis *A hét sovány esztendő* kvázi egyidejű recepciójából erre lehet következtetni –, a szövegek megjelenését jól körülhatárolható irodalomtörténeti kontextus övezi.⁷

Heltai bohém témájú kisregényei közül három – *A hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém*, illetve a *Jaguár* (1914) – a Szépirodalmi Könyvkiadó Heltai halálának évében elindított, ennél fogva jelentős kanonizációs gesztusként értékelhető életműkiadásában együtt is megjelent, *Tollforgatók* (1957)

címen. Fontos megjegyezni, hogy az irodalomtörténeti emlékezet által bohémregényként számon tartott szövegek között nincs (legalábbis szoros) cselekménybeli összefüggés, trilógiává formálásukat elsősorban tematikai rokonságuk indokolhatta.⁸ Míg azonban *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* fókuszában valóban a bohém életvitel társadalmi-kulturális vetületei állnak, illetve ezekkel összefüggésben a művészi alkotás problematikája, addig a *Jaguárban* – amellett, hogy hősei egy bohém társaság, a Krajcáros Igazság szerkesztőségének tagjai – e kérdéskör központi helyét az olvasás/olvashathatatlanság problémája veszi át, többek között az identitás vonatkozásában.⁹ Ilyen értelemben pedig a bohémregényként aposztrofált szöveg – megállapításom szerint – közelebb áll Heltai az önazonosság bizonytalanná válásának válságtapasztalatát artikuláló, nem mellesleg részint szintén bohém szereplőket felvonultató ún. politikai szatíráihoz/persziflázsaihoz (*Family Hotel* [1913], *VII. Emánuel és kora* [1913]),¹⁰ mint a *Tollforgatók* másik két darabjához.¹¹ Tekintettel arra, hogy a 20. századi elbeszélő irodalom kapcsán aligha beszélhetünk műfaji homogenitásról,¹² nem vethetjük el annak lehetőségét, hogy a bohém tematika e kisregények esetében is műfajkonstruáló szereppel bír, kétségtelen ugyanakkor, hogy az ún. bohémregény lehetséges kontúrjai *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* olvasása/vizsgálata során élesebben rajzolódna ki.

KIADÁS- ÉS RECEPCIÓTÖRTÉNET

A hét sovány esztendő 1897-ben a Vass József Könyvkiadóhivatala gondozásában látott napvilágot – a szöveg megjelenését (szemben a *Hoffmanné meséi* közlésével)¹³ némi sajtóérdeklődés is kísérte: A Hét, a Magyar Ujság, az Ország-Világ, továbbá az Uj Idők is rövid ismertetőt szentelt a kötetnek. Ugyan a századforduló hazai publicisztikájában a bohém (illetve az „álbohém”) karaktere, továbbá a bohém életvitel művészi színrevitele nem feltétlenül pozitív előjellel jelenik meg,¹⁴ a *Hét sovány esztendő* kortárs kritikusi lényegében nem kifogásolták azt a tényt, hogy Heltai e kisregényben (majd később *Az utolsó bohém*ben is) a bohémek morális értelemben megkérdőjelezhető világának „mulatságos és vonzó”¹⁵ képét rajzolta meg, elősegítve ezzel a befogadó érzelmi bevonódásának lehetőségét. Ignotus például (minden bizonnyal realizálva a szövegben megjelenített társadalomkép implikálta etikai problémát) figyelmeztet a kisregény szereplőinek felelőtlen élevitelére, ugyanakkor – mintha e karakterek szerethetőségében találva hivatkozási alapot – végső soron felmenti őket a morális felelősségre vonás terhe alól:

„A hét sovány esztendőről azt mondta nekem valaki: Soha ennél bájosabb *moral insanity*-vel nem találkoztam. Aminthogy meg kell adni, hogy a Heltai hősei és hősnői sem erkölcsös, sem túlságosan értékes életet nem élnek, s bámulatos egykedvűséggel emelkednek túl a hétköznapi morális előítéletein. De ezt ugyanazzal a mosolygással teszik, amellyel nekimennek hajléktalanul a szélnek s egy garas nélkül az éhségnek. Nem immorálisak ezek a könnyelmű, kedves és léha emberek; nem immorálisak, csak pogányok, mint ahogy a művész ember a lelke mélyén mindig megmarad pogánynak.”¹⁶

A hét sovány esztendő kritikusi – szemben a szöveg befogadásának morális vetületeivel – kitüntetett figyelmet fordítottak a valóság/realitás és a kisregényben megjelenített bohémvilág sajátos viszonyának problémájára; felhívva a figyelmet arra a látszólagos ellentmondásra, hogy a bírált mű cselekménye egyszerre valószerűtlen és realiztikus/hihető, alakjai pedig egyszerre képtelenek/ismeretlenek és ismerősek.¹⁷ Az Uj Idők anonim recenzense szerint Heltai – mintegy szembeszállva a századvég naturalizmusával, verizmusával – kisregényével egy, a romantikában gyökerező, immár kihálófélben levő irodalmi tradícióhoz tér vissza, amelynek alapvető ismérve, hogy kedélyességével megteremti az olvasó számára a mindennapi valóságból való kiszakadás érzetének lehetőségét:

„*A hét sovány esztendő*-ben csupa cigány hajlamú ember szerepel: művészek, írók és akik e fajta pályatévész mesterségre készülnek. Hallatlan sok bolondot tesznek és beszélnek, de mind az olyan szellemes, bájos és jóízű, hogy az olvasó szeretne velük bolondozni és a jókedv fürdőjében a sok problémától elfáradt idegeit megacélozni.”¹⁸

Annak felismerése, hogy *A hét sovány esztendő* cselekménye egyrészt mintha „nem e világból való”¹⁹ lenne, minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a kisregény kritikusai eltekintettek esetleges morális előfelvetéseiktől, illetve attól, hogy – szemben a korszak bevett gyakorlatával – társadalmi konvenciók mentén olvassák Heltai művét.²⁰ A szövegben megjelenített társadalmi környezet valószínűségében is ismerős jellege, különös tekintettel a kisregény – Fenyő Miksa szavaival élve – „szerető iróniával”²¹ megrajzolt karaktereire, pedig megágyazhatott annak, hogy a korabeli befogadó közösséget vállaljon e hősökkel, áttételesen pedig az általuk reprezentált – a hétköznapiak valóságában minden bizonnyal kevésbé vonzó – társadalmi réteggel:

„Léha epizódok sora, melyek folyamán az ember megkedveli azokat, akiktől különben hajlandó volna elfordulni. Mert ezek a léha fiuk jó fiuk és ezek a kicsapongó hölgyecskék igen kedvesek, kimondjuk a maguk tücsök-jókedvükben. El lehet ezt a kis regényt olvasni mulatságból, de az olvasó, ha az érzésére hallgat, többet talál benne, mint amit keresett.”²²

•

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy míg *A hét sovány esztendő* Heltai írói pályájának elején, a szerző biográfiai értelemben vett bohém korszakában jelent meg, addig *Az utolsó bohém* – ahogy arra Győrei Zsolt is rávilágít – megközelítőleg másfél évtizeddel később, egy sajátos, több művet (így pl. az *Írók, színésznők és más csirkefogók* című elbeszéléskötetet) is magában foglaló alkotói koncepció keretei között látott napvilágot, amellyel Heltai mintegy saját pályakezdésének „nosztalgikus, tematikus” megelevenítésére vállalkozott.²³ Ugyan a kisregények – legalábbis megítélésem szerint – összességében ellenállnak az önéletrajzi regényként való olvasásnak, ha hihetünk a Heltai-legendáriumnak, így pl. Roboz Imre *Az irodalom boudoirjában* (1916) című kötetében leírtaknak, nem mentesek a saját életanyag ihlette cselekményelemektől. Az anekdotagyűjtemény *Apróságok Kálnokiról, Bródyról, Heltairól* című fejezetében Kálnoki Izidor – Roboz által közvetített – elbeszélésének bizonyos elemei (Heltai hazatérése Párizsból, beköltözése Kálnoki Pál utcai lakásába stb.) például kísértetiesen emlékeztetnek *Az utolsó bohém* szüzséjének nyitó mozzanataira.²⁴ Amellett, hogy *A hét sovány esztendő*ben még csak nem is szerepel a bohém kifejezés,²⁵ a szövegben csupán utalások jelzik, hogy az elbeszélte történet hozzávetőlegesen a kisregény születésének idejében játszódik. Ezzel szemben *Az utolsó bohém* esetében már a (James Fenimore Cooper-regényre utaló) cím, illetve az emblematikus nyitó mondatok is egyértelművé teszik azt, hogy Heltai retrospektív perspektívából jeleníti meg a fővárosi bohémság szemszögéből letűnt vagy legalábbis letűnőfélben lévő világot:

„Azokban a legendás időkben, amikor a magyar író életéhez még hozzátartozott egy kis párizsi nyomorgás, Mák István alanyi költő is elvégezte ezt a koplalási tanfolyamot. Mint annyi nagynevű elődje, ő is kószált vagy félesztendeig a fényes Párizs sötét utcáin, ő is csillogó szemmel bámult a vakító kirakatokra és a szédítő nőkre, és eközben ő sem alkotott semmi örökbecsűt, ami közelebb hozta volna a halhatatlansághoz.”²⁶

Az utolsó bohém, amely 1911. június 25. és szeptember 10. között a Pesti Hírlap tárcaregényeként/folytatásos regényeként látott napvilágot, könyv formátumban a Nyugat gondozásában jelent meg először – kvázi egyidejűleg *Az Isten háta mögött* kiadásával (illetve közel a *Szindbád ifjúsága* megjelenéséhez).²⁷ A kisregény szélesebb körű ismertségét ugyanakkor alighanem második kötetmegjelenése biztosította: az Athenaeum 1917-ben *Az utolsó bohém* új kiadásával indította útjára Olcsó Regény című sorozatát, Az Est – gyaníthatóan nem minden elfogultságtól mentes – beszámolója szerint a Vadász Miklós borítórajzával ellátott, százezer példányban közreadott könyv megjelenése osztatlan sikert aratott.

„Megjelent az Olcsó regény. Mint valami közös ismertetőjel, úgy hatott tegnap a pesti utcán a járókelők kezében egy kis zömök, fehér könyv, az Olcsó regény első kötete: Az utolsó bohém, Heltai Jenőnek ez a hangulatokkal játszó, síró-kacagó írásműve. Százezer példányban adták ki a könyvesboltokba, trafikokba, utcai elárúsítókhoz az első Olcsó regény-t, mely

első csapásra megtalálta útját a társadalom minden rétegébe, s valósággal meghódította a közönséget. Férfiak, nők, felnőttek, gyermekek sietve vásárolták, s a Dunakorzó sétáló közönsége épp úgy megvette, mint a hivatalból hazatérő tisztviselő, gépíró, masamód, diák, munkásember, kalauznő, civil, katona egyaránt. [...] Sokan meg sem állták, hogy hazavigyék, hanem ott mindjárt az utcán elkezdtek olvasni.”²⁸

A következő évben *A hét sovány esztendő* is helyet kapott az Athenaeum sorozatában. A kisregény (öt elbeszéléssel kiegészítve)²⁹ e kiadással együtt négy alkalommal is napvilágot látott az 1910-es években, újrafelfedezése vélhetően közrejátszott abban, hogy évtizedekkel később bekerült a *Tollforgatók* darabjai közé.³⁰ Akárcsak *A hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém* is öt kiadást ért meg a trilogia megjelenéséig, köszönhetően annak, hogy beválogatták az Athenaeum Heltai Jenő munkái című tízkötetes sorozatának korpuszába. Az 1918-tól 1939-ig Heltai által vezetett kiadó látványosan promotált³¹ gyűjteményes kiadásának darabjai – leszámítva a *Szindarabok* (1927) című kötetet – három változatlan kiadásban láttak napvilágot a sorozatban, többségében 1927-ben.³² Természetesen az I. világháború kitörése előtt született szöveg potenciális befogadási stratégiái változtak az első és a harmadik kiadás között eltelt bő tizenöt év alatt; *Az utolsó bohém* ennél fogva mint „békebeli regény” jelenik meg az 1926-os, illetve 1927-es ismertetőkben és hirdetésekben,³³ amely mintegy lehetővé teszi olvasója számára a boldog békeidőkhöz történő visszatérést, avagy a múltban való jelenlét illúzióját:

„Gyönyörű, legendás időkbe, a boldog béke elmerült éveibe viszi az olvasót Heltai Jenőnek ez az elragadóan szép és kedves regénye, amely most harmadik kiadásában jelenik meg az író összes műveinek sorozatában az Athenaeumál. E lebukó idők utolsó bohémjainak, e vídám és bús történet hőseinek cervantesi alakját az életből már alig-alig ismerjük, csupán a visszahozhatatlan esztendők örökéletű krónikáiból. *Heltai Jenő* regénye ilyen krónikája egy koldusrongyokban is ragyogó, szomorúságában is mosolygó, balszerencséiben is törhetetlen kornak, az ő nemes művészetének, röpködő humorának, mély érzelmességének köszönhetjük ezt a regényt, ezt a megmentett darab múltat, ezt az ellenállhatatlan romantikával ható konzerválását elszállt napoknak és elmúlt embereknek. *Békebeli regény* Heltai Jenő regénye és békebeli művészet Heltai Jenő művészete, amely nem rongyolódott, nem szegényedett le, nem kopott meg semmiféle viharban.”³⁴

A valóságból való kiszakadás lehetősége tehát többféleképpen is értelmezhető Heltai ún. bohémregényei kapcsán. A századfordulón – *A hét sovány esztendő* korai recepciójából kiindulva – e szövegek a mindennapi valóság ellenében kínáltak alternatívát olvasóik számára, egy „mulatságos és vonzó” virtuális világ formájában, amely kellően távolinak tűnhetett a hétköznapihoz képest, ugyanakkor mégsem volt annyira idegen, hogy ne lehessen belehelyezkedni. Később pedig – minden bizonnyal már az I. világháború alatt – a kisregények befogadása a boldog békeidőkhöz fűződő nosztalgia mozzanatával bővült; legalábbis a napilapok 1926 és 1927 fordulóján a „visszahozhatatlan esztendőkhöz” való visszatérés ajánlatával kecsegtették *Az utolsó bohém* új kiadásainak lehetséges olvasóit. Némiképp ironikus, hogy míg *A hét sovány esztendő* korabeli kritikái a boldog békeidők valóságától eltérőnek ítélik a kisregény bohém-univerzumát, jóformán egy ezzel szembeszálló rivális valósággént tételezve azt, addig néhány évtizeddel később *Az utolsó bohém* mint a szóban forgó korszakot „konzerváló”, ezáltal pedig (ismételten) átélhetővé tevő szöveggént jelenik meg a napilapok ismertetőiben, hirdetéseiben.

BOHÉMREGÉNY MINT MŰVÉSZREGÉNY-PARÓDIA?

Szemben *A Gyurkovics-fiúk* dzsentri hőseivel vagy éppen a *Hoffmanné meséi* Rejtő karaktereit előlegező különc figuráival (Puybroche márkival és Stopp Jeremiás Hugó nicaraguai vezérőrnaggyal), *A hét sovány esztendő* bohémjei, az Izgatott Rókák nevű asztaltársaság tagjai fiatal művészek (festők, írók, zeneszerzők stb.), akik azonban – látszólag paradox módon – többségében jóformán képtelenek a művészi produktum létrehozására; rendszerint már a tervezgetés fázisában elakadnak,

nagy ritkán elkészült munkáik pedig – ahogy azt maguk is belátják – távol állnak az abszolút értékel bíró műalkotás eszményétől. Az alkotó munka permanens elhalasztásának motívuma újra és újra visszatér a szövegben – a kisregény heterodiegetikus elbeszélője kedélyes hangvételben, a már említett „szerető ironiával” számol be az Izgatott Rókák kudarcba fulladó vállalkozásairól, például a *Potifár felesége* című operett körül zajló „előkészületekről”:

„Ez a legidősebb fiatalember zeneszerzéssel foglalkozott. Már néhány igen csinos zenét szerzett, és jelenleg éppen az első operettjén dolgozott. A dologban az volt a különös, hogy már a híres nürnbergi utazás előtt is ugyanezen az operetten dolgozott, sőt, ha visszamenőnk az özönvíz előtt elviharzott időkre, aranybetűkkel találunk a történelem emlékkönyvében azt a tényt, hogy Gitáros Kálmán már letette a *Potifár felesége* című operette partitúrájának az alapkövét. Gitáros Kálmán, mint ebből is látszik, kissé lassan dolgozott. [...] Gitáros Kálmán munkálkodásának lassú voltát némileg menti az a körülmény, hogy az operette szövege még a jövő kétes homályában késett. Nem volt meg belőle, csak a címe. Az a két elmés fiatalember, aki ennek a szövegnek a megírására vállalkozott és akinek az asztaltársaság a magyar Chivot és Duru nevet nagylelkűen előlegezte, gyakran hangsúlyozta ugyan, hogy a Fáraó belépője valami igen sikerült dolog, de a Fáraó csodálatosképpen még mindig nem akart belépni.”³⁵

Heltai ún. bohémregényeiben a művészet elsősorban a haszonszerzés eszközeként, a műalkotás ennek következtében piaci árucikként, a bohém művész pedig adott esetben mint sikeres üzletember jelenik meg. A *hét sovány esztendő* hősei az alkotó munka tekintetében lényegében kétféle stratégiát követnek: vagy – mint azt láthattuk – kizárólag „fejben alkotnak”, tartózkodva műveik lejegyzésétől (ennek elsődleges oka a tényleges munkától való ódzkodás), vagy pedig – anyagi gyarapodásuk érdekében, lemondva a művészetről alkotott állítólagos elképzeléseikről – a nyárspolgári ízlés szolgálatába állnak. Gitáros Kálmán – miután társaival elveti az operettszerzés nagyszabású tervét – keringők és csárdások komponálásába kezd, melyek aztán megrendelői nevére látnak napvilágot; jövedelmező vállalkozása révén az Izgatott Rókák „egyetlen arisztokratájává” lépve elő.

„Romantikus elődeivel szemben, akiket Murger »csökönyös álmodozókként« intéz el, a valódi bohém sikeres szakmabeli és művészeti üzletember, aki megtanulta, hogyan népszerűsítse alkotásait, és miként alkudjék a kulturális piacon saját előnyére. A bohémság, mint hangsúlyozza, nem állandó létállapot, hanem az inasévek kora, átmeneti időszak a fiatal művész életében, ami bármilyen más üzleti vállalkozáshoz hasonlóan vezethet az anyagi sikerhez és a társadalmi elismeréshez, de a tönk széléhez és a kudarchoz is. Murger megfogalmazásában a bohémság csupán »az Akadémia, a Jóisten szállása vagy a hullaház« előszobája”

– mutatja fel Mary Gluck Murger bohém-képének bizonyos meghatározó komponenseit.³⁶

A *hét sovány esztendő*, illetve *Az utolsó bohém* művészkarakterei közül előbbi főszereplője, Smici feleltethető meg a „valódi bohém” ideájának: a festő kisregénybeli sorsrajzolata, ha némiképp ironikus is, de az „anyagi siker” és a „társadalmi elismerés” kapujáig vezet. A *hét sovány esztendő* – akárcsak *Az utolsó bohém* – a külföldről való hazatérés cselekménymozzanatával indul: míg utóbbiban Mátyás István párizsi „kopplási tanfolyama” ér véget, Smici Nürnbergből, Németországban töltött „tanulóévei” befejeztével érkezik vissza a fővárosba, az Izgatott Rókák közé. A festő elméletileg azzal a céllal távozik Magyarországról, hogy az akadémikus történelmi festészet müncheni mestereitől tanuljon, az alkotási folyamatban ugyanakkor – hasonlóan otthon maradt társaihoz – csupán a címadás aktusáig jut;³⁷ utazásainak valódi oka egy „orfeum-énekesnő”, Mici szerelme. Művészi identitását hazatérése után sem művészetelméleti megfontolások, hanem a hétköznapi élet kihívásai alakítják, ezeket – köszönhetően a „valódi bohémhez” illő vitalitásának³⁸ – rendszerint sikerrel veszi. Mikor megismerkedik az Izgatott Rókák által bálványozott Ticával, kijelenti, hogy valójában nem fest történelmi témájú képeket, igazi erőssége a portréfestészet; így modellt tud állni neki a lány.³⁹ Mikor pedig a „megélhetés gondjai kergetik a vászon elé”, sutba vágja különösebb meggyőződés nélkül vallott dekadenciáját, miszticizmusát vagy éppen szimbolizmusát, és a piaci kereslet-

hez igazodva könnyűszerrel értékesíthető arcképek, csendéletek festésébe kezd.⁴⁰ Sorsrajzolatának iróniája főként abból fakad, hogy fővárosi tartózkodása után egy jónevű, idős festőművésszel, Kapy Ferencsel visszatér Nürnbergbe, ezúttal valóban azzal a céllal, hogy az akadémizmus szolgálatába álljon; a befutott pályatárs ugyanis egy történelmi témájú körkép megfestéséhez keres tehetséges alkotótársakat.

Annak ellenére, hogy a kisregény festő alakjai Zrínyi Miklós szigetvári kirohanását választják festményük témájául, a valóságreferenciákat kereső korabeli olvasó „az öreg Kapy” és Smici nagyszabású vállalkozásáról minden bizonnyal Feszty Árpád körpanorámájára, *A magyarok bejövetelére* asszociált, amelyet 1894-ben – tehát mindössze három évvel *A hét sovány esztendő* megjelenése előtt – mutattak be a budapesti millenniumi kiállítás egyik kiemelt látványosságaként; ugyanakkor – szemben Justh Zsigmond *Művészszerelem* (1888) című munkájának Kálmán Ernő nevű szereplőjével – az idős festő karakterében aligha ismerhetünk Feszty alakjára.⁴¹ Amennyiben a kisregénybeli körkép tervezett témájából indulunk ki, akár Székely Bertalan 1885-ben befejezett, nagyméretű történelmi kompozíciójával is identifikálhatjuk a fiktív műalkotást,⁴² ráadásul, tovább folytatva a némi képzelőerőt is igénylő játékot, a „Londonban élő kitűnő hazánkfia”,⁴³ Kapy bizonyos jegyek mentén mintha párhuzamba állítható lenne a *Zrínyi kirohanása* alkotójával⁴⁴ – mivel azonban Heltai ún. bohémregényeiben jóformán lényegtelen a művészkarakterek stílusirányzatbeli hovatartozása, kérdésessé válik a referenciális olvasat létjogosultsága.

Justh imént már említett művében, azaz az első magyar művészregényben a történet főszereplői között kibontakozó szerelmi háromszög „mint »stílusirányzat-háromszög« lepleződik le az olvasóban”,⁴⁵ és a művészkarakterek között valódi téttel bíró művészeti tárgyú viták zajlanak.⁴⁶ Ezzel szemben *A hét sovány esztendő* bohém művészei mintegy kedvükre levethető, adott esetben pedig újra felölthető ruhaként viselik művészi identitásuk jegyeit, míg a művészregények jellegzetes szakmai párbeszéd-sorozatait Heltai kisregényében a műfaj hagyományaival játékos/parodisztikus viszonyban álló (a művészetelmélet szempontjából teljességgel irreleváns) kedélyes-ironikus elbeszélői reflexiók helyettesítik.⁴⁷ A bohém művészi alkotáshoz fűződő viszonya Heltai másik vizsgált kisregényében talán kevésbé explicit módon jelenik meg (e szövegből ugyanis hiányoznak a megvalósíthatatlan alkotói tervekről szóló okfejtések), az ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a művészet – akár csak *A hét sovány esztendőben* – *Az utolsó bohém*ben is eszközszerpbe szorul,⁴⁸ annak eshetősége pedig, hogy a kisregény hősei maradandó művészi produktumot hozzanak létre, kizárólag az elbeszélő iróniájával övezve vetődik fel.

„Amikor Morgenroth másnap reggel (délután két órákor) bevitte a »Krajcáros Igazság« legfrissebb számát a Patyolat utcai jeles lakásába, Mák István háromszor is elolvasta a Pan-nihoz írt versét. Meg volt elégedve a költeménnyel, amelynek – Isten tudja miért – »Mezza voce« címet adott és minél többször olvasta, annál jobban tetszett neki. Ismeretlen mélységeket fedezett föl benne, sőt Csontos Szigfrid is úgy nyilatkozott, hogy ez a költemény paragon heverő líránk életében szerencsés fordulatot jelent.”⁴⁹

Az *utolsó bohém* parodisztikus jellegét nagymértékben fokozza, hogy a szövegben szerepel néhány Csontos Szigfridnek és Mák Istvánnak (tehát az elbeszélő történet hőseinek) tulajdonított, többségében (ön)paródiaként értelmezhető alkotás.⁵⁰ Ezek között találunk olyanokat, amelyek nem kizárólag a kisregény történetébe ágyazva jelentek meg Heltai életművében, hanem – némiképp átalakítva, hosszabb költemények versszakaként – *Fűzfásip* (1913) című verseskötetének második, bővített kiadásában is.⁵¹ E betétszövegek – amellet, hogy Heltai ironikus önszemléletéről tanúskodnak – jellemzően azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy a kisregény hősei lényegében dilettáns művészek, akiket (az Irgatott Rókákhoz hasonlóan) nem kizárólag a munkához fűződő sajtóviszonyuk⁵² gátol abban, hogy remekműveket alkossanak.

„Csontos Szigfrid nagy tisztelője volt a lóspornak. Ő írta azt a mélabús költeményt, mely így kezdődik: *Fene egye meg, fene egye meg! / Itt vannak a lóversenyek*. Nemkülönben ő volt a szerzője ama másik elégiának is, amelynek első strófája így hangzik: *A tribün tetején / Ülök, mint egy vár-rom / Anyagi helyzetem / Gyors fellendülését / A lovaktól várom*. Írt még egyebeket is, de tekintettel arra, hogy nincs elég helyem Csontos Szigfrid összes költemé-

neyei számára, mellőzöm a további szemelvényeket. Annál is inkább, mert már ez a két mutatvány is kimerítően jellemzi Csontos Szigfridnek a hazai lótenyésztéshez való viszonyát, a Szerencse iránt érzett reménytelen szerelmét.”⁵³

A megjelenített társadalmi környezet, a művészlét, illetve a művészi alkotás problémájának tematizálása, továbbá bizonyos toposzok játékba hozása (ne feledjük, hogy például mind *A hét sovány esztendő*, mind pedig *Az utolsó bohém* egy szerelmi háromszög, pontosabban sokszög története) kézenfekvővé teszik, hogy Heltai vizsgált kisregényeit a művészregény műfaji alakzatának viszonyrendszerében kíséreljük meg elhelyezni, annak megítélése ugyanakkor, hogy milyen korreláció áll fenn a „századvégi művészregény”⁵⁴ és a szövegek között, megállapításom szerint, a legkevésbé sem egyértelmű. A kisregények egyrészt nyilvánvaló komolytalansággal közelítenek a művészregény e típusának sarkalatos kérdéseire, például a műalkotás eszközszerepebe való lefokozásával mintegy kifordítják „a művészet alkotta (»mesterséges«) valóság elsődlegességét hirdető”⁵⁵ – többek között az első magyar művészregény által is artikulált – esztétista álláspontot; ha ironiával is, de a művészet gazdasági meghatározottságát hangsúlyozva.⁵⁶ Amellett ugyanakkor, hogy a szövegek átlényegítik a „századvégi művészregény” művészetfelfogását, továbbá bizonyos műfajpoétikai jegyeit, ilyen értelemben pedig mintha „oldalagon”, paródiaként kapcsolódnának a műfaji alakzathoz, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az ún. bohémregények – amennyiben a bohém életvitelt átesztétizált, rivális valósággént interpretáljuk – illeszkednek a műfaj egyik alakváltozatának legfontosabb kritériumához.

BOHÉMREGÉNY MINT ESZTÉTAREGÉNY?

„Művészet és természet; művészet és élet; műalkotás és valóság kapcsolatának problémája a századvégi művészregény három alakváltozatát teremtette meg: a természettel szemben második, rivális valóságot átélni igyekvő esztétaregényt; az élet ellenébe egy mesterművet állító – mű a műben szerkezetű – regényt; és a valósággal szembe egy »eredetibb« valóságot állító hasonmásregényt. Hátterükből jól kihallható a fiatal Nietzsche gondolata: »a művészet nem csupán a természeti valóság pusztá utánzása, de annál inkább a természeti valóság metafizikai kiegészítője, amit azért állítunk a valóság mellé, hogy segítségével fölébe kerekedhessünk«.”

– olvashatjuk Kardeván Lapis Gergely *Versengő valóságok koncepciója a századvégi művészregényekben* című tanulmányában.⁵⁷ Tekintettel arra, hogy a vizsgált szövegek hősei mesterműveket ugyan nem alkotnak, ritualizált életvitelükkel viszont mintegy a polgári élet szokásrendjével szembeszálló, rivális valóságot hoznak létre, a kisregények a jelen perspektívájából esztétaregényként is olvashatóak.⁵⁸ Figyelembe véve ezt a szempontot nem meglepő, hogy *A hét sovány esztendő* kortárs kritikussai a kisregényben megjelenített valóságot a hétköznapi valóságtól némiképp eltérőnek ítélték. Sőt, mintha Heltai is számolt volna azzal, hogy a szövegben megjelenített, a polgári normákkal nehezen összeegyeztethető bohém életvitel adott esetben meglepődést válthat ki a kisregény befogadójából; erre utalnak legalábbis *A hét sovány esztendő* azon részletei, amelyekben az elbeszélő – megszólítva a „nyájas olvasót” – az Izgatott Rókák „kétesbecsű fantazmagóriákba” illő életstílusát mentegeti, némi ironiával téve eleget annak a feltételezésnek, hogy a narrátor bizonyos kötelezettségekkel tartozik a befogadó felé.

„A nyájas olvasó mélyen téved, ha azt hiszi, hogy az Izgatott Rókák az iváson és a hölgyek imádásán kívül semmi komoly dologgal nem foglalkoztak. Az a jelentéktelen mellékkörülmeny, hogy ők átlag este öt órakor keltek, mit sem von le munkálkodásuk nagyszabású voltából. Többen közülük újságírók voltak, akik éjjel, szerkesztőség után jelentek meg a kávéházban friss kefelevonatokkal, amelyekben egy-egy szenzációs riport vagy egy-egy vidám cikkeske foglaltatott. A kefelevonatok kézzől-kézre jártak, és mindig osztatlan elismeréssel találkoztak.”⁵⁹

„A nyájas olvasó méltán szememre hányhatná, hogy a regény egyes részletei nem felelnek meg a valódi élet követelményeinek, amit pedig minden regényírónak szem előtt kell tartania. Valóban az a magaviselet, amelyet az Izgatott Rókák mindeközéig tanúsítottak, olyan, hogy csak kétesbecsű fantazmagóriákban állhatná meg a helyét. Homlokegyenest ellenkezik a valóságossággal, hogy bárha fiatal is, de felnőtt emberek a napnak és éjszakának minden óráját a léhaság oltárán áldozva töltsek el.”⁶⁰

Lyka Károly *Bohém-esték* című, az Új Időkben megjelent publicisztikájában (lásd jelen tanulmány mottóját) elkülöníti egymástól a „bohém” kifejezés köztudatban élő pejoratív („a ki nappal alszik, éjjel meg csavarog”), illetve tényleges jelentését – a „szív” és a „művészet” fogalmainak egységében jelölve ki a bohém valódi markerét; az akadémizmus „nyárspolgárainak”, „mesterembereinek” ellenpólusaként határozva meg a bohém művészt.⁶¹ Mivel a vizsgált kisregényekben – mint azt láthattuk – a művészet elsősorban eszköz szerepben jelenik meg, e szövegekben nem találunk Lyka koncepciójának megfelelő művészkarakteret, Heltai ugyanakkor komplexitásában tekint a bohémság „átmeneti időszakára”: egyrészt megjeleníti a bohém hősök átesztétizált életvitelét, amely egyebek mellett magában foglalja a művészettörténész által sztereotípnak ítélt bohém-kép jellegzetes összetevőit is,⁶² másrészt regisztrálja az „inaséveit” ledolgozó bohém művész – művészi, illetve társadalmi értelemben vett – „polgárosodásának” folyamatát. A szövegekben megjelenített bohém életforma rivális valóságként való tételezése *Az utolsó bohém* hősei kapcsán is egyértelműen értelmezhető, lévén a Mák István és Csontos Szigfrid alkotta bohémduó magatartása látványosan nem felel meg a polgári élet konvencióinak,⁶³ az Izgatott Rókák esetében ugyanakkor mintha kidolgozottabb lenne e mindennapi élet ellenében megkonstruált átesztétizált valóság. *A hét sovány esztendő* bohém közössége tudniillik saját tolvajnyelvvel, a „lótechnikusoknak” gúnyolt állatorvosok konkurens csoportjával, kollektíven imádott „műsákkal”, továbbá különféle – a látszólag teljes mértékben kötetlen életvitelüket tulajdonképpen keretező, a hétköznapiakat nemcsak szórakoztatóvá, hanem bizonyos mértékig áttekinthetővé is tevő – rituálékkal rendelkezik; bizonyos ismétlődő elemek tekintetében még mulatozásaik is meghatározott forgatókönyvet követnek:

„Az efféle mulatságok rendesen azzal végződtek, hogy az öreg kávé tükéletesen elázott. Ilyenkor a fiúk befektették a jégszekrénybe, és indus harci táncokat lejtettek körülötte. Viki és Mara, a kávéház tünderei, továbbá Kelemen, a főpincér végül kiragadták őt a fiúk karmából, és lefektették a biliárdasztalra.”⁶⁴

Az Izgatott Rókák által létrehozott rivális valóság meghatározó komponense a művészi ambíciókkal kapcsolatos álmodozás, ezzel összefüggésben pedig a hivatalos művészettől, illetve annak intézményeitől való elhatárolódás, fontos azonban megemlíteni, hogy az asztaltársaság tagjai bohéméik leteltével az általuk korábban lefokozott tekintélyek sorába lépnek;⁶⁵ tehát ha Smicivel szemben nem is az elbeszélte történetben, de végül ők is maguk mögött hagyják a bohémság átmeneti létállapotát, amely – az elbeszélő erre vonatkozó mondata szerint – esetükben sem a „hullaház”, hanem az „Akadémia előszobája”. Fontos megjegyezni, hogy a bohém művész „polgárosodásának”⁶⁶ katalizátora Heltai ún. bohémregényeiben a házasság, illetve a gyermekáldás lehetősége. *A hét sovány esztendő* főszereplője – mikor megtudja, hogy szerelme, Tica várandós – jövőbeli családjá anyagi biztonságának érdekében valóságos iparossá válik,⁶⁷ míg *Az utolsó bohém* hősei eltérő eredménnyel végződő leánykérési kísérleteik után lényegében kénytelenek megszakítani közös életüket: Mák István szerelmi kudarcát követően feltételezhetően folytatja bohém életvitelét, míg Csontos Szigfridnek sürgősen pénzkereseti lehetőség után kell néznie, miután kvázi nincstelenül veszi feleségül Sárvári Nelkát. A kisregények bizonyos karaktereinek ilyen sorsalakulása párhuzamba állítható Heltai „polgárosodásával”, a szerző bohém korszaka ugyanis – legalábbis Kálnoki tanúsága szerint – szintén a házasság szimbolikus mozzanatával ér véget.

„Egyszer déltájt János [Heltai – S. Á.] keresgél a szekrényben. A szalonkabátját szedte elő, csíkos nadrágot hozzá, a fejébe pedig cilindert nyomott. Megkérdeztem tőle: – Hova, hova, János? Ebédre vagy invitálva? – Dehogy! Itt az izé – a hogy is hívják utcában van egy kis dolog. Sietnem is kell, hogy el ne késsem. Szervusz! – De rohansz! Pedig nem szokott neked

ilyen sürgős dolgod lenni. – Most véletlenül van. Esküszöm. És elrohant. S nem is jött többet vissza a Pál-utcába. Most nekem kell hozzájárnom, néha ebédre, néha vacsorára, más-kor csak egy kis tereferére. Elvégre nem kívánhatom, hogy ő járjon utánam, asszonnyal, négy gyerekkel.”⁶⁸

BEFEJEZÉS

Tekintettel arra, hogy jelen dolgozat fókuszában kizárólag két kisregény áll, a bohém tematikájú művek tárháza ugyanakkor igencsak gazdag a századvég, illetve a 20. század hazai elbeszélő irodalmában, a bevezetőben feltett kérdés *A hét sovány esztendő*, illetve *Az utolsó bohém* elemzésén keresztül csak részlegesen válaszolható meg; a bohémregény feltételezett műfaji kategóriájának a művészregény tükrében való további vizsgálata azonban – megítélésem szerint – nem csupán Heltai szövegei kapcsán vezethet izgalmas következtetésekhez. Érdemes továbbá megemlíteni, hogy míg az ún. bohémregény művészregény-paródiaként való olvasása bizonyos esetekben elkerülhetetlen akadályokba ütközik (figyelembe véve, hogy a paródia vagy a parodisztikus jelleg a bohém életvitel humoros megközelítését előfeltételezi, e perspektíva pedig – bár kézenfekvő választás – nem feltétlenül sajátja minden bohém témájú szépirodalmi alkotásnak; arról nem is beszélve, hogy – mint azt említettük *A Hoffmanné meséi* és *A Gyurkovics-fiúk* kapcsán – az ún. bohémregény karakterei nem szükségszerűen művészek), addig az esztétaregény műfaji kategóriája (amennyiben elfogadjuk, hogy a bohém életvitel egyfajta átesztétizált, rivális valóság) átfogó értelmezési kerete lehet az érintett bohém témájú műveknek, különös tekintettel a századvég ilyen irányú szövegeire.

JEGYZETEK

¹ Kőrös [LYKA Károly], *Bohém-esték*, Uj Idők, 1896/41, 292.

² MEKIS D. János, *Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítotttság Herczeg Ferenc prózájában = „Fenn és lenn”. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*, szerk. GAZDAG László, P. MÜLLER Péter, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2014, 116.

³ Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a szóban forgó terminus használata a századforduló táján keletkezett szövegek vonatkozásában az angolszász szakirodalomban sem példa nélküli. John Brad MacDonald *Ambivalent Ambitions: The fin-de-siècle Bohemian's Self-Division* (2016) című – George Moore, George Gissing, George Du Maurier és Arthur Ransome egy-egy művére fókuszáló – doktori disszertációjában a bohémregény (*bohemian novel*), más néven a bohém művészregény (*bohemian Künstlerroman*) mintegy a művészregény műfaji konvencióit újraértelmező alműfajként manifesztálódik.

⁴ A regény évtizedekkel eredeti megjelenése után, 1896-ban látott napvilágot magyar nyelven, Komor Gyula fordításában, *Bohém-világ* címen (nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Giacomo Puccini *Bohémélet* című, Murger főművén nyugvó, négyfelvonásos operáját szintén ez évben mutatták be). *A hét sovány esztendő* kortárs kritikái közül többen is reflektálnak a lehetséges hatástörténeti kapcsolatra – jöllehet nyomtatékosítva, hogy Heltai semmiképp sem tekinthető Murger epigonjának.

⁵ MEKIS D., i. m., 123.

⁶ A Murger-regénnyel való párhuzam motívuma *A Gyurkovics-fiúk* egyik korabeli ismertetőjében is megjelenik: „És Herczeg Ferencz sietett a publikum kíváncsiságát kielégíteni. Kicsalta a fiúkat a nyilvánosságra, úgy tömegesen mutatta be őket, egy regénybe keverve, és kétségtelen, hogy ezek a Murger cigányaihoz hasonló fiúk nem fognak a nyilvánosság előtt sem zavarba jönni.” *A Gyurkovics-fiúk*, Magyar Szalon, 1894–1895/2, 885.

⁷ Jelen dolgozatban – bár helyenként utalok e kontextusra – nem törekszem az ún. bohémregények vonatkozásában felmerülő potenciális hatástörténeti kapcsolatok feltárására.

⁸ A *Tollforgatók* második s mindedig utolsó kiadása 1968-ban látott napvilágot, a Magyar Elbeszélők sorozat köteteként, Hegedüs Géza utószavával. Míg az első kiadás felbontja a kisregények születésének kronológiáját (feltételezésem szerint azzal a céllal, hogy *Az utolsó bohém* emblematikus, a szövegegyüttest kontextualizáló mondataival kezdődjön a trilógia), addig a második – *A hét sovány esztendő*t állítva a kötet élére – a szövegek születésének sorrendjét követi.

⁹ T. SZABÓ Levente, Mikszáth, *a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 217–218.

¹⁰ A *Family Hotel* és a *VII. Emánuel és kora* – akárcsak a *Tollforgatók* kisregényei – évtizedekkel első megjelenésük után láttak először napvilágot egy kötetben (*Kis királyok* [1949]). Szemben ugyanakkor a trilógiával, a *Kis-királyok* darabjait szoros cselekménybeli összefüggés kapcsolja össze. Hegedüs Géza (*Heltai Jenő alkotásai*

és vallomásai tükrében [1971]) a *Tollforgatók*, míg Győrei Zsolt (*Heltai Jenő drámai életműve* [2005]) a *Tollforgatók* mellett a *Hoffmanné meséi* vonatkozásában használja a bohémregény műfaji terminust. Az érintett szövegek ezredforduló környéki újrakiadásában szöveggondozói munkát végző Hegyi Katalin ugyanakkor – jóllehet hangsúlyozva a szövegegyüttes kevert műfajiságát – a *Kiskirályokat* is bohémregényként aposztrofálja a Milenniumi Könyvtár a két kisregényt tartalmazó kötetének utószavában.

¹¹ A kisregények illetén rendezése narrációpoétikai szempontból is alátámasztható: szemben *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* heterodiegetikus narrációjával, a *Jaguár* – akárcsak a *Family Hotel* és a *VII. Emánuel és kora* – én-elbeszélés. A *Jaguár* névtelen narrátor szereplőjét, illetve a *Kiskirályok* elbeszélőjét, Mák Istvánt az identitás megkérdőjeleződésének/megsokszorozódásának tapasztalata, illetve az ebből fakadó bizonytalanság folyamatos (ön)analízisre sarkallja.

¹² A klasszikus detektívtörténet műfaji konvencióit a populáris irodalom jellegzetes műfajainak, történettípusainak játékba hozásával kifordító *Jaguár* esetében ez alighanem hatványozottan is igaz. T. SZABÓ, i. m., 217–218.

¹³ Tekintettel arra, hogy szemben *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* központi figuráival a *Hoffmanné meséi* bohém hősei – Heltai egyik kötetének címét parafrázálva – többségében nem írók vagy színésznők (tehát művészek), hanem más csirkefogók, jelen dolgozatban e kisregénnyel csak érintőlegesen foglalkozom.

¹⁴ Lásd pl. a Magyar Szemle hasábjain *A hét sovány esztendő* megjelenésével egyazon évben napvilágot látott, *Írók és emberek* című publicisztikát (K., *Írók és emberek*, Magyar Szemle, 1897/11, 121–122.) vagy éppen Vértessy Gyula *Talmi bohémek* című, a Magyar Ujságban megjelent 1898-as tárcáját (VÉRTÉSSY Gyula, *Talmi bohémek*, Magyar Ujság, 1897. május 27., 1–3.).

¹⁵ MEKIS D., i. m., 124.

¹⁶ I – s. [Ignotus Hugó], *A Heltai Jenő regényéről*, *A Hét*, 1897. november 28.

¹⁷ Lásd: „A meséje nem e világból való és mégis a realizmus szilárd anyaföldjén járó. Az alakjai lehetetlenek s mégis mintha az utcáról ismernők őket” (*A hét sovány esztendő*, Magyar Ujság, 1897. november 28., 9.), „A mesészöveg eredeti új formája legerősebb bizonyítéka Heltai Jenő óriási fantáziájának. Maguk az epizódok, melyek a »Hét sovány esztendőben« egymást követik, nem történhetnek meg a valóságban, de úgy, ahogy azt Heltai elmondja, neki elhiszszük. Az alakok, a »Hét sovány esztendő« alakjai, azok nekünk végtelenül kedvesek. Nem ismerünk ilyen embereket, de ezeket ismerjük, ezek közülünk valók, ezek régi kedveseink” (–g. g., *A hét sovány esztendő* [Víg regény. Irta Heltai Jenő. Vass József kiadása. Budapest, 1897], Ország-Világ, 1897. december 5., 786.).

¹⁸ *A hét sovány esztendő*. Heltai Jenő regénye, *Uj Idők*, 1897/48, 469.

¹⁹ *A hét sovány esztendő*, i. m., 9.

²⁰ A már említett „Gyurkovics-trilógia” recepciótörténetének pl. visszatérő motívuma a Gyurkovics család könynyed életvitelével kapcsolatos morális jellegű kétely – e probléma kiváló elemzését olvashatjuk Mekis D. János már több alkalommal is idézett tanulmányában. MEKIS D., i. m., 121–128.

²¹ Fenyő Heltai *Írók, színésznők és más csirkefogók* (1910) című, részint szintén bohém témájú elbeszéléskötetének vonatkozásában használja e találó szókapcsolatot. FENYŐ Miksa, *Heltai Jenő novellái: Írók, színésznők és más csirkefogók*, Nyugat, 1910/11, 769.

²² *A hét sovány esztendő*, i. m., 9.

²³ GYŐREI Zsolt, *Heltai Jenő drámai életműve*, L'Harmattan, Budapest, 2005, 62.

²⁴ ROBOZ Imre, *Az irodalom boudoirjában*, Rózsavölgyi és társa, Budapest, 1916, 170–179.

²⁵ Leszámítva a kisregény címét, *Az utolsó bohém*ben is csupán kétszer szerepel a kifejezés: „Azonban a lány mellett egy boglyas senki ült, sárga cipőben, színes ingben és szmokingban, amiből a költő rögtön kitalálta, hogy kollégával van dolga, mert abban az időben az álhírlapírók még nem voltak tekintélyes és befolyásos urak, hanem bohémok és a legfrissebb néger divat szerint öltöztek.” HELTAI Jenő, *Az utolsó bohém = Tollforgatók*, Szépirodalmi, Budapest, 1957, 19. „Csontos Szigfrid azonban nem nagyon látszott észrevenni a vegyes hatást, keccsen körüljárt, mindenkiel koccintott, mindenkit megcsókolt és letegezett, a mamát is, aki ezúttal először bizonyult bohém-mamának.” Uo., 7.

²⁶ Uo., 7.

²⁷ *A Nyugat hírei*, Nyugat, 1911/23, 960.

²⁸ *Megjelent az Olcsó regény*, *Az Est*, 1917. november 14., 3.

²⁹ A szövegegyüttes darabjai: *A hét sovány esztendő*, *Megoldás*, *A vörös rém*, *A hű gramofon*, *Bucephalus*, *Az aranykő*.

³⁰ Míg *Az utolsó bohém* hősei, Mák István és Csontos Szigfrid, ha nem is főszerepben, de megjelennek a *Jaguár*ban is, a *Hét sovány esztendő* alakjai nem lépnek színre a trilógia másik két kisregényében. A *Jaguár* én-elbeszélője említést tesz ugyan *A hét sovány esztendő* egyik karakteréről, Szerdai Ernőről mint a Krajcáros Igazság szerkesztőségi tagjáról, „az »Izgatott Rókák« asztaltársaságának alapító tagja” erős jóindulattal tekinthető csak a kisregény szereplőjének.

³¹ Lásd pl. a Pesti Napló 1927. február 20-i számának Ingyenes Képes Műmellékletét.

³² A gyűjteményes kiadás darabjai közül kizárólag kettő jelent meg 1927 előtt (is): 1923-ban a *Versek*. 1892–1923 első, 1926-ban pedig az *Írók, színésznők és más csirkefogók* mindhárom sorozatbeli kiadása.

³³ „Az elmerült békeévek romantikájába visz az elragadóan szép regény” – olvashatjuk a Magyar Hírlap az Athenaeum kiadványait promotáló hirdetésén. Magyar Hírlap, 1926. december 19., 16.

³⁴ *Heltai Jenő: Az utolsó bohém*, Pesti Napló, 1926. december 17., 10.

³⁵ HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő = Tollforgatók*, Budapest, Szépirodalmi, 1957, 341–342.

³⁶ MARY GLUCK, *A bohém művész kulturális gyökereiről*, ford. RIGÁN Lóránd, Korunk, 2010/5, 2.

³⁷ „Smici, azonfölül, hogy Smici és gránátos volt, festőművészettel is foglalkozott. Különösen a történelmi festészetet kedvelte, többek között ő tervezte azt a nagyszabású vásznat, amelynek egyelőre csak a címe volt meg: Pázmány Péter megalapítja az ik-es igéket. Maga a festmény az idők mostohasága miatt mind ez ideig nem készült el. Smici ezelőtt három esztendővel eltávozott Münchenbe, hogy ott a festészetben gyakorolja magát, és a nagy mestereket hallgassa. Münchenből viszont elment Nürnbergbe, hogy ott anyagot és adatokat keressen újabb nagy történelmi vásznához, amelynek egyelőre szintén csak a címe volt meg: A nürnbergi mesterdalnokok bemondják az utolsó mestert. Legalább ezt írta haza annak a társaságnak, amely még mindig feketekávázott.” *Uo.*, 336.

³⁸ „Hogy céljukat elérjék, amely tökéletesen meg van határozva, minden utat jónak találnak, és a bohémek hasznukra tudnak fordítani minden balesetet, amely útközben történik. Eső, por, árnyék, nap, misem tartóztatja a merész kalandorokat, akiknek bűneit egy erény zománcozza be. Szellemüket mindig ébren tartja ambíciójuk, amely a jövő ostromára ösztökéli őket: küzködve a kényszerűséggel szünet nélkül, találékonyságuk, amely mindenkor harcra kész, mint az ágyú, amelynek kanóca már ég, elröptének minden akadályt, amely útjukat szegi.” Henry MURGER, *Bohémvilág*, ford. KOMOR Gyula, Athenaeum, Budapest, 1913, 24–25.

³⁹ „– Akkor hát le fog engem festeni – mondta Tica. – Ámbár, ha maga csak történelmi képeket fest... – Bocsánat – vetette közbe Smici élénken –, én nem festek történelmi képeket. Én a nagy vásznakat csak tervezem. Az én igazi erősségem az arckép, mégpedig a régi nürnbergi mesterek modorában. Majd meglátja, micsoda képet festek én magáról!” HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, i. m., 349.

⁴⁰ „Boldogságukat nem zavarta semmi sem. Smici nagyon szépen keresett: arcképeket festett és ilyenkor megtagadta a dekadens iskolát.” *Uo.*, 391. „[...] Smici, akinek a boldogság új erőt és bátorságot adott, egyre jobban szakított a misztikus és szimboliztikus iskola összegyűjtött tanaival, és inkább a bár szolid, de legalább eladható csendélettel bimbélódott.” *Uo.*, 438.

⁴¹ Feszty 1856-ban született, tehát *A hét sovány esztendő* keletkezésének idejében középkorú volt, ezzel szemben Kapy hangsúlyozottan öregúrként jelenik meg a kisregényben. Heltai karaktere másik jellegzetes markere, londoni illetősége alapján sem azonosítható *A magyarok bejövetele* alkotójának alakjával.

⁴² A századfordulón Hollósy Simon is megörökölte Zrínyi szigetvári kirohanását, 1896-os olajfestménye – szemben a téma prototípusával, Peter Krafft 1825-ös munkájával, illetve Székely festményével – kisméretű alkotás.

⁴³ A „Londonban élő kitűnő hazánkfia” szókapcsolat a századforduló publicisztikájában zömmel Duka Tivadarhoz kapcsolódik. Nem kizárt, hogy Heltai valamely róla szóló újságcikkből merítette Kapy „állandó jelzőjét”.

⁴⁴ Székely 1835-ben, tehát Fesztynél több, mint húsz évvel korábban született, és – bár nem élt Londonban – a *Zrínyi kirohanása* 1879-től 1885-ig tartó munkálatai előtt, 1877-ben tett külföldi útja során járt a városban. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a 19. századi történelmi festészet hazai jelesei közül Székely mellett pl. Munkácsy Mihály is megfordult Londonban.

⁴⁵ KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Versengő valóságok koncepciója a századvégi művészregényekben = Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón. 1880–1914*, szerk. PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012, 137.

⁴⁶ Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a *Művészszerelem* fókuszában álló karakterek művészi identitása nagymértékben meghatározza magánéletük alakulását is. „[...] a legmagasabb fejlődés színvonalán álló egyének a mi évtizedünkben képtelenek a szerelemre” – fogalmazza meg Justh kisregénybeli alteregója, Gilády Arzén. JUSTH Zsigmond, *Válogatott művei – Szerzői kötetek*, szerk. KICZENKO Judit, kiad. KICZENKO Judit, KARDEVÁN LAPIS Gergely, Ráció, Budapest, 2013., 271.

⁴⁷ A művészeti tárgyú eszmecsere, szakmai diskurzus egyébként a cselekmény szintjén, a kisregény több epizódjában is megjelenik, természetesen humoros-ironikus beállításban. Lásd pl.: „Az egyesületnek amúgy sem kiválóan szilárd talaja mindjárt az első felolvasó ülésen nagyon ingadozni kezdett. Gál Bálint ugyanis prerafaelistikus modorban összehasonlította a kazuárt az ausztráliai csőrös állattal, és felolvasásának keretében az őslények szellemi képességeire is kiterjeszkedett. Ebből olyan botrány keletkezett, hogy Gál Bálint kénytelen volt a terem hátsó ajtaján menekülni és tíz napig kerülni az Izgatott Rókák társaságát. A Fehér Kör lelkes tagjai ez első kudarc után elhatározták, hogy kizárólag a szerelem mezejéről vett költeményeket avagy beszélyeket fogadnak el fölolvadásra, és a tudományt örök időkre kizárják körükből.” HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, i. m., 426–427.

⁴⁸ HELTAI Jenő, *Az utolsó bohém*, i. m., 44–45.

⁴⁹ Lásd pl.: „– Mi ez? – csodálkozott a drámaíró. – Vers – mondta a költő –, de még nincs befejezve. Szerelmes vers Pannihoz, aki fehér kezével megütötte szívem néma gongját. Hallod, hogyan cseng, hogyan zsong? Most pedig menj, mert be akarom fejezni ezt a verset és még ma elhelyezni valahol, hogy a tiszteletdíjat rögtön felvehessem...” *Uo.*, 44–45.

⁵⁰ Csontos Szigfrid *Alkohol* című verséhez még lábjegyzetet is mellékelte Heltai. Érdekességgént megemlíti, hogy a drámaíró saját kiadású kötete, *Az utolsó bohém* Pesti Hírlap-beli szövegváltozatában 1895-ös, míg a *Tollforgatók* első kiadásában 1897-es datálással szerepel.

⁵¹ Lásd az 1929-es kiadás *Magánügy* című ciklusának *Nyári múzsa* („A sorsomat azonban nem panaszlom, / Míg áll Budán az ősz márványmenyasszony) és *Lóverseny* („A tribün sarkában / Ülök, mint egy várrom [...]”) című verseit.

⁵² Lásd pl.: „A drámaíró ott maradt a kávéházban és jó másfél óráig azon tanakodott, hogy kimenjen-e a lóversenyre, vagy pedig inkább a becsületes munkának szentelje ezt a délutánt, megkezdvén új vigjátékát, amelyre már előleget is kapott a színháztól. Egyformán csábította mind a kettő és mivel a választás nagyon nehezebb esett, egy szerencsés fordulattal leült kártyázni.” *Uo.*, 51.

⁵³ Uo., 15.

⁵⁴ Kardeván Lapis Gergely – Lukács György heidelbergi regényelmélete nyomán – a művészregény két alapvető típusát különbözteti meg: „Ha Lukács elméletét a tárgyunkra alkalmazzuk, akkor kétféle művészregényről beszélhetünk: egy, a Goethe *Wilhelm Meister*-éből eredeztethető tradícióról, mely a nevelődési regénnyel mutat rokonságot, és egy századvégi »esztéta« művészregényről, melynek hősei, mint látni fogjuk, egy második valóság megalkotására törekedve alakítják ki e típus sajátos formai jegyeit. Az előbbiben a művész alakja, az utóbbiban egy műalkotás köré épül a kompozíció.” KARDEVÁN LAPIS Gergely, *i. m.*, 129.

⁵⁵ Uo., 130.

⁵⁶ A Heltai kisregényeiben körvonalazódó művészfelfogással kétségtelenül összefüggésben áll, hogy a szövegekben megjelennek a populáris kultúra jellegzetes műfajai. Érdemes pl. megemlíteni, hogy *A hét sovány esztendő* asztaltársaságának tagjai mellett *Az utolsó bohém* hősei is egy operett megalkotásán „fáradoznak”, természetesen eredménytelenül. A részben vagy egészében meg nem született alkotások terve mindkét esetben a szeretett nő meghódításával áll összefüggésben.

⁵⁷ Uo., 135.

⁵⁸ Kardeván Lapis Gergely az esztéta-regény műfaji kategóriáját Joris-Karl Huysmans *A külcenc* (1884) című művével példázza, e vonatkozásban megemlíti ugyanakkor Asbóth János regényét, az *Álmok álmodóját* (1878) is: „A »kivonuló« esztéta-regény e típusának magyar megfelelője Asbóth műve, az *Álmok álmodója*: Darvady Zoltán, aki a kiegyezés utáni magyar valóságból Velence átesztétizált valóságába menekül.” Uo., 132.

⁵⁹ HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, *i. m.*, 363.

⁶⁰ Uo., 424.

⁶¹ Kőrös [LYKA Károly], *Bohém-esték*, *i. m.*, 292–294.

⁶² Lásd pl.: „Rövid, de fejedelmi ebéd után – e zord viszonyok között Mátyás Istvánnak minden ebéd rövid és fejedelmi volt – a két jóbarát, aki így egymáshoz kötötte az életét, minden habozás és előzetes tanácskozás nélkül elindult a Chicago kávéház felé. A feketekávé órájában itt szoktak gyülekezni az irodalom jelesei és minthogy a feketekávé óráját mindenki a saját ízlése szerint állapította meg, a kávéház éjjel-nappal tele volt fiatal és öreg tekintélyekkel, akik bodor füstfelhőkbe burkolózva, rendesen fizetés nélkül távoztak a helyszínről.” HELTAI Jenő, *Az utolsó bohém*, *i. m.*, 14.

⁶³ Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni az elkeseredett Csontos Szigfrid monológjának egyik részletét: „És most lsten veled, ragyogó, szép életem, szabad farkasok napsugaras élete, búcsúszom tőled, elérékenyedés nélkül, röviden, férfiasan. Az én utam most már a sötétségbe vezet. Egy óra múlva már nem élek, egy órán belül elkövetem a legnagyobb gyávaságot, amire felnőtt férfi vetemedhetik... dolgozni fogok!” Uo., 73–74.

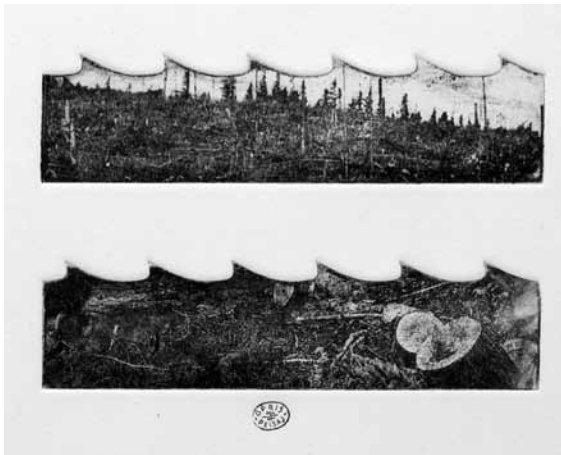
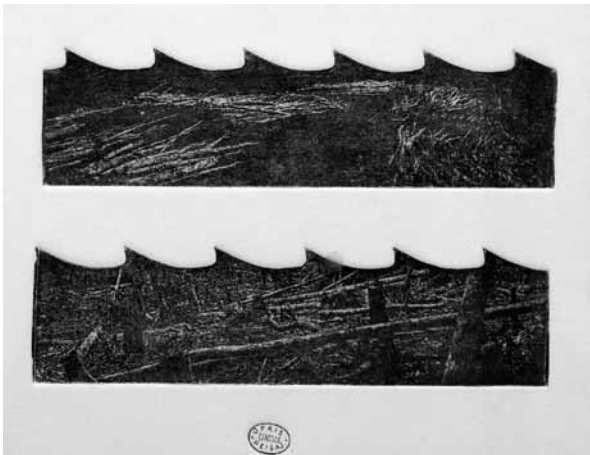
⁶⁴ HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, *i. m.*, 367.

⁶⁵ „Minthogy e fiatalurak ma már hazánk jelesei közé tartoznak, borítsuk nevükre a feledés fátyolát.” Uo., 365.

⁶⁶ E folyamat beteljesedése Lyka publicisztikájában negatív előjellel jelenik meg: „Most, hogy ezzel a sok hulló levéllel lehull a lelkünkbeli ennek a különös életnek öröme és ezer ajándéka, valami rejtélyes nosztalgia bántja a lelkemet, hívogat és csalogat, ki a szürke városból, vissza abba a félig megkóstolt dúsgazdag életbe. Itt, a konvenciók kicirkalmazott világában kegyetlenül lesikálódik a lelkünk, s egyforma marionettjeivé leszünk az utca életének. Ebben nincs éltető erő. Nincsen zamatja, mert mesterségesen összeccsinált alkotmány. Nem érzi ezt, ezen a szürke, lombhullással teli őszi napon?” Kőrös [LYKA Károly], *Bohém-esték*, *i. m.*, 294.

⁶⁷ „Mióta megtudta, hogy Tica anyának érzi magát, a gránátossal nem lehetett bírni. Egyszerűen megbolondult az örömtől, és egész nap dolgozott. A fiúk azt mondták róla, hogy úgy fest, mint egy gőzgép, amivel korántsem a festés minőségét, hanem a mennyiségét akarták jelezni.” Uo., 438.

⁶⁸ ROBOZ Imre, *Az irodalom boudoirjában*, *i. m.*, 178–179.

HLAVACSKA ANDRÁS

Az irodalom aszkétái

HLAVACSKA ANDRÁS (1989) Budapest

Az irodalomművelés szerkezete folyamatosan változik. Pécsi Györgyi a Kortárs legutóbbi számában *Hová, hová szép költészet...* című írásában vázolta fel, hogyan alakult át a költői szerep(vállalás) az államszocializmus időszakától a '90-es éveken át napjainkig. Esszéjében az elmúlt éveket a magukra költőként tekintők számának megnövekedésével jellemezte – legalábbis megítélése szerint egyre többen kívánnak az irodalmi nyilvánosság területére költőként belépni. Mint írja, „[a]z összes művészeti ág közül az irodalom, ezen belül is a versírás a legnyitottabb pálya. Semmiféle előképzettség nem feltétel – valamelyes íráskészség csupán.” Nem tisztom a kijelentéseinek érvényességét megítélni, a kortárs magyar költészet mind irodalomtudósként, mind szerkesztőként viszonylag távol áll tőlem. Pécsi Györgyi írása viszont jó apropót kínál arra, hogy az irodalom munkások más típusainak aktuális helyzetéről, például a kritikuséról gondolkozunk.

Szorosabb rálátásom az elmúlt tíz év változásaira kínálkozik, ebben az időszakban foglalkoztam aktívan kritikaírással, később -szerkesztéssel és -oktatással. Pontosabban inkább a változások hiánya feltűnő: ha összehasonlítom, hogy a 2010-es évek elejének könyvbemutatói, irodalmi kerekasztalai a kritikaírás mely dilemmáitól voltak hangozsa, és ma melyektől azok, nem látok nagy különbséget. A kérdéseket betéve tudjuk: Van-e létjogosultsága a negatív kritikának? Kinek ír a kritikus (annak, aki már olvasta a recenzált művet, vagy annak, aki még nem; esetleg a kötet szerzőjének)? Más megítélés alá esik-e egy első kötetes, mint egy befutott író? Stb. E kérdések vissza-visszatérő jellege akár aggasztó is lehet, egy helyben topogásként értelmezhetjük, holott makacs jelenlétük éppen azt fejezi ki, hogy ezekre nem léteznek kategorikus válaszok. Fontos viszont, hogy a mindenkor kritikus ezek mentén rögzítsen a maga számára néhány alapvetést. Idővel ezeknek az elvárásoknak nem lesz könnyű megfelelni, de a kritikus – bármilyen patetikusan hangzik is – az irodalom aszkétája. Ezekben a döntési helyzetekben válik majd el, hogy valaki megmarad-e kritikusnak, vagy le kell mondania erről az identitásáról.

E döntések közül számomra a legmeghatározóbb a kívülállóság kérdése. Lapis József 2018 őszén az ÉS hasábjain foglalta össze az elég jó kritikus tíz pontból álló „kvázi-szabályzatát”. Legtöbb gondolata ma is megfontolandó. Különösen a tízparancsolat negyedik kitétele, amely így szól: „ne írjunk barátunkról, ellenségünkéről”. Ez a kritikus attitűd esszenciája: a távolságtartás, az outsiderség. A kritikus ne szerzőket, hanem műveket akarjon megismerni; ne járjon könyvbemutatókra, közönségtalálkozókra. Vagy ha mégis, akkor vállalja ezek következményeit: a megismert szerzőkről ne írjon bírálatot. Mindig izgalmas és hízelgő, amikor a kritikusnak lehetősége nyílik az általa nagyra tartott regények szerzőjével megismerkedni. A felelős döntés azonban az elhatárolódás, csak ez biztosítja, hogy a kritikus a későbbiekben is tiszta lelkiismerettel írhasson az alkotó munkáiról. Sőt, továbbmegyek: a kívülállóság azt is jelenti, hogy a kritikus csak értekező prózával foglalkozik – a szépirástól távol tartja magát. Ha lírikus lírikust, szépprózáíró szépprózáíró bírálna, az általában vagy rossz vért szül, vagy baráti vállveregetéshez vezet. Lehet, hogy a kortárs irodalmi mező szűk, de azért akad még annyi épkezláb kritikus, hogy elkerüljük ezt a belterjességet.

Mindig is úgy gondoltam – kissé leegyszerűsítve –, hogy kétféle kritika jut el az olvasóhoz: a profi és a kiváló. (Legalábbis ideális esetben egy bizonyos színvonal alatt nem jelennek meg műbírálatok.) A megnevezések talán suták, de a lényegen nem változtatnak: a kritikaírás mesterségét el lehet sajátítani, az ítéleti munkát lehet professzionálisan is művelni. Egyszer egy kutatás keretében kénytelen voltam egy filmről elolvasni a legtöbb fellelhető angol nyelvű kritikát, nagyjából százötven darabot. Az eredmény – legalábbis a kreativitás tekintetében – kiábrándító volt: a kritikák túlnyomó többsége kissé variálva és változó sorrendben, de ugyanazon hat-hét szempont alapján értékelte a filmet. Ez a sajátos befogadói élmény arról győzött meg, hogy a filmkritikusok zöme professzionálisan műveli a munkáját, kevés a lényeglátó, egyedi tartalom előállítására törekvő ítéző. Profi és kiváló kritikus között a legnagyobb különbség talán abban ra-

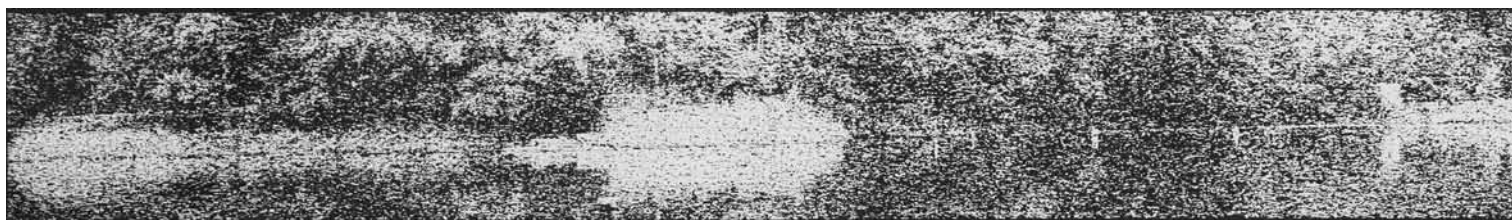
gadható meg, hogy míg az előbbi egy jól kidolgozott előzetes szempontrendszerrel közelít a recenzált műhöz, az utóbbi hagyja beszélni a szöveget. Nem tudja előre, miről fog írni, de bíz benne, hogy a mű befogadása során feltárulnak azok a témák, amelyekről érdemes nyilatkoznia. A profi kritikus mindent nem bízza a véletlenre, ott lapul a kabátzsebében a lista, amelyet bármely alkotásnál bevethet. A cselekmény rövid összefoglalása? Pipa. A színészi játék értékelés? Pipa. Az operatőri munka véleményezése? Pipa. A műfaji hagyományok betartása (vagy éppen eltérés azoktól)? Pipa.

A kortárs magyar szépirodalomról megjelenő kritikák esetében mások a számok s feltehetően az arányok is – e kétféle kritikusai attitűdöt mégis fel lehet ismerni. A kezdetektől úgy véltem, hogy azonosulni viszont csak a kiváló kritikusával szabad. Féltreértés ne essék, ez nem jelenti azt, hogy a kritikáimat mind kiváló daraboknak tartanám, sőt, visszatekintve jó, ha két-három műbírálatomban sikerült a fenti elvárásoknak megfelelni. Az elhatározás viszont, amellyel leülünk írni, csak az lehet, hogy valami egyedit tudunk a vizsgált alkotásról felmutatni, valamit, ami a műről született többi kritikából hiányzik. A műhelyeken, egyetemi órákon is ezt a meggyőződést képviselve tanítottam a kritikaírást. Elsoroltam a profi kritika ismérveit, de azt mindig egy meghaladandó szintként állítottam be; folyamatosan hangsúlyoztam, hogy a profi kritika megírása sem könnyű, de aminek igazán értelme van, az egy kiváló kritika megalkotása.

Ha valami, akkor ez változott számomra a kritikaírás megítélésében: a mentorálás, az utánpótlásképzés stratégiái. A külső körülmények az elmúlt tíz évben hasonlóak: jó tollú fiatal kritikusok hál' istennek ugyanúgy felbukkannak, s attól sem kell tartani, hogy a magukat kritikusnak tartók hirtelen nagy számban árasztanak el kéretlen műbírálataikkal a szerkesztőségeket – mert irodalmi

kritikát írni még mindig meló, legalább egy könyvet el kell olvasni hozzá. A kritikaírás iránt komolyan érdeklődők, később elköteleződők továbbra is többnyire a bölcsészettudományi képzések felől érkeznek. Jórészt még mindig az alapszakos tanulmányok befejezése, a mesterszakos tanulmányok megkezdése az a pont, ahol a legtöbben kritikaírásra adják a fejüket, bár talán az első szárnypróbálgatások már egy kicsit fiatalabb korban megtörténnek, mint tíz évvel ezelőtt. S talán ezzel magyarázható a szerkesztői munka során tapasztalható gyakoribb türelmetlenség is. Tüneteszerűen ezt semmiképp sem mondanám, az elmozdulás nem látványos, fiatal kritikusokkal aktívabb munkát folytatva mégis szembeütnő egyfajta izgatóság, a javítási, korrektori körökkel szembeni értetlenség. Ami jobb esetben összecsiszolódáshoz, rosszabb esetben viszont a kritikusai „pálya” korai elhagyásához vezet. Ennek a feszültségnek az egyre állandóbb jelenléte értékelte fel velem a profi kritikákat. Mert egyfelől a szerkesztő természetesen kiváló kritikát szeretne kapni, de amikor ez először nem sikerül – és fiatal kritikusoknál sokszor nem sikerül –, akkor az olyan tanácsok, mint hogy legyen a szövegben valami truváj, a gondolatiságban valami „out of the box”, nem sokat használ annak, aki még nem írt profi kritikát. Ilyenkor segíthet az elvárásokat mindkét oldalon, szerkesztő és kritikus részére is egyértelműsíteni a sorvezető, öthet előre lefektetett és kötelezően érvényesített szempont által. Tehát ha valami változott számomra a kritikaírásban, akkor csak ennyi: ha pár évvel ezelőtt megkérdezték volna, mit tanácsolok egy kezdő kritikusnak, hogyan fogjon a munkához, azt válaszoltam volna, hogy először írjon meg két-három professzionális kritikát – de titkon azt reméltem volna, hogy rögtön egy kiváló kritika írásába kezd. Ma a válaszom a feltett kérdésre ugyanaz lenne – de ezt véresen komolyan is gondolnám.

SIKLÓDI ZSOLT (1966–2017), Tavak, 2011, fametszet, papír

PÉNTEK IMRE (1942) Zalaegerszeg

PÉNTEK IMRE

Elégtétel egy mellőzött grafikusnak

Arató Antal: Perei Zoltán (1913–1992) –
Grafikák

Rég elmúlt a magyar grafika „aranykora”, a hatvanas–hetvenes évek, amikor olyan alkotók voltak jelen a képzőművészeti életben, mint Kondor Béla, Major János, Gyulai Líviusz, Würtz Ádám, Szemethy Imre, Vén Zoltán és nem utolsósorban Rékassy Csaba. A mai „gyakorlók” inkább a manipulatív eszközökhöz – mint a fotó, a film – folyamodnak, a klasszikus, hagyományos grafikai lapok készítéséhez nincs kedvük, s talán felkészültségük is hiányzik. Hisz ki ismeri már – gyakorlatban – a rézkarc, a linómetszet technikáját, a lágy-alap elkészítését, a dúcok faragását? Nos, azért vannak igazi követők, akik csendben, árnyékban, de szívós kitartással dolgoznak azokkal a már elfeledett technikákkal, amikkel meglepve találkozunk itt-ott a kiállítótermekben. A hetvenes években felerősödtek a figurális tendenciák, amik kedveztek a hagyományos eljárásoknak, köztük a fotórealizmusnak, Méhes László, Fehér László, Somogyi Győző, Tóth Menyhért és mások munkái visszahozták az elfeledett időket.

Bárdosi József, aki egy kissé más szempontokból kívánta feldolgozni a hetvenes évek sokszínűségét, mint Csernus Tibor, Lakner László és Szabó Ákos művészete, akik elsősorban festők voltak, de a grafikát is művelték. Konkoly Gyula Párizsban készítette plakátjait, amikből festői tanulmányai is sokat merítettek. Tehát az anyag feldolgozása két irányban is elágazott, egyrészt a kimaradtak, a Nyugatra távozott alkotók, másrészt a klasszikus eszközökkel élők sem kaptak helyet az élbolyban.

Valóban, kellett egy kis elvetemültség, hogy a szakma hiányosságait valaki feltárja, kiegészítse. Kellott ehhez némi tájékozódás többek közt Hamvas Béla írásaiban, amelyek nemzetközi kitekintést is adtak, másrészt a megközelítés eredetiségét is biztosították. Tanguyról szóló tanulmányában írja: „A kép előterében alakzatok foglalnak helyet, az ember azokat néha érthetetlen célzatú műszereknek nézné, amelyek félig lények, talán moszatok, esetleg csak foszlányok, különös metamorfózis következtében biológiai jellegüket elveszítették, az élőlényt, a gépet és a geometriát egybeolvasztották.” Perei „vonassága” származhatott a japán metszetekből, amelynek tanulmányozására hónapokat fordított.

Amikor először láttam Perei „alakzatait”, az jutott eszembe – Hamvas nyomán –, hogy e fura lényzerű formációk mennyire karakteresek, mennyire egyedi jellegűek. S hogy ezek előbb voltak, mint a köznapiság formák. És tartósabbak, és visszatérnek. Már emlegettem, hogy rajzossága mennyire kötődött a vonal és folt alkalmazásához... Azt hiszem, egyik eredeti vonása a grafikusnak, hogy a kettőt egyesíti; vonalai pázmaszerűek, míg foltjai elnyúlóak, hosszabbíthatóak. És ezek az előképek mindenütt meghatározók, lovas képeinél a megnyúlt formák, portréinál a semleges arckifejezések. Valamilyen minimális tárgylagosságra törekedett, amely eltér a bábuszerű megjelenítéstől. Vonzotta az egyformaság, az ismétlődő alakzatok, a szerialitás, a sorozatok, amelyekben kiélhette odaadását a művészi megjelenítésnek.

Talán ennyiből is látszik, hogy egy különleges tehetségről, egy kivételes jelenségről van szó.

Ahogy az albumban olvasható, Molnár Aurél egy részletes interjút készített vele, a helykereséséről és az ürümi kertről. Ez a városszéli Paradicsom tökéletesen megfelelt a mesternek, ahol saját műhelyt is kialakított, de a szocreál intézményekbe mégsem sikerült beilleszkednie. Az ötvenes évek főiskolájára is kivételesen vették fel a grafika szakra, de egy affér következtében mégis festő szakon végzett. Nos, ha valaki 1950-ben jutott diplomához, nem lehetett könnyű helyzetben. Hiába „házalt” vele, saját stílusát nem sikerült „eladnia”. B. Supka Magdolna többször is írt róla, hogy teljesítményét előbbre sorolják, de nem sikerült neki (sem) a felfedezés, a rangsor korrekciója. De nézzük meg, mit írt az 1978-as kiállításáról a Csók István Galériában. Felhívja a figyelmet a művek „gondolati ízességére”, az a benyomásunk, hogy ősképeket vetít elénk, a primitívek, a naivok egy-

szerűségével találkozunk. S ez benne a meglepő: a mai bonyolultság ellentétét rajzolja meg, vési fába, és mi fogadók vagyunk arra az egyszerűsége és erőre, amit Perei munkái közvetítenek. Művei olykor a pásztorfaragványok egyszerűségére emlékeztetnek – engem főként Tőke Imre és Németh János alkotásaira –, az archaizálás természeti nyelvéen képes műveit beszéltetni. Így a fametszet lapjait a mítoszok mesevilágába tudja repíteni.

Egy másik, grafikáiról szóló írásában felhívja a figyelmet a fametszés ősi technikájára, arra, hogy tanulmányai során évekig Rembrandt és Goya hatása alatt dolgozott, s ahogy egyik interjújában mondja: a hatvanas években nyolc évet töltött Angliában, itt ért be, itt vált véglegessé az a stílus, amit sajátjának tekint. (A hatvanas években ért haza.) Eredetiségének legfőbb kifejezőeszköze a groteszk, a gondolkodó művészek sajátja. Perei „grafikai történeteit” meglepve figyeljük, amelyek leginkább a köznapi élet közvetlenségére emlékeztetnek. A „tömör átírás” (egyszerűsége és egyszerűsége) egyszerre megkap, és maradandó élményeket kelt.

Mások – mint Meday László – „a rajzok vén bolondját” látják benne, aki munkáinak talányosságára hívja fel a figyelmet, amikor írása végén Jónásra hivatkozik a prófétát kiköpő cettel.

Bár I. és II. díjakat is nyert különböző tárlatokon, a mellőzésből mégsem sikerült kitörnie.

Arató Antal teljességet kívánt nyújtani, ezért többévi szervezőmunkával egy vaskos albumot tett le az asztalra. Amiben lehet tallózni, válogatni és elmerülni.

Az első rész a korai időszakot idézi. Pár grafikai lapja érzékelteti, nem mindennapi tehetségről van szó (*Férfi lóval, Levétel a keresztről*, 1948). A szintén 1948-as *Madarak* éppen azt bizonyítja, a vonalasság és folthatás mennyire kezére állt már a kezdet kezdetén, Elbűvölőek angliai munkái, ahogy leírja, Shakespeare műveiből tanult angolul, de az ihletés elől sem akart kitérni. *Lear királya* egy merengő, révedező idős férfi, aki nem találja helyét, az író portréját is több változatban metszi fába, itt készülnek először magyar íróportréi, az azonosulás különböző időszakait idézve. Hajós képeit, mint a *Gálya* és a *Hajó*, szintén Angliában kezdi el. Láthatunk variációkat a fák sorozatból, s ennek egyik szép darabja az *Erdélyi táj*, amely akár gyerekkori emlék is lehet. Zsánerképei – mint a *Nő pávával*, *Szobasarok*, *Csendélet mézeskaláccsal* – vérbeli nyomatok, hangulatos, életteli alkotások. A mezőgazdasági munkák is megihlették, pásztorrajzai például igazi karakteres alkotások (*Juhász, Cím nélkül*), de ennek a témának maximális megfogalmazása a *Birkák*, amelyen a művész egymás fölébe rajzolta az állatokat. Az a bizonyos „drámai groteszk”, amelyről B. Supka oly sokszor ír, itt maximálisan érvényesül. Lovas képei hangsúlyos vonalakkal építkeznek, a ló és lovas egyaránt megnyúlnak a föld terhe alatt. Két ismerős zsánerfigura: a fazekas és a műgyűjtő. Mind a kettő eltéveszthetetlen, karakteres alak. A vasúti szerelvények sem maradnak ki a kollekcióból, és megjelennek a kertészkedés kedvesnek ítélt tevékenységei (*Virágzó fák, Cím nélkül*), a paraszti munkálkodás, köztük az *Őszi táj* szántóvetője, amely az emberi erőfeszítés apoteózisa. A mitikus megjelenítésig jut el a *Jónás a cethallal*, a cirkuszi *Akrobata* pedig a bábész tömegnek mutatja be produkcióját. A víz mindig izgatta Perei fantáziáját: számos tavi, folyami képe készült. A vízben úszkáló halak a nádasok kedvelt lakói (*Halak*). A cirkuszi képeket vadászjelenetek követik, amelyeken főszereplők a különböző madarak (*Csendélet pávával*). Női portréin nincs jele a szépség kutatásának, a házimunkák különböző jeleneteit látjuk, semmi mást. A sok hangulatos csendélet közt valódi meglepetés a *Pisztolypárbaj*, amely az egymásra szegezett fegyverrel szemben álló figurákat mutatja be a halálfélelem delíriumában. Az ünnepkörök is megjelennek, köztük a *Három királyok*, több nézetben. A Lakatos Menyhért-illusztrációk jelzik: erre is alkalmas lett volna, ha kap megbízást. Elgondolkodtatók sorozatai, amelyeknek jellemzője a könyörtelen pontosság, alaposság. Akvarellvázlatai is figyelemre méltóak: színes madarai, férfiportréi tehetségének rejtett oldalait mutatják.

Magyar írók sorozata a számára kedves írókat-költőket válogatta ki, a kastélyok képei elvesző értékeink számbavételei, az *Aradi vértanúk* sorozata pedig tisztelgés a hősök előtt. Ókori kirándulásai pedig az egykori Pannonia tárgyi kincsei közt válogatnak, de kedvvel idézi fel a provincia egykori lakóit is.

Albuma nemcsak ismereteket ad, hanem betekintést enged a műfajok, tematikák változatos körébe, a művész szellemi kalandozásaiba. Grafikánk egy korábban mellőzött, nem értékén mért alkotója kapott elégtételt az igényes szerkesztés, válogatás révén. Talán a hazai grafikai rangsor némi korrekciója jól szolgálja az ideális teljességet. (*Hermész Német–Magyar Kulturális Egyesület, 2022*)

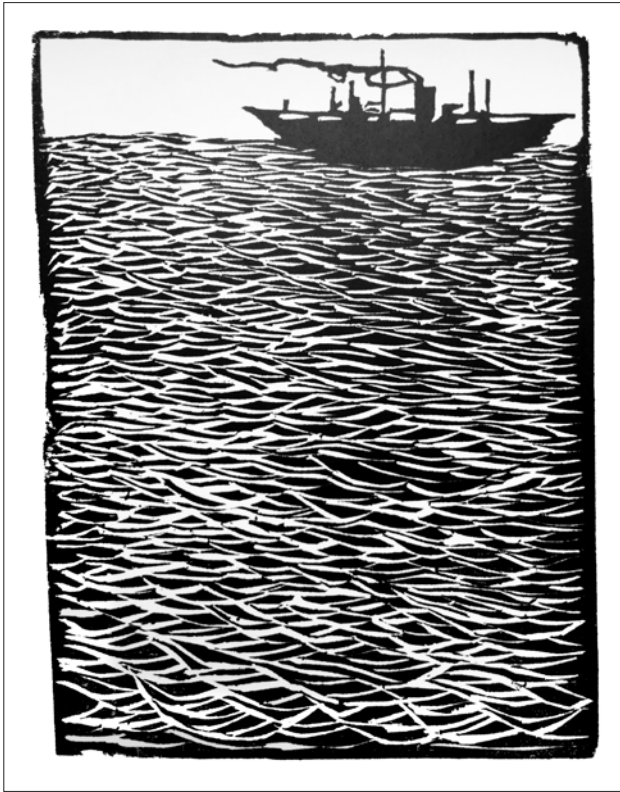
PEREI ZOLTÁN, Cím nélkül, 1968, lapdúc fametszet, 230x290 mm; Cirkuszi birkózók, 1978, lapdúc fametszet, 220x330 mm; Halász hálóval, (é. n.), lapdúc fametszet, 192x273 mm; Virágzó fák, (é. n.), linómetszet, 202x230 mm

PEREI ZOLTÁN, Madarak, 1974,
lapdúc fametszet, 310x240 mm

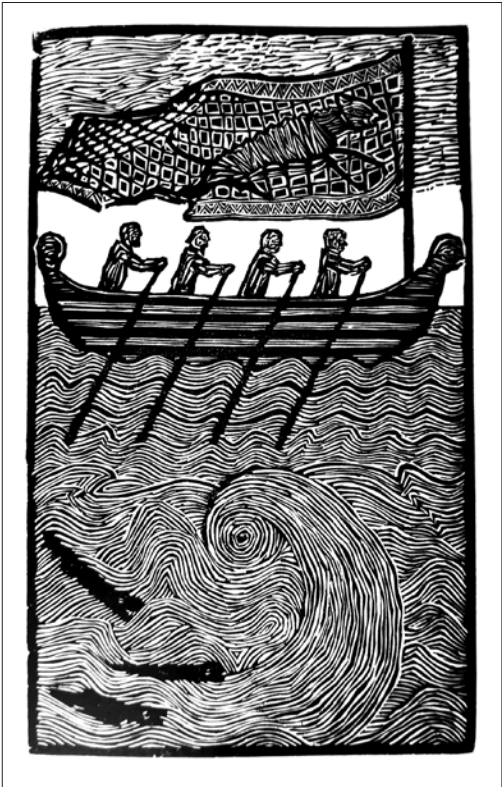
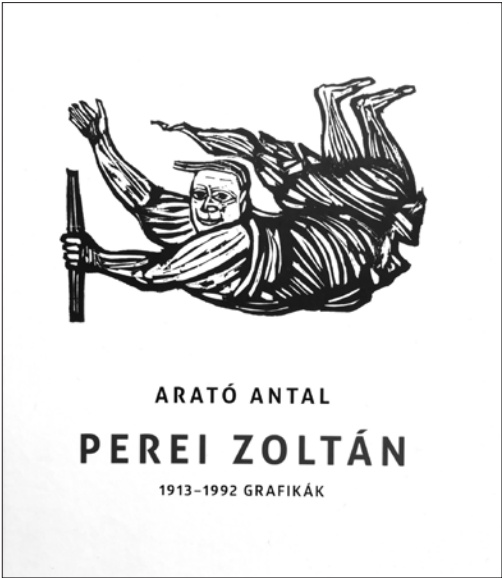
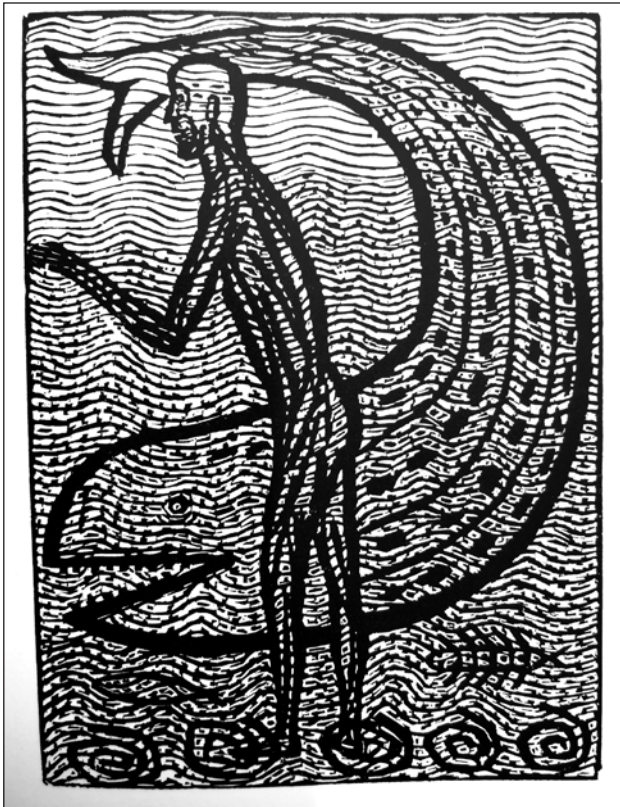
PEREI ZOLTÁN, Levétel a keresztről, 1948,
lapdúc fametszet, 295x210 mm

PEREI ZOLTÁN, Hajó, 1968,
lapdúc fametszet, 120x55 mm

PEREI ZOLTÁN, Jónás a cethallal, (é. n.),
lapdúc fametszet

PEREI ZOLTÁN, Gálya, 1962,
linómetszet, 238x144 mm

DOBOS BARNA (1991) Budapest

DOBOS BARNA

A költők torkából kihalászott gramofon

Konkoly Dániel: A hang kísértetei

Az egymást érő technikai paradigmaváltások radikálisan alakítják át az emberi testről és tudatról vagy az ember és az állat kapcsolatáról folyó diskurzusokat. A 19. század második felében elinduló technológiai forradalom – nem várt módon – az emberi szubjektum integritását s ezzel együtt a hang és a hang forrásaként megjelölhető személy kapcsolatát is megbontotta, amire az e jelenséget megtapasztaló írók és költők izgalmas irodalmi válaszokat adtak. A bemutatandó monográfia szerzője, Konkoly Dániel arra vállalkozott, hogy feltárja, miként hatottak a hangot reprodukáló technikai eszközök – úgymint a fonográf és a gramofon, illetve a hangot a beszélőről térben leválasztó és közvetítő telefon, majd a rádió – a 20. század első harmadában a lírai hang alakulására. A szerző ezen új szempontrendszer érvényesítő elemzése mellett egy új irodalomtörténet felvázolására is alkalmasnak véli a technikai eszközök közvetlen vagy közvetett tapasztalatán nyugvó lírai szubjektum átalakulásának vizsgálatát, szerinte ugyanis a húszas évek avantgárd szövegei e megközelítés felől olvasva a késő modern személyiségfelfogása felé nyitnak: az avantgárd költők műveit átmeneti helyen kezeli a modern és a késő modern között, amely kapcsolat Konkoly meglátása szerint jóval organikusabb, mint ahogyan azt a korábbi irodalomtörténet láttatja. „A történeti avantgárdnak ez a teljesítménye, úgy tűnik, hidat képez a klasszikus modernség (a hang és a forrás egybetartozása) és a késő modernség (a nyelv vagy a hang függetlenedése a forrástól) hang-, illetve nyelvfelfogása között.” Az irodalomtörténeti pontosítás során Konkoly alapvetően a Hans-Robert Jauss meglátásaira építő Kulcsár Szabó Ernő munkásságából indult ki, korszakolását igyekszik tovább pontosítani. Az egyes szövegek immanens elemzése, költői teljesítményének kultúr- és irodalomtörténeti horizontokat is megnyitó olvasata szintén meghatározó részét képezi az adott fejezeteknek, amelyek során a szerző a *sound studies* legújabb eredményeit is figyelembe veszi. Így végül egy média-, technika- és ezek nyomán társadalom- és irodalomtörténeti alapokon nyugvó elemzéseket magában foglaló könyvet vehetünk kézbe.

A kötetben hét fejezeten keresztül járhatja be az olvasó a felvetett kérdések által kijelölt irodalomtörténeti utat: a kontextusteremtő elméleti bevezető után a második fejezet Kassák Lajos költészetének gépi hangszerek által felfokozott és a korai avantgárd törekvéseit ekképpen magába sűrítő oldalát mutatja be, a költő a performativitás poétikai-retorikai erejére építő sorainak értő elemzését olvashatjuk. A harmadik fejezetben a szerző Simon Jolán egyedi, a kortárs beszámolók alapján ismert és rekonstruálható előadásmódja kapcsán a *kísérteties* fogalmát és jelenségét vizsgálja az irodalmi szöveg hangzójá tételekor, nem feledve, hogy a kiejtett szó a leírt szöveg mellett a költői produktum inherens médiuma és létmódja. Majd a negyedik fejezetben József Attila *Elégia* című versének elemzése során Konkoly a – Lőrincz Csongor által felismert – jelzőcserélgetésre (enallagé, hypallagé) épülő poétikai-retorikai eljárásnak a költői szubjektum és a táj kapcsolatára gyakorolt hatását tárja fel részletekbe menően. József Attila mellett Babits Mihály is kapott egy önálló fejezetet: a kötet a *Haláltánc* című versben a *danse macabre* magyar irodalomban is (például Arany János: *Hídavatás*) komoly hagyománnyal s így mintaadó szereppel bíró műfaja felől nézi meg a telefon és a haláltapasztalat, illetve a halál megszólításának mediatizált lehetőségeit. A két elemzés után a hatodik részben Konkoly a telefont és a rádiót vizsgálja a tárgyalt időszakban olyan költők műveiben, mint Déry Tibor, Kassák Lajos, Németh Andor, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tamkó Sirató Károly, Balázs Béla, Illyés Gyula és Tóth Árpád. A könyv kitekintéssel zárul: a szerző az állatok poétikai szerepét vizsgálja, illetve az esetleges kapcsolódási pontokat a technikai paradigmaváltás nyomán megváltozott éntapasztalat lírai lecsapódása és az ember–állat viszony – biopoétikailag releváns – lírai jelenléte között.

Már e rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy a szerző próbálta témáját a lehető legtöbb oldalról megvilágítani, az összefüggéseket a maguk komplexitásában feltárni és bemutatni. Könyve a kor-

szak – a hangot reprodukáló technikai újítások nyomán – átalakuló lírai szubjektumának tapasztalatát vizsgálja, azonban a kritika nem mehet el szó nélkül a kötet hiányosságai és pontatlanságai mellett sem.

A hét fejezetből álló könyv, bár többször is monográfiaként utal magára, inkább mutatja tematikusan szorosan kapcsolódó tanulmányok füzérét. Kassák Lajostól, József Attilától és Babits Mihálytól egy-egy szöveg, egy-egy sor képezi csupán az elemzések tárgyát, miközben a hatodik fejezetben az egyes költőket és műveiket jóval felületesebben, szinte csak illusztrációszerűen mutatja be. Ez még a kisebbik gond lenne, ám ha komolyan vesszük (s miért ne vennénk komolyan?), hogy a kötet a technikai eszközök lírára gyakorolt hatásáról fog szólni, a József Attila-verset elemző részt, valamint a kitekintésnek szánt utolsó fejezetet érdemes lett volna egyszerűen kihagyni a kötetből. A szerző is érezhette, hogy e két szöveg, mint egy-egy zárvány, nem kerül szerves kapcsolatba a többi fejezettel, s hogy komolyabban meg kellene indokolni a kötetbe történő felvételüket. Konkoly ugyanis arról próbálja meggyőzni olvasóit mindkét esetben, hogy mégis jó döntés volt e fejezeteket is beilleszteni: „A kérdésfeltevés [állatok a tárgyalt korszak magyar lírájában – D. B.] azért lehet indokolt, mert – mint azt a későbbiekben olvasható példák bizonyítani fogják – például Reiter Róbert költészetében olyan hangsúlyos helyeken, ahol Kassák Lajos költészetében valamilyen technikai eszköz szolgáltatja a példát, ott Reiternél az állat.” Másrészt, ha József Attila *Elégiájában* nincs se telefon, se gramofon, s bár elsődlegesen nem az irodalmi szövegek mimetikus oldala foglalkoztatja, a hiány önmagában beszédes. A szerző részletesen és kiválóan elemzi a lírai beszélő és a szubjektum közti törést, valamint a lírai hang és a táj közti viszony formálódását. Kifejezetten ügyes és intelligens módon veszi észre, hogy a szöveg deixiseit József Attila mennyire függetleníti egy referencializálható kontextustól, mégis – meglátásunk szerint – a fejezetet egy tanulmánykötetben vagy József Attila-monográfiában inkább el lehetne képzelni, mint ebben itt; eredetileg a Fodor Péter és Lapis József szerkesztésében megjelent *Nyugvó energia. Az Alföld Stúdió antológiája* című kötetben kapott helyet. Még akkor is, ha a kötet alcímében foglaltak („a lírai hang konstellációi”) megengednék, hogy ebbe az irányba is nyisson a szerző, a technikai eszközöket tárgyaló, egymással szorosabb viszonyban álló szövegek mellől továbbra is kilóg ez az elemzés.

A záró fejezet pedig még ennyire sem illik a könyvbe. Konkoly úgy érvel, hogy amikor az állatok testrészei (jelesül a kloáka) a teljes állattól különválasztva jelennek meg, akkor az állatok mechanikus szétszerelhetősége érhető tetten, s a mostanában divatos *bioautomata* kifejezésben rejlő energiákat próbálja mozgásba hozni; mintha a metonímia – klasszikus – rész-egész viszonyon alapuló trópusának újracsomagolása lenne e gesztus. A tanulmány a már így is igen változatos elméleti háttérrel bíró könyvet is fölöslegesen továbbterheli. A könyvben közölt tanulmányok egyenetlen képet mutatnak, amely nem vesz el egyenkénti értékükből; a Babits- és József Attila-versről írt fejezetek a könyv legerősebb szövegei, míg a záró fejezet azon túl, hogy nem illeszkedik a koncepcióba, belső gondokkal is bír, amelyekre még visszatérünk. A túlföntül részletes bevezető után az elemzések olykor nem szólnak akkorát, mint amekkorára a nyitó oldalakban leírtakból vártunk; Kassáktól rendre egy sort idéz újra és újra a szerző: „költők torkából horgásszátok hát ki a gramofonokat” (22. számozott költemény).

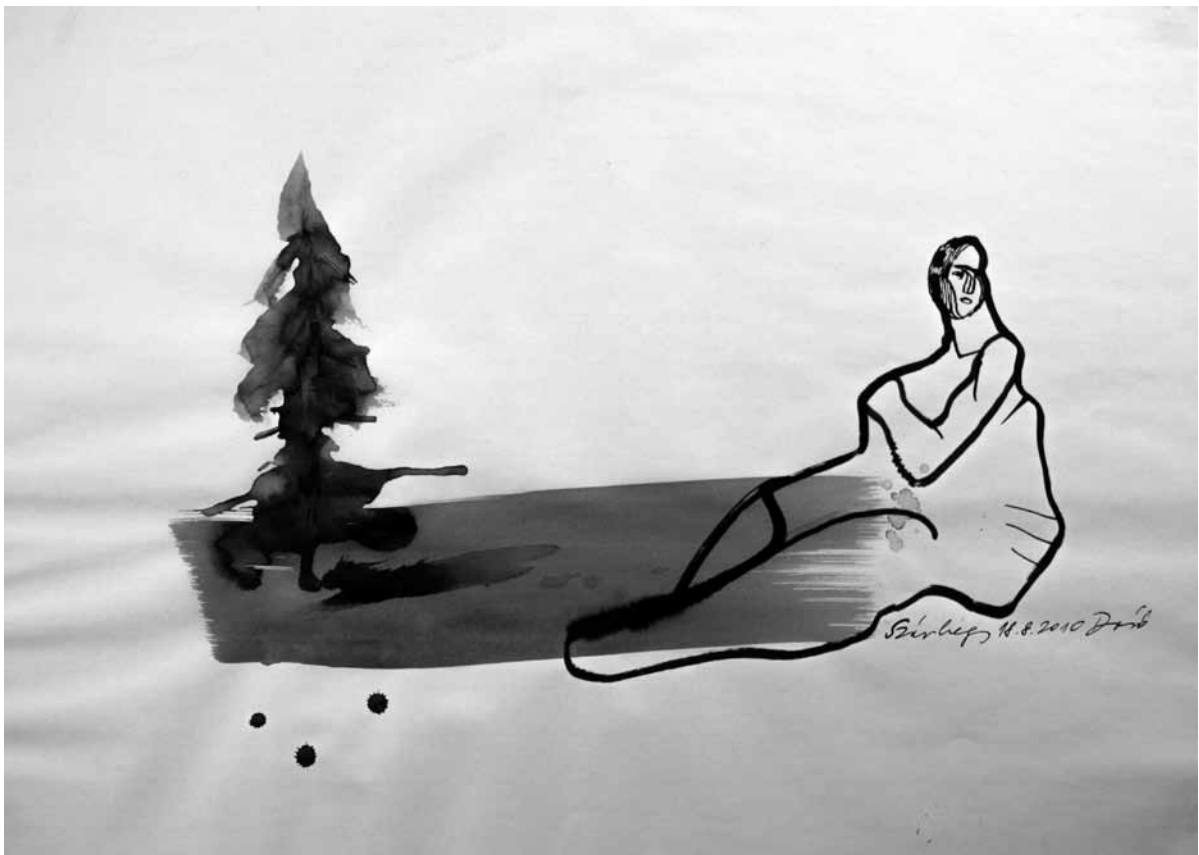
A záró fejezettől a könyv nyitó szövegéhez visszatérve szintén elmondható, hogy a kevesebb olykor több: a szerző egy olyan heterogén szellemi konstrukció közös olvasására hívja meg olvasóit, amelyben megtaláljuk a kortárs magyar *elmélészek* színe-javát, valamint a nemzetközi – filozófiai, technikatörténeti, médiaelméleti, kultúr- és irodalomtörténeti, valamint irodalomelméleti – diskurzusokat meghatározó szerzőket. Bár a „varietas delectat” elvével bárki egyetérthet, nem könnyű mederben tartani a mondanivalót, a szerző többet szeretett volna beletenni a *Bevezetésbe*, mint amennyit egy ilyen fejezet elbír. A majd ötvenoldalas bevezetőben két és fél oldalon összefoglalja, hogy az egyes fejezetek miről fognak szólni, az ezt megelőző több mint negyven oldalon keresztül pedig egy sűrű elméleti összegzést kapunk. A kultúrtörténeti és médiaelméleti szövegek ismertetése egy ilyen tárgyú könyv esetében kiemelt jelentőségű, ám a fejezet olykor egyszerűen csak parafrázálja az egyes tanulmányokat, azok gondolatmenetébe pedig aránytalanul hosszan megy bele. A leírásokból olykor nem derül ki, meddig tartanak a szerző meglátásai, s mikortól olvashatjuk az egyes szövegek érveléseit (ebben a lábjegyzetek sem segítenek, mivel az idézett szövegek idézetei és példái Konkolytól egyenrangúvá válnak). Ennyi fontos szerző esetében egy névmutató és egy összefoglaló bibliográfia igen hasznos lett volna, megkönnyítendő a kötet használatát.

Emellett módszertanilag kifogásolható eljárásnak tekinthető, amikor egy korábban csak feltételezett állítását később már általánosan elfogadott tényként tálalja. Erre több példát is találni a könyvben, álljon itt most csak egy a harmadik fejezetből! A Simon Jolán előadó-műszenetének sajátosságaival számot vető részben azt olvashatjuk a kortárs beszámolókra alapozva (ugyanis egykorú hangfelvétel nem maradt fenn), hogy akár falzettnek is nevezhető fejhangon adta elő szavalatait, a korabeli közönség nem kis meglepésére. Az érvelés szerint ez egyrészt egyedivé teszi az előadást, másrészt az előadóra jellemző hangszín redukálásával éppen e hatás ellen tartana. „A hangszín egyediségének így értett redukciója akár az elkövetkezendő években létrejövő szavalókórusok kapcsán is emlegetett kollektivitásestmény előzményének is tekinthető. Köztudott, hogy Simon Jolán nagy szerepet játszott a szavalókórus itthoni népszerűsítésében.” A szerző tehát visszamenőleg tesz állítást egy életrajzi tényre alapozva, amivel az olvasó egyetérthet vagy megkérdőjelezheti. Azonban a későbbiekben, amit korábban csak feltételezően fogalmazott meg az *akár* határozószóval és a *tekinthető* melléknévi igenév nyomtatékos használatával, a szöveg már kész tényként idézi fel: „Más előadónál tehát a falzett nem a kollektivitás eszményével kapcsolódik össze, hanem a haladónak vagy valamiféle túlviláginak a hangjaként regisztrálható.” A falzett Simon Jolán esetében sem a „kollektivitás eszményével kapcsolódik össze”, esetleg kapcsolódhatna össze. Konkoly Dániel hasonlóan érvel Reiter szövegének elemzésekor is, mi több, Kassákot is megidézi, a saját olvasatát állítva ismét megkérdőjelezhetetlen státusba: „Ha Kassáknál a költők torkába épített gramofon az, ami eltávolítja a beszédet és így a nyelv feletti ellenőrzést a szubjektumtól, akkor Reiternél ezek különböző, emberi testbe implantált állatok, illetve állati szervek.” Itt is érdemes lett volna pontosítani, hogy a gramofon Konkoly szerint távolítja el a beszédet és a nyelv feletti ellenőrzést a szubjektumtól, így ez csak egyike a lehetséges olvasatoknak.

A fentiekén túl olykor zavaró, hogy a könyvben indokolatlanul sokszor jelenik meg az antikvitás irodalmára, filozófiai iskoláira, a görög–római esztétikára történő hivatkozás, amely egy-egy utalás és lábjegyzet mellett olykor oldalakra rúgó gondolatmeneteket eredményez. Erre több példát is találni az egyes fejezetekben, a záró részben pedig kifejezetten gyakoriak lesznek az antik kitekintések. A szerző rövid biográfiájából, amelyet a könyv hátsó borítójára foglal magában, minden olvasó megtudhatja, hogy Konkoly Dániel Ovidius *Metamorphoses* (*Átváltozások*) című költeményével is foglalkozott, nem idegen tőle az antikvitás irodalma (kiváló tanulmányokat jelentetett meg többek között az Ókor folyóirat hasábjain), ám ettől függetlenül egy 20. század első harmadának magyar lírájával foglalkozó könyvben nem egyértelmű, hogy miért kellett ennyi teret engedni ennek a szintén ezer szálon futó diskurzusnak, ha nem egy recepcióesztétikai feldolgozást írt a szerző. Konkoly csak felvillantja ezeket az eszmefuttatásokat (olykor meglepően leegyszerűsített módon): egy antik szerzőt igen bajos elintézni egy lábjegyzettel, amikor könyvtárnyi szakirodalma van, ám ez még a kisebb gond lenne, ha a relevánsnak tekintett antik szövegek avantgárd alkotásokkal való kapcsolatát megalapozottabban dolgozta volna ki. Hogy Platón *Ión* című dialógusa, Horatius ódái vagy éppen Ovidius *Metamorphoses*ének – felettébb izgalmas, megismerésre és elemzésre méltó – epizódjai miért kerültek be az elemzésbe, kérdés marad, figyelembe véve továbbá azt is, hogy ezzel szemben a romantika mint előzmény és a késő modern mint a tárgyalt korszakban elinduló folyamatokat követő irodalomtörténeti szakasz meglepően kevés vagy éppen semennyi teret sem kapott a szövegben. Különösen zavaró, amikor a Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Márió jegyezte *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni* című kötetel polemizálva irányítja a szerzők figyelmét az antikvitás, pontosabban Ovidius *Metamorphoses*é felé. „A szerzők példának hozták a popkultúra különböző jelenségeit, amelyek már évtizedek óta reflektálnak erre a problémára. Némileg azonban az időben távolabb kell keresni a téma gyökereit, hiszen az avantgárd irodalom vagy akár Ovidius *Metamorphoses* című műve is a poszthumán kérdéseit járja körül.” A kortárs klasszika-filológiai diskurzusban – üdvözlendő módon – valóban egyre többen kezdik a biopoétika és a poszthumán kérdések felől faggatni a görög–latin műveket, de Konkoly kijelentése így önmagában korrekcióra szorul. Olvashatjuk természetesen így is Ovidius művét, mivel a költemény témája éppen a rögzített határok elmosása, a folyamatos, lezáratlan átalakulás, ám ilyen egyértelműen állítani, hogy „a poszthumán kérdéseit járja körül”, nemcsak merész, de leegyszerűsítő is. Majd egy jegyzetben felidéri Pygmalion történetét a *Metamorphoses* X. könyvéből, amelyet szintén érdemes idézni: „A közismert Pygmalion-történetben a szóban forgó szobrász egy olyan alkotást hoz létre elefántcsontból, amely életre kel. Különös és keveset elemzett, hogy az életnagyságú

szobrot az alapanyag darabjainak mérete miatt apróbb részekből kell összeállítani. Így tulajdonképpen a poszthumanizmus és az *animal studies* által kritizált antropocentrizmus eltörléseként is felfogható a szobor, mivel egy központ nélküli, csak egymás protéziseiből álló, az egységes egésznek csupán a látszatát keltő tárgy.” A szövegben természetesen ez az olvasat is benne lehet, mégis kevésbé érezzük valószínűnek. Sokkal izgalmasabb, hogy Ovidiusnál Pygmalion egy olyan szobrot alkot meg, amely szépségével felülmúlja a természet alkotta szépséget, a mimetikus viszony felborul: „Nagy művészettel készített szobrot eközben / hó elefántcsontból, amilyen szép nő a világra / nem születik sohasem [...]”, majd három sorral később ezt olvashatjuk: „művészet fedi el, hogy csak művészet” (X. 246–248., 252. – Devecseri Gábor fordítása). Ha Konkoly olyan fontosnak tartotta eddig tágítani a horizontot, az antikvitásból még számos érdekes lényt és történetet fel lehetett volna idézni, mivel Ovidius műve mellett máshol is megjelennek a gépek, a mechanikus lények (elég csak az *Iliászban* – XVIII. ének – a Héphaisztosz mellett serénykedő arany „robotokra” gondolni). A szövegben a Pygmalion-epizód felidézése nem vezet sehová, marad egyszerű kitekintés, a szerző sokrétű ismereteinek illusztrációja – a többi antik példához hasonlóan.

Konkoly Dániel munkája egy izgalmas kérdésfeltevésből kiinduló tudományos mű, amelyet ugyanakkor tovább kellett volna érlelni. A szerzőre a merész kísérletezés, az új irányzatokra való nyitottság jellemző, aminek a könyv is sokat köszönhet, a magyar irodalomtudomány egy – hiányosságai ellenére sem elhanyagolható – munkával lett gazdagabb. A fentebb jelzett egyenetlenségek, illetve az olykor széttartónak ható elméleti háttér ellenére a kérdésfeltevés újszerűsége üdvözlendő, új kutatási irányokat jelölhet ki, még akkor is, ha az avantgárd kapcsolatát a klasszikus modern és a késő modern szövegekkel érdemes lenne még tovább árnyalni. A könyv nagy erénye, hogy az avantgárd szerzőket és műveiket a kanonizált irodalomtörténeti pozíciójukból megpróbálta kimosztani, miközben olyan szempontokat is figyelembe vett elemzése során, amelyek a szigorúan vett irodalmon túli területekről származnak. E sorok írója a jövőben szívesen olvasna még a záró fejezetben tárgyalt avantgárd szerzőkről. (FISZ, 2022)

ABLONCZY BALÁZS (1974) Budapest

ABLONCZY BALÁZS

Péterfi Gábor: Trianon és a revízió

Osiris, 2021

Péterfi Gáborban van valami azokból az 1945 (de inkább 1914) előtti középiskolai tanárokból, akik a vasárnapi mise után szertartásosan végigkopogtatták a kisvárosi korzót sétatálcájukkal, évtizedeken át ugyanazzal a mozdulattal kanyarították le a hanzlit ebéd előtti korsó sörük tetejéről a kioszkban, és bár a város büszke volt a „Tanár Úrra”, de lakói igazából kevésbé fogták fel, hogy mekkora tudós, aki közelükben él: sorsdöntő meglátásai vannak az eltűnt középkori vármegyéről, az ízeltlábúak kapcsán német egyetemi tanárokkal levelez, vagy epigráfiai tanulmányai miatt levelező tagnak jelölte a Magyar Tudományos Akadémia. Polgárok, közoktatási tisztviselők és tudósok voltak egyszerre ezek a tanárok: elszármazhattak aztán a kisvárosból, hogy a kisszámú egyetemi katedra egyikén oktassanak tovább, de nyomukat megőrizte a középiskola értesítője, amelyet egynémely fontos művek még évtizedek múlva is hivatkoztak. Péterfi Gábor az aszódi evangélikus gimnáziumban tanít már csaknem negyedszázada; közben doktori címet szerzett történelemből, aktív egy sor egyesületben és kutatói társulásban, és közben fáradhatatlanul publikált: doktori dolgozatát Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexióiról, de publikált a történelemtanítás módszertani kérdéseiről, diákjaival a populáris emlékezetet kutatta a Galga mentén. Emellett szerepet vállalt az elmúlt évek egyik legizgalmasabb vállalkozásában, a Népi blogban, amely a Facebookon próbálta meg újrarendezni az egyik legfontosabb 20. századi magyar eszmeáramlat örökségét.

Az általa 2021-ben összeállított kötet bőséges bevezetővel, jegyzetekkel ellátva – nyilván a századik évfordulóhoz kötődve – a népi írók Trianonnal és az elszakított területekkel kapcsolatos, 1920 és 1944 között született reflexióit tette közzé az Osiris Kiadónál. A kötetben szereplő írások jobbra újságcikkek, van köztük néhány folyóiratcikk és tanulmány, illetve egy Zilahy Lajos hagyatékából előkerült kéziratos forrás, az író villájának vendégkönyve, amelybe a látogatók – nem csak népi írók, sőt jobbra nem azok – bevezették Magyarországot jövőjével kapcsolatos véleményüket. (Ebben a közlésben a *Nagy Durranás*-filmek szövegköny-

vére emlékeztet, ahogy Eckhardt Tiborné született báró Podmaniczky Ilona, a társaság Ellenje lánya karcsúságát, a saját fejfájását vagy a sikló elérését jelöli meg távlati céljának, mintha nem is értette volna az összejövetelek célját.) A szerző-szerkesztő nyolc részre osztotta fel a szöveggyűjteményt: a Trianonra és az előzményeire adott reflexiók mellett az 1938 és 1941 közötti nagyobb területi revíziók előkészületei és az azokból levont tanulságok is külön fejezetet kapnak, illetve a kronológiai rendet némileg megbontva a Dunai Konföderáció lehetőségét elemző szövegek kerültek a kötet végére.

Péterfi Gábor tudományos előéletéből adódóan a szövegek zöme Szabó Dezsőtől és Féja Gézától olvasható, mintegy tíz írást jegyez Németh László, és van néhány Szabó Zoltán-, Kovács Imre-, Kodolányi János-, Tamási Áron- és Illyés Gyula-szöveg is. Felesleges lenne súlyozni azt, hogy ez mennyiben felel meg az egyes népi-csoporton belüli súlyának, és a publikált írások mennyire relevánsak az egyes életművek szempontjából. Szabó Dezső és Féja súlyát és hatókörét tekintve bizonyosan a helyén van. Beszédes mindenesetre, hogy a békeszerződésre magára adott reakciók adják a kötet legvékonyabb fejezetét, Szabó Dezső három szövegével, amelyekből kettő újságbeli tudósítás az akkor még fajvédő ikonnak számító író egy-egy nyilvános szerepléséről; az egész talán két és fél oldal. A Trianon előzményeiről szóló fejezetben viszont túlnyomóan Németh szövegei szerepelnek, és az ő világképe ezzel kapcsolatban könnyen felfejtethető, és viszonylag konzekvens. A Monarchia és a dualista rendszer hibáztatása mellett az író jól látta meg a kisnemzeti nacionalizmusok erejét (még ha jelentőségüket hajlamos volt is eltúlozni) és a hosszabb távú folyamatok jelentőségét a katasztrófa bekövetkeztében – erre Péterfi Gábor is utal alapos bevezetőjében. De a béke előzményeiről és következményeiről szóló írások mennyisége megerősíti azt a szakirodalomban (így Gyurgyák János vagy Romsics Ignác műveiben) szereplő állítást, hogy a népieknek Trianon nem úgy volt probléma, ahogy egy korabeli legi-

timista, konzervatív, liberális vagy fajvédő számára az volt.

A revízió bekövetkeztével kapcsolatos írások jó részét Féja Géza esszéi, útleírásai, tudósításai jelentik. Ezen szövegek, amelyek jobbára a Magyarországra és Pesti Naplóba készült riportázatok, tudtukon kívül szépen bemutatják, hogy a revízió bekövetkezte miért volt zsákutca a népi gondolat követőinek. Féja tudósításainak hangvétele alig különbözik a korszak sztenderdnek tekinthető revíziós lelkendezésétől: szülővárosa, Léva visszaszerzését is ünneplő Féja örvendezik a „csinos kassai lányok” oldalán sarkantyút pengető „délceg, mutatós” magyar tiszteknek, mindenütt pompásnak látja a honvédséget – és ebből kifolyólag nem is hajlandó észrevenni a groteszket abban a sorban, amelyben a magyar biciklisták előtt lomhán megforduló cseh harckocsiról ír. Ő is üdvözlí „cseh gyarmatosítók” eltakarodását, és a korszakban tökéletesen illeszkedő naiv/ál-naiv kijelentéseket tesz a jövőbeli szlovák–magyar együttélésről, illetve a pontosan soha nem definiált „felvidéki szellem” megtermékenyítő hatásában reménykedik. Pedig minden bizomnyal érzekelte akár a magyar közigazgatás ügyetlenségeit: a kassai bevonuláskor órákra a Szent Erzsébet-dómba zárt helyi nők ügyét Féja is említi, és egy mellékmondatban a csehszlovák állam jelképének tartott Bat’a-cipőről is elismeri, hogy emiatt kevesebb a tüdőbaj és a reuma a magyar lakosság körében is. Az esszéista nem egyedülként használja ezt a hangot: Szabó Pál úgy értekezik a Kárpát-medence földrajzi egységéről, a történelem által a magyarságnak rendelt területről, Románia mint állam mester-séges voltáról, mintha nem a parasztpárti Szabad Szóban, hanem legalábbis a kormány álláspontját visszhangzó Függelékben írta volna le gondolatait. Ahogy azonban Péterfi Gábor pontosan rámutat a revízió azon fonákságára, hogy ettől fogva nehéz volt érvényesen érvelni a magyarság=parasztság egyenlet mellett, hiszen az országba jelentős nem magyar nemzetiségű paraszttömegek kerültek vissza. Másfelől pedig, ugyan nyugtathatták a szerzők a lelkiismeretüket azzal, hogy a ruszinokat vagy a szlovákokat a cseh, az erdélyi románokat meg Bukarest zsarnoksága

alól szabadította fel a revízió, de hosszabb távon ezek a szerzők sem áltathatták magukat azzal, hogy az új berendezkedés megfelel a nemzetiségeknek.

Innen tekintve tehát nem véletlen, hogy a kelet-európai parasztnépek összefogását latolgató írások zöme a revízió előtti időszakból való; mindössze két írás szólal meg a témáról a revízió időszakából. Féja *Magyar politikai kátéja* kicsit fáradt, őszintétlen szöveg, Szabó Zoltánnak 1939. szeptember 1-én a Kelet Népében megjelent *Magyarság és Közép-Európa* című írása pedig érzelmes, átmeneti búcsú az egész gondolatkörtről: „Ma aligha csinálhatunk mást, mint amit eddig csakugyan csináltunk: az igazunkat érvényesítjük az idő adta lehetőségek szerint: a további dolgok későbbi dolgok.” Így igazából Németh revízióval kapcsolatos szkepszise (amelynek hű tükre a sokat citált *Erdély ünnepére* című szövege) érvényesebben jeleníti meg a népiek álláspontjának kudarcát, mint a mindig felsőfokú melléknevekkel teletömött Szabó Dezső-publicisztikák.

Minden szövegnél és szövegválogatásnál lehet tere az olvasói köztöködésnek: néhány helyen hiányoznak a magyarázó jegyzetek (az avatatlan olvasó esetleg nem értheti, hogy Ipolyság és Sátoraljaújhely elcsatolt része hogyan térhetett vissza 1938. november 2. előtt; milyen településről beszél Illyés, amikor 1848-as pusztítást emleget), egy-két helyen az idegen nyelvű szöveg átírása nem sikerült tökéletesen, és bizony az *expialás* kifejezés létezik, még ha ritkán használták is a korszakban (*expio*, *-are*, lat.: jóvátesz, kiengesztel): ezek azonban nem vonnak le Péterfi érdeméből. Az Osiris Kiadó jóvoltából kiadott szöveggyűjteménye egyrészt roppant hasznos olvas-

mány, egy manapság nem sokat pertraktált, sokáig félreértett vagy éppenséggel rágalmozott eszmekör hű lenyomata. Beszéd arról, hogy a tehetségmentés, a társadalmi mobilitás igénye, az ország pontos leírásának vágya, az alsó rétegek nyomorának megszüntetése vagy a jól-rosszul elővezetett középosztály-politika mellett a népiek mit gondoltak a körülöttük lévő világról és Magyarország helyéről.

Quodlibet

Szemadám György

képzőművész kiállítása

Pesti Vigadó

1051 Budapest, Vigadó tér 2.

www.vigado.hu

2023. március 3. – április 30.

MMA – Minden, ami művészet

MMA
MAGYAR
MŰVESZETI
AKADEMIA

VIGADÓ